НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ
NATIONAL ACADEMY of SCIENCES of UKRAINE

ІНСТИТУТ ГЕОГРАФІЇ
ИНСТИТУТ ГЕОГРАФИИ
INSTITUTE of GEOGRAPHY

Западнюк С. О.
Западнюк С. А.
Zapadniuk ***S. O.***

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ, ДИНАМІКА ТА НАСЛІДКИ РОЗВИТКУ

МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ:
ПРЕДПОСЫЛКИ, ДИНАМИКА
И ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВИТИЯ

HUMAN MIGRATIONS of UKRAINE:
PRE-CONDITIONS, DYNAMICS
and CONSEQUENCES of DEVELOPMENT

АКАДЕМПЕРІОДИКА
АКАДЕМПЕРИОДИКА
ACADEMPERIODYKA
КИЇВ 2011
КИЕВ 2011
KYIV 2011

УДК 911.3:314.7 (477)

Науковий редактор: академік НАН України **Л. Г. Руденко**
Научный редактор: академик НАН Украины **Л. Г. Руденко**
Scientific editor: Academician of NAS of Ukraine **L. G. Rudenko**

Рецензенти: **М. І. Фащевський** – доктор географічних наук, професор;
В. В. Загородній – кандидат географічних наук, професор
Рецензенты: **Н. И. Фащевский** – доктор географических наук, профессор;
В. В. Загородний – кандидат географических наук, профессор
Reviewers: **M. I. Faschevskiy** – Doctor of Geographical Sciences, Professor;
V. V. Zagorodniy – Candidate of Geographical Sciences, Professor

Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / Наук. ред. Руденко Л. Г. – К.:, 2011. – 240 с.

Западнюк С. А. Миграции населения Украины: предпосылки, динамика и последствия развития / Науч. ред. Руденко Л. Г. – К.:, 2011. – 240 с.

Zapadniuk S. O. Human Migrations of Ukraine: Pre-Conditions, Dynamics and Consequences of Development / Scientific editor Rudenko L. G. – K.:, 2011. – 240 pp.

ISBN 978-966-02-6116-7

Міграція населення є характерною ознакою сучасності та предметом мультидисциплінарних досліджень, що здійснює багатовекторний вплив на різні аспекти життя суспільства. Розкрито сучасні методичні основи суспільно-географічного дослідження міграцій та представлено методику їх дослідження, виявлено особливості, тенденції розвитку та наслідки міграцій. Проведено порівняльний аналіз рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України, розрахованих за трьома відмінними методиками. Обґрунтовано та введено поняття коефіцієнту стійкості населення щодо виїзних міграцій та поняття переселенської активності населення. Здійснено типізацію регіонів України за переселенською активністю населення й запропоновано оновлену класифікацію міграцій та факторів їх розвитку. Деталізовано особливості перебігу початкової стадії міграційного процесу і запропоновано схему механізму формування рішення про міграцію чи відмову від неї. Здійснено аналіз взаємовпливу соціально-економічної ситуації в Україні та міграцій населення; виявлено найактуальніші сучасні причини міграцій. Сформовано рекомендації щодо оптимізації міграційної ситуації в Україні.

Миграция населения является характерным признаком современности и предметом мультидисциплинарных исследований, который осуществляет многовекторное влияние на разные аспекты жизни общества. Раскрыты современные методические основы общественно-географического исследования миграций и представлена методика их исследования, обнаружены особенности, тенденции развития и последствия миграций. Проведен сравнительный анализ уровней социально-экономического развития регионов Украины, рассчитанных по трем отличным методикам. Обоснованно и введено понятие коэффициента стойкости населения относительно выездных миграций и понятие переселенческой активности населения.Осуществлена типизация регионов Украины согласно переселенческой активности населения и предложена обновленная классификация миграций и факторов их развития. Детализированы особенности хода начальной стадии миграционного процесса и предложена схема механизма формирования решения о миграции или отказе от нее. Осуществлен анализ взаимовлияния социально-экономической ситуации в Украине и миграций населения; обнаружены самые актуальные современные причины миграций. Сформированы рекомендации относительно оптимизации миграционной ситуации в Украине.

Migration is the hallmark of modern times and subject of multidisciplinary research, which has a multiple vector influence on the different aspects of social life. Modern methodical bases of public-geographical research of migration are exposed and the method of their research is presented. The features, tendencies of development and consequences of migration are found out. The comparative analysis of socio-economic levels of Ukraine's regions development is conducted according to three different methods. The notions of population stability coefficient in relation to migrations on departure and migratory activity of population are introduced and grounded. The typification of Ukraine's regions is carried out according to the migratory activity of population. The renewed classifications of migration and factors of their development are offered. The features of realization of initial (preparatory) stage of migratory process are detailed, the chart of forming mechanism of decision to migrate or refuse it is offered. The analysis of mutual influence of socio-economic situation of Ukraine's regions and migrations is carried out. The most pressing contemporary causes of migrations are defined. Recommendations on optimization of migratory situation in Ukraine are formulated.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту географії Національної академії наук України
Рекомендовано к печати ученым советом Института географии Национальной академии наук Украины
Recommended to print by the Academic Council of Institute of Geography of NAS of Ukraine

УДК 911.3:314.7 (477)

ISBN 978-966-02-6116-7

© С. О. Западнюк, 2011
© Академперіодика, 2011

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень……...…….....……..6
Передмова…….…….....……7

Розділ 1. Науково-методичні підходи до суспільно-географічного дослідження міграцій населення

1.1. Суть міграцій населення, їх класифікація та учасники…....13
1.2. Поняття і класифікація факторів міграції населення……...33
1.3. Методика суспільно-географічного дослідження міграційних процесів.....46

Розділ 2. Регіони України: рівень розвитку та особливості міграцій населення

2.1. Особливості розвитку регіонів України як передумова поширення міграційних процесів.....…….....64
2.2. Аналіз міжрегіональних міграцій населення …….....…..83
2.3. Аналіз міждержавних міграцій населення ……....…107
2.4. Соціально-економічна ситуація та міграції населення: актуальні чинники розвитку….....……..……142

Розділ 3. Міграції населення України: наслідки розвитку та напрями змін

3.1. Переселенська активність населення України та її наслідки…….....…….....149
3.2. Тенденції змін міжрегіональних та міждержавних міграцій населення регіонів України….....……...165
3.3. Сучасна міграційна політика України…….....172
3.4. Рекомендації щодо оптимізації міграційної ситуації в Україні….....…...180

Післямова…….....……..…..185
Список використаних джерел…….....201
Додатки.....221

СОДЕРЖАНИЕ

Перечень условных сокращений…….....……..6
Предисловие…….....…….....……9

Раздел 1. Научно-методические подходы к общественно-географическому исследованию миграций населения

1.1. Суть миграций населения, их классификация и учасники.....13
1.2. Понятие и классификация факторов миграции населения...33
1.3. Методика общественно-географического исследования миграционных процессов.....46

Раздел 2. Регионы Украины: уровень развития и особенности миграций населения

2.1. Особенности развития регионов Украины как предпосылка распространения миграционных процессов…….....64
2.2. Анализ межрегиональных миграций населения 83
2.3. Анализ межгосударственных миграций населения ……107
2.4. Социально-економическая ситуация и миграции населения: актуальные факторы развития…….....……142

Раздел 3. Миграции населения Украины: последствия развития и направления изменений

3.1. Переселенческая активность населения Украины и ее последствия..…….....…….....149
3.2. Тенденции изменений межрегиональных и межгосударственных миграций населения регионов Украины…….....…..…...165
3.3. Современная миграционная политика Украины…….....172
3.4. Рекомендации относительно оптимизации миграционной ситуации в Украине….....……...…...180

Послесловие …….....……190
Список использованных источников….....201
Дополнения…….....221

TABLE OF CONTENTS

List of references …….....…….6
Preface…….…….....…..11

Section 1. Scientifically-methodical approaches to public-geographical research of human migrations

1.1. The migrations of population: essence, classification, participants...13
1.2. The concept and classification of human migration factors .....…33
1.3. The methods of public-geographical research of human migrations.....46

Section 2. Ukraine's regions: the level of development and features of migrations

2.1. The features of Ukraine's regions development as pre-conditions of migratory processes distribution ….....…..64
2.2. The analysis of interregional migrations….....…..83
2.3. The analysis of intergovernmental migrations .....…….....107
2.4. The socio-economic situation of Ukraine's regions and migrations: the topical factors of development….....……142

Section 3. Migrations of Ukrainian population: consquences of development and directions of changes

3.1. The migratory activity of Ukrainian population and its consquences ….....…149
3.2. Interregional and intergovernmental migrations of Ukraine's regions: the tendencies of changes….....…..…...165
3.3. The modern migratory policy of Ukraine.....172
3.4. Recommendations on optimization of migratory situation in Ukraine…….....……180

Epilogue…….....……...…..196
List of sources used.....…….....….201
Appendixes…….....221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АР	Автономна республіка
АТС	Автоматична телефонна станція
ВДВ	Валова додана вартість
ВНЗ	Вищий навчальний заклад
Держкомстат	Державний комітет статистики України
Держкомнацміграції	Державний комітет України у справах національностей та міграції
ЕОМ	Електронно-обчислювальна машина
ЄДАПС	Єдина державна автоматизована паспортна система
КІМЗ	Коефіцієнт інтенсивності міжрайонних (міжрегіональних) міграційних зв'язків
КРМЗ	Коефіцієнт результативності міжрайонних міграційних зв'язків
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МОМ	Міжнародна організація з міграцій
МОП	Міжнародна організація праці
НІСД	Національний інститут стратегічних досліджень
НДДКР	Науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські роботи
НТП	Науково-технічний прогрес
ПІІ	Прямі іноземні інвестиції
ЮНЕСКО	Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури

ПЕРЕДМОВА

В сучасному динамічному світі, що характеризується проявами локальних та світових економічних криз, на різних регіональних рівнях посилились процеси, що пов'язані із рухливістю населення. Переміщення осіб через державні кордони або межі адміністративно-територіальних одиниць зі змінами місця проживання значною мірою обумовлені різними причинами: екологічними, економічними, етнічними, політичними і т. д. Рівень розвитку міграційних процесів залежить від рівня соціально-економічного розвитку як у місці проживання так і в місці, до якого людина переїжджає. З'являються нові чинники, які впливають на особливості міграційних процесів населення, серед них все більшу значимість набувають наслідки невдоволення населення розвитком держави.

Відкритість економіки України та наслідки економічної кризи в державі значно активізували процеси, пов'язані з міжрегіональними та міждержавними міграціями населення. Особливо посилились трудові міграції населення, що значною мірою стосуються людей молодого віку різних фахових спеціальностей. Все це зумовлює необхідність пошуку нових наукових підходів до вивчення міграцій населення, потребу їх глибокого та ретельного дослідження.

В цій роботі особливу увагу приділено розробці методики суспільно-географічного дослідження міграцій населення, де визначені етапи дослідження, розкрито їх зміст, застосовано різні способи аналізу соціально-економічного розвитку регіонів та ґрунтовно досліджено особливості міжрегіональних та міждержавних міграцій населення регіонів України за багатьма аспектами. Проведене порівняння рівнів соціально-економічного розвитку регіонів держави, розрахованих за різними методиками, дозволило виділити групи регіонів за рівнями їх розвитку. Здійснений аналіз взаємовпливу соціально-економічної ситуації в регіонах України і міграцій населення, з виявленням найактуальніших сучасних причин міграцій дозволив означити основні при-

чини, які спонукають людей до переміщень різного типу. На основі здійснених розрахунків та проведеного аналізу виділено типи регіонів України за особливостями перебігу процесів міграції на їх теренах.

Обґрунтовано та введено ряд нових понять (поняття коефіцієнту стійкості населення щодо виїзних міграцій, переселенської активность населення тощо), визначено їх суть та зміст, що збагачує методологію суспільно-географічного дослідження міграційних процесів. Запропоновано, обґрунтовано використання та розраховано відповідні індекси, що поглиблює аналітичну базу пізнання міграційних процесів.

Слід відзначити здійснене упорядкування та систематизацію типів, видів та форм міграцій населення, удосконалення їх класифікації, обґрунтування окремого класу міграцій – професійних. Окрім того, систематизовано значну сукупність факторів виникнення міграції, виявлених дослідниками, розкрито нові фактори формування міграції та запропоновано авторську класифікацію сучасних факторів міграції населення.

Заслуговує на увагу запропонований додатковий спосіб аналізу міграційного процесу – виділення його стадій, визначення їх ознак, складових елементів міграційної поведінки населення, її диференціації за певними ознаками, міграційною мотивацією тощо.

Важливою стороною роботи є розробка наукових рекомендацій щодо оптимізації міграційної ситуації в Україні, визначення перспектив розвитку міжрегіональних та міждержавних міграцій України та її регіонів. Такі розробки можуть бути науковою основою при визначенні як державної регіональної політики в цілому, так і політики регулювання міграційних процесів в регіонах України.

Науковий редактор Л. Г. Руденко

ПРЕДИСЛОВИЕ

В современном динамическом мире, который характеризуется проявлениями локальных и мировых экономических кризисов, на разных региональных уровнях усилились процессы, связанные с подвижностью населения. Перемещение лиц через государственные границы или пределы административно-территориальных единиц с изменениями места жительства в значительной мере обусловлены разными причинами: экологическими, экономическими, этническими, политическими и т. д. Уровень развития миграционных процессов зависит от уровня социально-экономического развития как в месте проживания, так и в месте, на которое человек переезжает. Появляются новые факторы, которые влияют на особенности миграционных процессов населения, среди них все большую значимость приобретают последствия недовольства населения развитием государства.

Открытость экономики Украины и последствия экономического кризиса в государстве значительно активизировали процессы, связанные с межрегиональными и межгосударственными миграциями населения. Особенно усилились трудовые миграции населения, которые в значительной мере касаются людей молодого возраста разных специальностей. Все это предопределяет необходимость поиска новых научных подходов к изучению миграций населения, потребность их глубокого и тщательного исследования.

В этой работе особенное внимание уделено разработке методики общественно-географического исследования миграций населения, где определенные этапы исследования, раскрыто их содержание, применены разные способы анализа социально-экономического развития регионов и обстоятельно исследованы особенности межрегиональных и межгосударственных миграций населения регионов Украины по многим аспектам. Проведенное сравнение уровней социально-экономического развития регионов государства, рассчитанных по разным методикам, позволило выделить группы регионов

по уровням их развития. Осуществленный анализ взаимовлияния социально-экономической ситуации в регионах Украины и миграций населения, с выявлением самых актуальных современных причин миграций позволил означать основные причины, которые побуждают людей к перемещениям разного типа. На основе осуществленных расчетов и проведенного анализа выделены типы регионов Украины по особенностям течения процессов миграции на их территории.

Обоснован и введен ряд новых понятий (понятие коэффициента стойкости населения относительно выездных миграций, переселенческой активности населения и др.), определена их суть и содержание, что обогащает методологию общественно-географического исследования миграционных процессов. Предложены и рассчитаны соответствующие индексы, обоснованно их использование, что углубляет аналитическую базу познания миграционных процессов.

Следует отметить осуществленное упорядочивание и систематизацию типов, видов и форм миграций населения, усовершенствование их классификации, обоснование отдельного класса миграций – профессиональных. Кроме того, систематизирована значительная совокупность факторов возникновения миграции, обнаруженных исследователями, раскрыты новые факторы формирования миграции и предложена авторская классификация современных факторов миграции населения.

Заслуживает внимания предложенный дополнительный способ анализа миграционного процесса – выделение его стадий, определение их признаков, составных элементов миграционного поведения населения, его дифференциации по определенным признакам, миграционной мотивации и т. д.

Важной стороной работы является разработка научных рекомендаций относительно оптимизации миграционной ситуации в Украине, определение перспектив развития межрегиональных и межгосударственных миграций Украины и ее регионов. Такие разработки могут быть научной основой при определении как государственной региональной политики в целом, так и политики регуляции миграционных процессов в регионах Украины.

Научный редактор Л. Г. Руденко

PREFACE

In today's dynamic world, characterized by local and world economic crises, the processes related to population mobility have increased at different regional levels. Movement of persons across national borders or boundaries of administrative territorial units with the changes of place of residence to a great extent are stipulated by different reasons such as ecological, economic, ethnic, political et cetera. The level of migrations depends on the level of socio-economic development at the place of residence as well as at the place which a person moves to. New factors which influence the features of migratory processes are appearing; among them the consequences of popular discontent with the state development are acquiring all increasing significance.

The openness of Ukraine's economy and effects of economic crisis in the country have considerably activated processes, related to interregional and intergovernmental migrations of population. Labor migrations of population especially increased among young people of different professional specialities. All of it predetermines the necessity of searching new scientific approaches to the studies of population movement and the necessity of studying them deeply and in detail.

This work gives special attention to the methods of public-geographical study of migrations, which sets out the stages of research, reveals their essence, applies different methods of analysis of socio-economic development of regions and thoroughly investigates the features of interregional and intergovernmental migrations of population in the regions of Ukraine in many aspects. The comparison of levels of socio-economic development of the state regions, conducted by different methods, allowed to select the groups of regions in accordance with the level of their development. Analysis of influence of socio-economic situation in Ukraine's regions and human migrations, with the most pressing contemporary causes of migrations revealed has allowed to find the principal reasons that motivate people to the movement of different types.

On the basis of performed calculations and conducted analysis the types of Ukraine's regions are selected in accordance with the features of migratory processes on their territory.

New concepts (the notions of population stability coefficient in relation to migrations on departure, migratory activity of population) are grounded and introduced; their essence and maintenance are opened. That enriches the methodology of public-geographical research of migratory processes. Their use is offered and grounded. The proper indexes are constructed. That deepens the analytical base of cognition of migratory processes.

It's necessary to underline the arrangement and systematization of types, kinds and forms of human migrations being realized, their classification being improved and a separate class of migration, a professional one, being grounded. Among other things, considerable aggregate of factors of migration origins, discovered by researchers is systematized, new factors forming migration are exposed and author's classification of modern factors of migration is offered.

The offered additional method of analysis of migratory process also deserves attention. It comprises the selection of its stages, determination of their signs, component elements of migratory conduct of population, its differentiation in accordance with certain signs or migratory motivation et cetera.

The important side of monograph is to develop the scientific recommendations to optimize migration situation in Ukraine, identifying prospects of development of interregional and intergovernmental migration in Ukraine and its regions. Such considerations can be scientific basis to determine state regional policy in general and policy regulating migratory processes in the regions of Ukraine.

Scientific editor L. H. Rudenko

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Суть міграцій населення, їх класифікація та учасники

Міграції населення – це споконвічний і повсюдний процес, що супроводжує життя людини, характерний для будь-яких більш або менш значних людських утворень в будь-які часи. Вся сучасна картина розміщення населення по земній кулі створена, в її визначальних рисах, міграціями населення.

Вивчення міграційних процесів, їх зміна і формування на сучасному етапі суспільних відносин є предметом дослідження багатьох наук: соціології, демографії, економіки, політології, філософії, географії населення, етнології, статистики, історії, етнографії, соціальної психології, популяційної генетики, антропології, політичної науки, юриспруденції тощо. Детально міграція населення вивчається географією. Зокрема, увага приділяється класифікації міграцій, причинам та наслідкам останньої, структурним характеристикам мігрантів, дослідженню географії міграцій населення тощо.

Початок вивчення міграцій населення пов’язаний з виходом у 1662 р. книги Джона Граунта, родоначальника демографії, де міграція розглядалася як природний процес перерозподілу населення по території. Повніше даний процес вивчався в роботах класиків економічної думки А. Сміта і Д. Ріккардо, яким належить трактування економічних чинників відтворення населення.

В XIX ст. до проблем міграції зверталися К. Маркс та Ф. Енгельс, концентруючи увагу на переміщенні робочої сили. З часом економічний підхід до дослідження міграцій об’єднав значну кількість теорій, концепцій, напрямів, що розвивались протягом кількох століть. До числа відомих авторів, які вивчали міграції населення з економічних поглядів (окрім уже згаданих) належать: Л. І. Абалкін, Г.С.Вітковська,Ж.А.Зайончковська,В.Г.Костаков,Л.Л.Рибаковський, А. В. Топілін; зарубіжні вчені Т. Ман, Ж.-Б. Кольбер, А. Сміт, Дж. М. Кейнс, Б. Томас, Дж. Беккер, К. Тейлор, Дж. Саймон.

З кінця XIX ст. з’явилися перші наукові роботи європейських учених В. Алонсо, Р. Вікермана, М. Грінвуда, В. Ізард, Л. Кастро, А. Роджерса та ін., присвячені питанням міграції, які, головним

чином, були пов'язані з економічними та демографічними проблемами. Демографічний підхід до дослідження міграцій населення (Д. І. Валентей, О. Я. Кваша, Б. С. Хорєв, А. Сові, Ф. Ноутстейн та ін.) надалі розвивався як напрям, що вивчає міграцію з погляду відтворення і збереження людських популяцій, їх чисельності, статево-вікової структури і т.д.

Основи соціологічних підходів до вивчення міграції населення були закладені в працях класиків соціології М. Вебера, Р. Зіммеля, К. Маркса,Т. Парсонса та інших. З другої половини XX ст. вона стала об'єктом широких досліджень переважно зарубіжних соціологів, які зосередились на розгляді проблем, пов'язаних із адаптацією мігрантів до нового соціального, культурного, етнічного оточення.

Філософський підхід до вивчення міграцій, який по праву можна назвати надбанням вітчизняної науки, був закладений роботами В. І. Вернадського, Л. М. Гумільова.

З кінця 80-х років XX ст. почали активно проводитися дослідження різних аспектів внутрішньої та зовнішньої міграції населення в СРСР. Зростання інтересу до наукового аналізу перш за все було пов'язане з розширенням її масштабів, активним і різностороннім впливом на життя суспільства. Досліджувалися причини, мотиви, тенденції, умови і наслідки міграції, масштаби, інтенсивність і спрямованість її потоків, етнічні, демографічні та територіальні особливості їх формування.

Слід відзначити, що в Україні, тодішній УРСР, дослідження, присвячені міграційній проблематиці, розпочалися дещо пізніше, з кінця 60-х років XX ст. Серед авторів, яких хвилювало питання міграції, необхідно назвати роботи А. І. Доценка, В. М. Кабузана, В. І. Товкун та інших. Основною темою їх наукових розвідок стали проблеми реалізації організованих форм переселень, питання розробки нового категоріального апарату, методів дослідження, показників, що віддзеркалювали територіальні переміщення населення, аналізу міграційних процесів в Україні тощо.

Загалом, загальнотеоретичні питання міграцій досліджувалися О. У. Хомрою, В. І. Переведенцевим, Л. Л. Рибаковським, В. В. Покшишевським, В. А. Поповкіним, В. М. Моісеєнко, Ю. І. Римаренком, Л. Г. Руденком, М. І. Фащевським, М. П. Немченко, Т. П. Петровою, Ж. А Зайончковською, Т. І. Заславською, В. Зелінським, Е. Г. Равенштейном, А. Сові, Д. Саймоном, Р. Епплеярдом, Г. Ф. Тапіносом; питання типологізації

міграційного руху – В. Петерсеном, А. Ягельскі. Розробці питання моделювання міграції присвятили роботи М. Б. Денисенко, А. Рой, І. С. Матлін, С. В. Соболєва, О. В. Староверов, Д. Куржо, А. Роджерс.

Проблеми міграцій і розміщення населення вивчали Л. В. Корель, А. Ф. Загробська, І. М. Прибиткова, В. В. Загородній, Б. С. Хорєв та інші. Роботи Л. В. Кореля виділяються глибоким і ретельним аналізом напрямів, інтенсивності та методів регулювання міграційного обміну між містом і селом. Б. С. Хорєв активно займався дослідженням міських проблем, зумовлених міграційними процесами, і пропонував шляхи їх вирішення. Особливою заслугою А. Ф. Загробської було розкриття взаємозв'язку процесів відтворення, міграції та освіти населення, визначення тенденцій розвитку міграційних потоків у зв'язку зі зростанням рівня освіти населення.

Питаннями історії міграційних рухів, історії розвитку наукових досліджень в області міграції, історико-демографічними дослідженнями міграції, що описують дане явище в контексті історичної еволюції демографічних процесів займалися В. М. Кубійович, Т. М. Пронь, В. І. Товкун, В. М. Кабузан, С. П. Качараба, В. О. Іонцев та інші дослідники.

Дослідженнями мотиваційної природи міграції (групових та індивідуальних мотивів, а також їх поєднання) займалися К. Г. Воблий, С. І. Пирожков, В. І. Переведенцев та інші. Останніми роками все більше розвиваються дослідження, в яких міграція розглядається як спосіб задоволення ряду соціальних потреб, в числі яких важлива роль відводиться потребам самоствердження (Т. І. Заславська, В. М. Моісеєнко та ін.).

Юридичний підхід до вивчення міграцій (О. І. Піскун, М. О. Шульга, Ю. І. Римаренко, С. Б. Чехович, О. О. Бандурка, А. С. Довгерт, В. І. Мукомель, Е. А. Паін та ін.) розвинувся як напрям досліджень, необхідний для визначення правового статусу різних категорій мігрантів; цей підхід розглядає норми міжнародного і внутрішньодержавного права і направлений на розробку правових норм і законодавчих актів, регулюючих основні права мігрантів і можливості здійснення цілеспрямованої політики, що захищає інтереси різних сторін. Першою українською працею у цій сфері став навчальний посібник О. І. Піскуна «Основи міграційного права: порівняльний аналіз» (К., 1998).

Сучасні дослідники особливу увагу приділяють аналізу соціальних, економічних, військово-політичних та історичних тенденцій

сучасної міграції. Наприклад, дослідженню загальної характеристики міграційних процесів присвячені праці О. А. Малиновської, Г. С. Вечканова, А. Г. Вишнєвського, Т. А. Галкіної, О. В. Позняка, О. Ю. Даньшина, Д. В. Драгунського, В. О. Колосова, В. М. Моісеєнко, Т. Г. Нефедової, Ю. О. Полякова, С. В. Рязанцева, В. О. Харченко, Л. Л. Хоперської, О. В. Шуваєва, В. М. Ешрокова, П. А. Брукофф та ін.

Окремі сторони процесів міграції, зокрема, міграційної рухливості населення і вивчення міграції в контексті урбанізації, розроблені О. Г. Грішановою, С. Г. Смідовічем, В. М. Чапеком та ін. Серед зарубіжних авторів заслуговують увагу праці А. Вебера, В. Крісталлера, А. Льоша.

Особливе місце в науковій літературі займає розвиток ідеї Л. Л. Рибаковського про трьохстадійний міграційний процес, що представляє послідовний ланцюжок подій: ухвалення рішення мігрувати, міграція і адаптація на новому місці проживання.

Необхідно виділити також науковий напрям – міграціологію, авторами якого були Б. С. Хорєв, В. О. Іонцев, М. Б. Денисенко. В основі напряму лежить ідея комплексного підходу у вивченні загальної міграційної рухливості населення, а також запропонована В. О. Іонцевим класифікація основних підходів у вивченні міграції.

Українськими вченими Я. Ю Кондратьєвим, Ю. І. Римаренком, В. І. Олефіром було започатковано новий напрям наукового дослідження – міграцієзнавство, в центрі розгляду якого знаходяться міграційне право, взаємопов'язані питання міграції, етнополітики, етнічних конфліктів, націоналізму, прав людини і меншин, розвитку демократії в перехідних суспільствах.

Дослідження вимушеної міграції, її наслідків для приймаючих територій, проблеми облаштування біженців, а також питання складних взаємозв'язків міграційних процесів і адаптації мігрантів до приймаючого соціального середовища, умов пристосування, чинників, що визначають її перебіг, ступінь, час пристосування в різних ситуаціях, розглянуті в роботах О. А. Малиновської, Ю. В. Бузницького, В. О. Іонцева, В. С. Айрапетова, Ю. О. Архіпова, Г. С. Вітковської, А. В. Дмітрієва, Ж. А. Зайончковської, О. Д. Комарової, Н. М. Лєбєдєвої, О. О. Назарової, В. О. Тішкова, І. П. Цапенко, В. І. Мукомеля та ін.

Етнополітичні і соціальні аспекти міграції, проблеми толерантності та конфліктогенності в контексті взаємодії етнічних мігрантів з місцевим населенням приймаючого соціального середовища, а також загальнотеоретичні основи та методологія наукового аналізу пи-

тань, пов'язаних з переселенням людей, представлені в працях ряду вітчизняних і зарубіжних дослідників, а саме О. А. Малиновської, Ю. І. Римаренка, С. І. Пирожкова, В. І. Олефіра, В. А. Авксентьева, Д. Р. Азраела, Т. І. Борзунової, Г. С. Вітковської, А. Г. Грішанової, Ж. А. Зайончковської, В. М. Іванова, Т. Д. Іванової, В. О. Іонцева, В. М. Кабузана, О. І. Вендіної, Н. І. Кожевнікової, Н. М. Лєбєдєвої, В. В. Макарової, Г. Ф. Морозової, В. І. Мукомеля, Е. А. Паіна, Л. Л. Рибаковського, П. Стокера, В. О. Тішкова, Б. С. Хорєва та ін.

Останнім часом посилився інтерес до проблем трудової міграції населення, до аналізу її соціально-економічних наслідків, міжнародної та нелегальної міграції, а також міграційної політики. Питання трудової міграції розроблялися О. У. Хомрою, Е. М. Лібановою, О. В. Позняком, О. А. Малиновською, С. І. Пирожковим, І. Гнибіденко, Я. І Жупанським, М. Д. Романюком, О. І Шаблієм, В. Бонінгом, Ж. Боржасом, Н. М. Баріновою, Г. С. Вечкановим, Л. О. Солонською, вивчалися в дисертаційних дослідженнях І. С. Маклада, О. П. Шиманської. Дослідженню маятникових трудових міграцій були присвячені роботи В. О. Джамана, Ф. Д. Заставного, І. М. Прибиткової (Табориської). Прикордонні міграції як особливий вид короткотермінових переміщень населення досліджувалися С. І. Пирожковим, О. У. Хомрою, А. Г. Старостенко та ін.

Дослідженнями міжнародних міграцій займалися К. Г. Воблий, В. М. Кубійович, С. І. Пирожков, О. А. Малиновська, Ю. Бачинський, І. І. Винниченко, М. І. Фащевський, М. П. Немченко, М. О. Шульга, В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, А. М. Каменський, В. О. Іонцев, Є. С. Красинець, О. В. Тюрюканова; нелегальних міграцій – О. Д. Захарова, Т. Д. Іванова та ін.

Питання міграційного права і міграційної політики розглянуті в роботах В. К. Колпакова, О. В. Кузьменка, О. А. Малиновської, В. О. Новіка, О. І. Піскуна, С. Б. Чеховича, О. В. Позняка, М. Г. Арутюнова, Ю. О. Архипова, В. О. Волоха, Н. О. Вороніної, М. Лєбєдєва, Т. М. Регент, С. Б. Ягодіна, А. Золберга, Дж. Солта.

Аналізу впливу міграції населення на розвиток регіонів Східного Сибіру присвячені роботи М. В. Воробйова, В. І. Дібердєєва, К. І. Карасьова, К. М. Місевіча, О. О. Назарової, С. В. Рященко, Б. В. Хараєва та ін.

Дослідженням питання «відпливу умів» займалися вчені М. О. Шульга, І. М. Прибиткова, Ж А. Зайончковська, О. Іконніков, Л. І. Лєдєньова, І. О. Малаха, О. В. Тюрюканова, Дж. Бхагваті, Д. Колеман.

З 2000 року розпочалося досить активне дослідження різних проблемних питань міграції, найбільш хвилюючими темами стали: причини, фактори і наслідки трудової міграції, мотиви й еміграційні настрої наших співвітчизників, проблема міграції в контексті глобалізації, безпеки і толерантності, проблема інтелектуальної міграції (С. І. Пирожков, І. М. Прибиткова, Е. М. Лібанова, О. А. Малиновська, О. В. Позняк, М. П. Немченко, М. І. Фащевський, Л.Г.Руденко,М.Д.Романюк,Ю.В.Генералова,В.Б.Євтух,Т.П.Петрова, В. І. Олефір, О. Р. Овчиннікова, В. О. Іонцев, Ж. А. Зайончковська, К. М. Місевіч, Л. Л. Рибаковський, М. В. Воробйов, Дж. Солт, П. Стокер, Д. Массей, А. Роджерс, М. Грінвуд та ін.).

В рамках міжнародного вивчення міграцій населення важлива діяльність Міжнародної організації з міграції (International Organization for Migration), що займається питаннями нелегальної міграції, проблемами біженців, допомоги мігрантам, забезпечення їх основних прав. Міграційну ситуацію в країнах колишнього СРСР досліджують в Центрі вивчення проблем вимушеної міграції в СНД, у Незалежній Дослідницькій Раді з міграції країн СНД і Балтії. Досліджують питання міграції населення і в інститутах національних академій наук [9, 23, 70, 79, 106, 116].

В цілому, слід зазначити, що зараз існує достатньо широке коло літератури з даної проблематики, про що свідчить діяльність наукових центрів, профільних міністерств і відомств з вивчення міграції населення, опубліковані роботи.

Визначення міграцій населення, які зустрічаються в науковій літературі мають дещо відмінні формулювання. Так, відомий український дослідник міграцій О. У. Хомра у своїй праці «Миграция населения: вопросы теории, методики исследования» (1979) систематизує визначення міграцій населення таким чином:

- найбільш широке – тотожне поняттю «рухливість»; у даному випадку під міграціями населення розуміється його переміщення по території країни, у ширшому значенні слова вони постають як галузевий, територіальний і соціальний перерозподіл населення;
- широке, що представляє міграції як сукупність механічних, професійних і галузевих переміщень; під міграціями населення у широкому значенні варто розуміти будь-які територіальні переміщення людей, пов’язані зі зміною пункту трудової діяльності та галузі прикладення праці;
- визначення, в якому міграції населення представляються як будь-які просторові переміщення, під якими розуміються відвідання

підприємств торгівлі, побутового обслуговування; рух населення, пов'язаний зі зміною місця роботи в межах одного і того ж населеного пункту або з еміграцією [122, с. 5].

Відомий український демограф І. М. Прибиткова у своїй книзі «Основи демографії» (1995) визначає поняття міграції у вузькому значенні як вид територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання, що у прямому значенні слова означає переселення. Широко вживаний наприкінці XIX – на початку XX століття, термін «переселення» означав масовий рух сільського населення з аграрних перенаселених губерній у східні та південні райони Росії. У 1930-ті роки більш уживаним стало поняття «перерозподіл населення і трудових ресурсів», яке об'єднувало територіальні переміщення населення із села в місто та з європейської частини країни в її східні райони. У 1940–1950-х роках термін «міграція населення» майже не застосовували. Його відновлення і новий етап у вивченні міграцій населення належить до кінця 1950-х – початку 1960-х років.

Міграції у широкому розумінні слова, крім переселень, охоплюють усі види переміщень населення у просторі – сезонні, епізодичні, маятникові. Вони є масовими переміщеннями населення через кордони тих чи інших територій будь-якої тривалості, регулярності та цільової спрямованості, зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час, іноді – без його зміни. Міграції населення складені з міграційних потоків *(див. нижче)*, саме тому поняття міграцій вживають у збірному розумінні та у множині [158, с. 232].

У виданні МОМ «International Migration Law: Glossary on migration» («Міжнародне міграційне право: Словник термінів у галузі міграції», 2005) можна знайти таке визначення міграцій населення: «Міграція – це процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; вона охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їх тривалості, складу чи причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів» [258].

Схоже трактування поняття міграції можна знайти і на інтернет-сайті ЮНЕСКО: «Міграція – це переміщення через кордон політичної або адміністративної одиниці на визначений мінімальний період часу, що включає рух біженців, переміщених осіб, економічних мігрантів тощо. До міграційних належать внутрішні та міжнародні переміщення. Проте з останніх виключаються територіальні

переміщення, які не призводять до будь-яких змін соціального членства і тому залишаються здебільшого неважливими як для особи, так і для суспільства у пунктах виходу і призначення (туризм). Окрім того, до міжнародних не належать переміщення, в яких зацікавлені особи або групи людей є радше пасивними об'єктами, ніж активними агентами переміщення (організовані переміщення біженців із місця походження до місця притулку)» [262].

Дуже коротко визначається поняття міграції у Географічній енциклопедії України: «Міграція населення – це переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання (зон життєдіяльності)» [19, с. 359].

Філософський словник соціальних термінів подає міграцію як соціально-економічний та демографічний процес – сукупність переміщень, що здійснюється людьми між країнами, районами, поселеннями [228].

Економічна енциклопедія трактує міграції як переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язані зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього [35].

У Юридичній енциклопедії визначають, що: «Міграція – це переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу зі зміною назавжди чи на тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього» [247 с. 641].

Як бачимо, міграції населення не можна ототожнити із територіальними переміщеннями загалом, бо це не дозволяло б виявляти їхні специфічні риси у загальній масі територіальних переміщень, ускладнювало б розробку теоретичних питань, вело б до застою у пошуках нових методів дослідження. Тому, підсумувавши усе вищенаведене, вважаємо, що <u>під міграціями населення слід розуміти переміщення осіб через межі адміністративно-територіальних одиниць країни або через кордони країни зі зміною місця постійного проживання людини назавжди чи на визначений мінімальний період часу, або з регулярним поверненням до нього.</u> Варто зазначити, що мінімальний період часу передбачає те, що в його рамках здійснене переміщення зі зміною звичного для людини середовища перебування.

Для кожної окремої людини міграція становить одиничну подію. Але як масовий процес міграція складена з потоків, що належать до певної території та часу. Під *міграційними потоками* розуміють сукупності одиничних міграційних переміщень, об'єднуваних

спільністю напрямку, який визначається районами вибуття або прибуття мігрантів упродовж певного календарного проміжку часу. Його інтенсивність залежить від багатьох факторів, наприклад географічної близькості країн чи регіонів, транспортних комунікацій, історичних зв'язків, етнічної спорідненості населення тощо. Однією з істотних закономірностей* міграції є наявність зустрічних потоків між місцями прибуття і вибуття мігрантів. Їх називають *прямими* та *зворотними* потоками. Більший за розмірами з двох спрямованих назустріч один одному міграційних потоків визначають як *домінуючий*, а менш інтенсивний – як *протилежний*. Різницю між ними називають *чистим потоком*, а їх суму – *обміном населення* між двома районами.

Сукупність мігрантів, об'єднувану спільним періодом міграцій у певний населений пункт чи район, називають *міграційною когортою*. Її виокремлюють на підставі даних переписів населення про тривалість проживання у місцях вселення [158, с. 234].

Міграція – це неоднорідне явище, оскільки його носії значно різняться між собою. У зв'язку з цим виникає необхідність у вивченні та класифікації типів, видів і форм міграцій населення. Класифікація міграцій потрібна не стільки для їх розмежування, скільки для розкриття зв'язку між ними.

Класифікація міграцій – це процес упорядкування теоретично-практичних знань, завдяки якому систематизуються та узагальнюються наукові факти про міграції населення, а відтак – ґрунтовніше й кваліфікованіше вивчаються та пояснюються різні міграційні ситуації, факти і явища [101, с. 123].

Тип міграції – це група міграційних переміщень, об'єднаних спільними суттєвими ознаками. Вид міграції – це група міграційних переміщень, об'єднаних спільним характером перебігу; складова частина певного типу міграції. Форма міграції – це група міграційних переміщень, об'єднаних спільними формальними ознаками [52].

Узагальнюючи погляди дослідників міграцій (О. У. Хомри, С. І. Пирожкова, Ж. А. Зайончковської, І. М. Прибиткової, О. А. Малиновської, Ю. І. Римаренка та інших) на класифікацію міграцій, визначимо їх типи, види і форми.

---

* Закономірність – об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що випливає з їхньої внутрішньої природи, сутності [190, с. 157].

Отже, **за часовою ознакою** міграції поділяються на такі типи:

❖ Стаціонарні міграції, або міграції, пов'язані зі зміною місця проживання. Даний тип включає постійні (незворотні) та зворотні міграції (рис. 1.1).

Незворотні міграції – це переїзд з одного населеного пункту в інший, з однієї держави в іншу з метою постійного облаштування та працевлаштування, що зумовлюється різними факторами (економічними, культурними, професійними тощо). Дані міграції означають зміну не лише місця та умов праці, а й місця навчання, роботи, проживання. Як правило, переїзд супроводжується сподіванням на те, що особа, яка залишає країну виходу, назад уже ніколи не повернеться [101, с. 133].

Зворотні міграції – це переміщення осіб в конкретному просторовому напрямку, а вже потім, через певний проміжок часу, – повернення їх знову назад.

Зворотні міграції охоплюють такі види переміщень:

- *довготривалі* (› 1 року – переміщення на довгострокове місце проживання);
- *короткотривалі* (› 3 місяців, але ‹ 1 року – переміщення на короткий час);
- *кочові* (переміщення з місця на місце в рамках визначеної території, часто з метою забезпечення доступу до води, їжі або пасовищ).

❖ Тимчасові міграції – це епізодичні або систематичні переміщення осіб з одного місця в інше, які здійснюються зі зміною/без зміни місця проживання на певний період року і включають:

а) *маятникові міграції* (масові за масштабами щоденні, щотижневі чи щомісячні переміщення людей від місць їх проживання до місць працевлаштування та водночас і систематично – у зворотному напрямку);

б) сезонні міграції (переміщення працездатного населення до місць тимчасового працевлаштування з метою отримання вигідної роботи за наймом, зі зміною місця проживання на певний період року. Ці міграції найчастіше пов'язуються з роботами у сільському господарстві, для виконання яких потрібні робітники різної кваліфікації);

в) епізодичні міграції (переміщення у ділових, культурно-побутових, рекреаційних та інших цілях нерегулярно у часі, і не обов'язково у тих самих напрямках: службові відрядження, стажування, туризм [158, с. 232]).

Рис. 1.1. Класифікація міграцій населення /*Складено автором*/

Тимчасові міграції передбачають аберацію повернення, тобто певного роду відхилення (так, особа, виїхавши з України в США, може знову повернутися на Батьківщину, проте облаштуватися вже, наприклад, не в Одесі, а в Києві, та ще й змінити місце роботи), що є їх специфікою, характерною рисою та ознакою. Чим більший проміжок часу між від'їздом та приїздом, тим більше шансів на те, що особа, яка повертається, може внести корективи у своє облаштування чи працевлаштування на колишньому місці.

Відповідно до напрямків міграційних потоків виділяють в'їзні (прибуття населення) та виїзні (вибуття населення) типи міграцій.

Залежно від характеру кордонів, що перетинаються, виділяють міграції внутрішнього та зовнішнього типу.

Внутрішні міграції – це тимчасові або постійні переміщення населення всередині країни: з периферії до центру і навпаки; у межах районного чи обласного центру, регіону чи держави, які не спрямовуються до центру – столиці. Такі міграції характеризуються потоками у напрямках «село – місто», «місто – село», «місто – місто», «село – село».

За територіальною ознакою виокремлюють такі форми внутрішніх міграцій: а) *міжселищні* та *міжміські*; б) *внутрішньорайонні* та *міжрайонні*; в) *внутрішньообласні* та *міжобласні*; г) *внутрішньореспубліканські* та *міжреспубліканські.*

Зовнішні (міжнародні) міграції – це переміщення населення, що характеризуються перетином державного кордону (кордонів) кількох країн.

За територіальною ознакою зовнішні міграції поділяють на *локальні* та *регіональні, внутрішньоконтинентальні, міжконтинентальні* та *планетарні.*

Залежно від охоплення міграціями території однієї чи кількох держав розрізняють такі їх форми: *транскордонні; транснаціональні.*

У першому випадку йдеться про форму участі країни у міжнародному ринку робочої сили для успішного розвитку її господарських зв'язків, посилення соціально-культурної орієнтації населення. З цією метою укладаються двосторонні угоди, які передбачають вільний обмін спеціалістами в різних галузях господарства. Створенню міжнародного ринку праці сприяють зростаюча здатність робочої сили до міжрегіональних та міжгалузевих переміщень, спрямованих в зони найдинамічнішого соціально-економічного розвитку.

У другому випадку йдеться про міграційний рух, який протікає через кордони двох чи більше державних націй, а також тих націй* , які з певних причин не стали такими. Невід'ємною складовою даних міграцій є трансляція (передача на певні відстані) звичаїв, мови, культури, традицій від одного народу до іншого. Тому наслідком транснаціональних міграцій є поліетнічність держав.

За відношенням до території держави зовнішні міграції ділять на: еміграцію, імміграцію, транзитну міграцію.

Еміграція – переселення, вимушене чи добровільне переміщення людей з Батьківщини в іншу країну світу з економічних, політичних чи релігійних причин. Еміграція може бути: довготривалою, з метою постійного мешкання; тимчасовою, якщо емігранти через певний час повертаються; сезонною – в певні пори року або на періодичні заробітки. Залежно від причин, що зумовлюють переселення, вирізняють еміграцію економічну (соціально-економічні причини) і політичну (спричинену опозиційним ставленням до політичного режиму). Інколи еміграція набуває масового характеру. В таких випадках уряди країн, до яких переселяються емігранти, регламентують ці переміщення законодавчими актами.

Імміграція – в'їзд до чужої країни на постійне або досить тривале проживання конкретної особи з метою її облаштування, навчання, працевлаштування, «втечі» від дискримінації, переслідувань тощо [101, с. 120].

Транзитна міграція – це переміщення осіб з держави перебування до країни призначення, що також включає перетин кордонів інших держав.

За ступенем контрольованості виокремлюють такі типи міграцій:

- ❖ легальні (переміщення на законних підставах);
- ❖ нелегальні (переміщення без офіційного дозволу – візи);
- ❖ напівлегальні (спочатку – законні переміщення, згодом – після закінчення терміну візи – незаконні).

В наш час можна говорити про такий різновид нелегальної міграції як *кримінальна*, що відрізняється злочинними цілями приїзду. Це міграція, яка стимулюється антисуспільними інтересами, мотивами вчинення злочинів. Дане поняття прийняте кримінологами для виділення злочинних контингентів мігрантів, що вимагають підвищеної профілактичної уваги [112, с. 14].

* Нація – спільнота людей, незалежно від їх етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території з певною державною організацією, єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями [252].

Важливе значення має класифікація міграцій **за причинами** останніх, з огляду на які розрізняють економічні (трудові), екологічні, культурні, етнічні, політичні та інші типи міграцій.

На нашу думку на сучасному етапі світового розвитку варто ввести поняття самореалізаційних (професійних) міграцій населення. Даний тип міграцій об'єднує переміщення населення, в яких економічна складова знаходиться не на першому місці, а самі міграції здійснюються внаслідок прагнення людини реалізувати своє покликання. Нажаль, в наш час здійснювати міграції даного типу може собі дозволити незначна частина населення, але бажання людини займатися «сродною працею» не може бути обділене увагою. У даному типі міграцій виділяємо *інтелектуальний, творчий* та *діловий* види міграцій. Відповідно, перший з них пов'язаний з прагненням людини реалізувати свої інтелектуальні здібності, другий – з бажанням творчо реалізуватися, третій – з прагненням зайнятися улюбленою справою.

За кількістю змін місця проживання у країні, що приймає, визначають первинні та вторинні форми міграції.

Первинні міграції – це переміщення осіб з країни попереднього проживання у місце першого проживання в країні, що приймає. Вторинні міграції – це переміщення мігрантів всередині країни, що приймає, в напрямку від населеного пункту, в якому вони спочатку проживали.

За способом реалізації виділяють організовані та неорганізовані міграції.

Організовані міграції характеризуються соціальним переміщенням та переселенням людей з місця їх звичного проживання до нового місця проживання, з дотриманням законів і положень, що регулюють виїзд із країни походження, транзит і в'їзд у країну, що приймає; таке переміщення і переселення, як правило, сплановане у часі або просторі і здійснюється за допомогою або участю державних органів влади та управління, громадських і політичних організацій, міжнародного співтовариства, наднаціональних структур. Важливими ознаками організованої міграції є дія адміністративно-правових норм* та наявність адміністративно-правових відносин**[101, с.133].

---

* Адміністративно-правові норми – правила поведінки, які встановлюються або санкціонуються державою і є обов'язковими для виконання.

** Адміністративно-правові відносини – правовідносини, які засновані на нормах адміністративного права (галузі права, яким регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері функціонування виконавчої влади) [2].

Залежно від бажання суб'єкта міграції до її здійснення організовані та неорганізовані міграції поділяються на *примусові* та *добровільні*. Терміном *примусові (вимушені, недобровільні) міграції* характеризуються міграційні потоки, в яких є елемент примусу, в тому числі загроза життю та існуванню як наслідок природних або техногенних причин, соціальної політики держави, збройних конфліктів. *Добровільні міграції* здійснюються з доброї волі осіб.

Організовані добровільні міграції зазвичай регулюються за допомогою методів заохочення, стимулювання, які можуть полягати, наприклад, у підвищенні ефективності процесу подачі та розгляду заяв на отримання візи тощо. Прикладом можуть бути переміщення трудового, культурного, етнічного, політичного типу.

Трудові міграції – це переміщення кваліфікованої робочої сили та працездатного населення в національному та міждержавному просторі, які зумовлюють відплив чи приплив тих кадрів, що забезпечують своєю діяльністю галузі виробництва, культури, науки, техніки. Пошуки роботи за наймом здійснюються мігрантами з метою забезпечити цивілізовані умови та перспективи сімейного життя, власного благополуччя за рахунок кращої оплати праці. Оскільки рівень життя в різних країнах відмінний, то такі міграції були, є і будуть постійним явищем. Прикладом організованих добровільних трудових міграцій є трудові прикордонні міграції (люди живуть біля кордону в одній країні, а працюють біля кордону в іншій), які здійснюються згідно двосторонніх угод між країнами.

Культурні міграції – це соціальні переміщення населення, яке мігрує з одного місця в інше у пошуках найсприятливішого середовища в культурному, релігійному сенсі тощо. Такі міграції заохочуються державами з розвинутими демократичними і культурними традиціями, поліетнічними суспільствами, які майже щороку або через два-три роки виділяють імміграційні квоти (граничні показники кількості іммігрантів, яким дозволяється в'їхати в країну) для здібних і талановитих осіб (Канада, США, Велика Британія). Ті країни, які заохочують культурні міграції, виграють від того, що генії або таланти працюють на їхні державно-суспільні інтереси. Культурна еміграція (якщо вона постійна) негативно впливає на стан і перспективи національної політики* [101, с. 150].

---

* Національна політика – науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин (відносин між націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями) тощо.

Етнічні міграції – це складний соціально-демографічний процес переміщення етносів*, їх частин або окремих представників, пов'язаний з переміною постійного місця проживання або з поверненням на нього.

Рухливість представників різних етносів значно відрізняється в межах «своїх» етнічних територій і за їх межами. Етнічні міграції активніші у межах історико-культурних областей** , між територіально близькими, пов'язаними спільністю культурних традицій народами, але не обмежуються їх рамками, охоплюючи й інші області та регіони [83, с. 37].

Репатріація (приклад організованих добровільних етнічних міграцій) – це повернення в країну громадянства, постійного проживання або походження певних категорій осіб (біженців, переміщених осіб, військовополонених), які внаслідок різних обставин опинились поза її межами, на основі вільно вираженого бажання повернутися за підтримки державних або інших структур.

Політичні міграції здійснюються шляхом переміщення осіб із районів воєнних та збройних конфліктів***, що розгортаються в державі їх проживання.

Організовані примусові міграції здійснюються за допомогою примусових методів (на основі адміністративного або судового рішення) і включають кілька типів міграцій: етнічні, екологічні, політичні, частково трудові міграції.

До складу **організованих недобровільних етнічних міграцій** входять депортація та недобровільна репатріація населення.

Недобровільна репатріація – це переміщення осіб в країну походження, ініційоване країною-реципієнтом (країною теперішнього перебування мігранта) шляхом створення обставин, які не залишають ніякого іншого вибору.

---

* Етнос – стала людська спільнота, що історично виникає на певній території і характеризується усвідомленням своєї єдності і самобутності, спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій та особливостями психологічного складу [250, с. 369].

** Історико-культурна область – частина ойкумени, у населення якої в силу спільності соціально-економічного розвитку, тривалих зв'язків та взаємного впливу складаються подібні культурно-побутові особливості.

*** Збройний конфлікт – це обмежене збройне зіткнення між двома державами чи збройне зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних дій і не переходить у війну (відсутній правовий акт про оголошення стану війни, у разі появи якого збройний конфлікт переходить у ранг воєнного) [16].

Депортація – це насильне вигнання або переселення з історичної Батьківщини, етнічних територій або місць компактного проживання цілих народів, етнічних груп, їх частин або окремих представників, що є політикою, практикою і засобом боротьби з ними. Депортація спрямована насамперед проти тих, хто демонструє велику етнічну самосвідомість, не піддається асиміляційному тискові, домагається підвищення свого статусу, веде боротьбу за право на самовизначення, тяжіє до набуття автономії або відокремлення. Прикладом депортації є насильне переселення 196 тис. кримських татар у травні 1944 р.

Політика і практика депортацій є грубим порушенням прав людини, корінних народів та національних меншин, вони засуджені світовим співтовариством і заборонені міжнародним правом*.

Екологічними міграціями є переміщення осіб у межах своєї країни або перетин її кордонів внаслідок різкого погіршення стану навколишнього середовища, екологічної катастрофи** тощо.

Організовані примусові політичні міграції – це примусове випровадження осіб з країни їх постійного проживання, яке супроводжується позбавленням громадянства і здійснюється внаслідок оголошення таких осіб дисидентами (інакодумцями, які виступають проти панівної в країні чи суспільному осередку ідеології, суспільного ладу); окрім того, це також примусові масові переміщення осіб із зони воєнних та збройних конфліктів, що розгортаються на території держави проживання.

До даного виду міграцій належать і такі види переміщень, як екстрадиція та видворення осіб з території країни-реципієнта.

Екстрадиція – це офіційна передача, зазвичай на основі угоди або інших взаємних домовленостей, однією державою іншій державі особи, яка звинувачується або засуджена за злочин, що здійснений за межами території однієї держави і перебуває під юрисдикцією іншої, з метою проведення судового розслідування і здійснення покарання.

Видворення – це попереджувальний адміністративно-примусовий захід, спрямований на припинення протиправних дій або запобігання їм із боку іноземців та осіб без громадянства (далі – іноземців) на те-

* Міжнародне право – правова система, що складається з принципів і норм, якими регулюються відносини між її суб'єктами – державами, міжнародними організаціями тощо [247, с. 669].

** Екологічна катастрофа – стихійне лихо, велика виробнича або транспортна аварія (катастрофа), які призвели до надзвичайно несприятливих змін у середовищі проживання і, як правило, до масового враження флори, фауни, ґрунту, повітряного середовища і в цілому природи.

риторії країни–реципієнта. Іноземець може бути видворений за межі країни–реципієнта внаслідок прийняття відповідного рішення державними органами останньої, якщо: він грубо порушив законодавство про правовий статус іноземців; це є необхідним для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян країни–реципієнта; його дії суперечать інтересам національної безпеки* чи охорони громадського порядку. Іноземний громадянин, стосовно якого прийнято рішення про видворення, зобов'язаний залишити територію країни–реципієнта у зазначений термін [249].

До **трудових міграцій** відносять відвідання держави з офіційним візитом, організацію зустрічей, різних міждержавних симпозіумів та конференцій, переміщення осіб цільового найму на прохання роботодавців.

Неорганізовані (стихійні) міграції здійснюються силами й коштами самих мігрантів без організаційної та матеріальної підтримки з боку певних установ. Вони поділяються на *індивідуальні* та *групові* міграції. Останні здійснюються групою осіб, об'єднаних однією метою. Серед даних міграцій можна виокремити добровільні та недобровільні.

Неорганізовані добровільні міграції охоплюють такі типи переміщень: трудові, інтелектуальні та культурні міграції, екологічні та економічні, етнічні та політичні переміщення населення тощо.

Прикладом **трудових міграцій** є переміщення, які пов'язані з роботою не за наймом (передбачають оплачувану діяльність, відмінну від роботи за договором).

Інтелектуальні міграції («відплив умів») – це соціальні переміщення у межах національної території або в міждержавному просторі осіб, які, займаючись розумовою діяльністю, створюють суспільні блага та матеріальні цінності, сприяючи соціально-культурному розвиткові.

На міждержавному рівні інтелектуальні міграції є перетягуванням інтелектуальних ресурсів (кваліфікованих робітників) з однієї країни в іншу. За інтелектуальним потенціалом (сукупністю усіх наявних інтелектуальних ресурсів) активно полюють ті підприємства і фірми,

* Національна безпека – сукупність актуальних факторів, що забезпечують її життєздатність і досягнення національної мети, сприятливі умови для розвитку держави, соціального ідеалу: благополуччя всіх громадян і сімей, доцільний розвиток і збереження фундаментальних цінностей і традицій народу, нормальні відносини особи і держави, здатність ефективно долати будь-які зовнішні загрози, керуватися своїми національними інтересами.

ТНК* та об'єднання, що успішно використовують його для впровадження інновацій як у сфері виробництва, так і в мистецтві, культурі, науці. Чинниками, що інтенсифікують інтелектуальні міграції, є політичні та соціальні рішення в окремих державах, які ставлять інтелектуальну працю на високий рівень суспільної значимості.

Культурні міграції здійснюються особами з ціллю підвищення їх загальноосвітнього рівня: відвідання історичних місць, пам'яток старовини, ознайомлення з життям і побутом народів, художніми та архітектурними скарбами; задля розваги, відпочинку або лікування (туризм) тощо [238, с. 50].

Причиною **екологічних міграцій** може бути незадоволення особи станом навколишнього середовища, наслідком – переселення в інший регіон чи країну.

Економічні міграції – це переміщення населення, викликані соціально-економічними причинами, погіршенням умов життя і праці, що призводить до бідності широких трудящих мас, спричиняє розшарування суспільства, чим створює підґрунтя для поляризації та протистояння, конфліктів та суперечок.

Уособленням **етнічних міграцій** в даному контексті може бути *неорганізована добровільна репатріація* – переміщення в країну свого громадянства або походження з метою постійного проживання, яке здійснюється за власним бажанням особи через економічні, соціальні або особисті причини.

До **неорганізованих добровільних політичних міграцій** належать переміщення, при яких особи можуть добровільно залишити власну країну з огляду на політичну нестабільність в ній, прихід до влади сил, які не викликають політичних симпатій, та через інші обставини.

Неорганізовані вимушені міграції включають:

❖ **екологічні міграції** (люди змушені залишити місце проживання через погіршення стану навколишнього середовища, екологічні катастрофи без підтримки держави чи інших установ; трапляються міграції, які здійснюються особами внаслідок неможливості проживати в екологічно критичних регіонах);

❖ **культурні міграції** (переселення осіб через віросповідання тощо);

---

* ТНК (транснаціональні корпорації) – це національні монополії із зарубіжними активами. Їх виробнича і торговельно-збутова діяльність виходить за межі однієї держави.

❖ **етнічні міграції** (зокрема репатріацію – переміщення осіб в країну походження, ініційовані країною, що приймає, шляхом створення обставин, які не залишають ніякого іншого вибору і здійснюються за власні кошти і власними силами переселенців);

❖ **політичні міграції** (вимушені переміщення осіб за кордон через репресії та переслідування за свою політичну діяльність, політичні переконання);

❖ **деякі види трудових міграцій** (міграції, що пов'язані з терміновою необхідністю заробити (наприклад, на повернення боргу), наслідком чого є пошук роботи, часто не за спеціальністю).

Учасниками міграційних переміщень є мігранти.

Мігранти – це особи, які перетинають державні або адміністративно-територіальні кордони, змінюючи місце постійного проживання назавжди або на певний час. Зазвичай вважається, що термін «мігрант» охоплює всі випадки, коли рішення про міграцію людина приймає добровільно і без втручання зовнішнього примусового фактора. Групи мігрантів виділяються відповідно до здійснюваних ними типів, видів та форм міграцій та іменуються за аналогією до останніх (незворотні міграції – незворотні мігранти, трудові міграції – трудові мігранти).

Окремої уваги заслуговують учасники епізодичних міграцій – туристи та візитери – особи, які прибули або вибули на дачі на термін літнього дачного сезону; на відпочинок або лікування в курортні місцевості, санаторії, будинки відпочинку та інші установи відпочинку; на лікування в лікарні та інші лікувально-профілактичні установи; у відпустку або на канікули; на навчання, у відрядження строком до 1,5 місяців; на наради, з'їзди, конференції. Варто зазначити, що термін «турист» не цілком точний; правильніше використовувати термін «візитер», тобто член домашнього господарства, що знаходиться поза середовищем свого звичайного перебування менше одного року.

Крім категорій візитерів і туристів, статистика міграцій іноді спеціально обумовлює існування так званих одноденних візитерів і транзитних візитерів. Перші відвідують країну (або регіон) всього на один день, тобто не потребують ночівлі і, відповідно, додаткових житлових послуг. Ця обставина має важливе значення, адже для деяких країн (і регіонів) кількість одноденних візитерів може бути істотною. В категорію одноденних візитерів часто потрапляють, наприклад, екіпажі суден, що сходять на берег у порту відвідування тощо.

Транзитними вважають візитерів, які не покидають митних зон аеропортів, вокзалів і т. д., проте можуть робити покупки у спеціальних магазинах, відвідувати ресторани і споживати інші послуги [107].

Необхідно звернути увагу і на таку групу мігрантів, як біженці. Визнаними біженцями є особи, які внаслідок цілком реальних побоювань стати жертвами переслідування за ознакою раси, віросповідання, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або через політичні переконання перебувають поза країною свого громадянства і не можуть користуватися захистом цієї країни чи не бажають ним користуватися (*Конвенція про статус біженців, 1951 р.*, ст. 1 А (2)* з поправками у *Протоколі ** 1967 р.*).

Отже, міграції населення є багатогранним суспільним явищем, яке характеризується розмаїттям типів, видів та форм. Кожен новий період розвитку людства приносить щось нове як у типізацію міграцій, так і в склад її учасників. Змінюються мотиви, причини та фактори міграції, без дослідження яких неможливо ефективно управляти останніми.

1.2. Поняття і класифікація факторів міграції населення

Особливості перебігу міграції населення відображаються у міграційному процесі. Міграційний процес – це сукупність подій, пов'язаних із територіальним переміщенням, тобто фактів вибуття, прибуття чи переселення. Дослідники виділяють три його стадії: *початкову, основну* та *завершальну* [85, с. 24].

Початкова (підготовча) стадія міграційного процесу, є формуванням рухливості (готовності) до зміни місця проживання. Рухливість завжди у 2–3 рази більша від дійсної міграції, оскільки не всі установки на переїзд реалізуються. На стадії формування міграційної рухливості переважає незадоволення ситуацією у місці проживання, що змушує людей шукати можливостей переїзду, тобто переважають фактори «виштовхування».

Основна стадія міграційного процесу є реалізацією міграційної рухливості, тобто переселенням. На цій стадії вирішальною є привабливість місця, обраного мігрантом для проживання, тобто фактори «тяжіння».

---

* Конвенція про статус біженців (1951 р.) – міжнародно-правовий документ, спрямований на захист прав біженців [247, с. 246].

** За Конвенцією і за статутом Управління Верховного комісара ООН з прав біженців поняття «біженець» стосувалося лише осіб, що стали біженцями до 01. 01. 1951. Тому Конвенцію було доповнено нью-йоркським Протоколом 1967 р., за яким під захист Конвенції підпадають також особи, що стали біженцями після 1951 р.

Завершальною стадією міграційного процесу є *приживання* мігранта, що означає перехід новоселів до складу постійних жителів і включає, з одного боку, пристосування людини до нових умов життя (**адаптацію)**, а з іншого, – перетворення нових умов життя відповідно до потреб особи (**облаштування)**. Адаптація відбувається до нових кліматичних, культурних умов, характеру праці. Облаштуванням є досягнення новоприбулими рівня життя старожилів.

У науковій літературі існує близький до терміна приживання, але ширший за змістом термін *інтеграція,* що передбачає не лише адаптацію та облаштування іммігрантів на новому місці проживання, а й пристосування до них суспільства, що приймає, перетворення іммігрантів на органічний елемент суспільства.

Концепція тристадійності міграційного процесу застосовується як до внутрішніх, так і до зовнішніх міграцій. Разом з тим у літературі зустрічаються й інші моделі міжнародних переміщень населення. Так, британські дослідники С. Каслс та М. Мюллер пропонують **чотиристадійну модель міграції**, базуючись не на механізмі формування та реалізації рішення особи про переїзд, а на перетвореннях міграційного процесу.

Відповідно до їх моделі *першій стадії* властиві трудові міграції молодих робітників, які пересилають заробітки на Батьківщину й планують повернутися.

На другій стадії тривалість перебування за кордоном збільшується; на підставі спільного проживання, спорідненості або земляцтва мігрантів виникають нові соціальні зв'язки.

Третя стадія пов'язана з об'єднанням сімей на території країни-реципієнта, свідомою орієнтацією на тривале перебування за кордоном та утворенням етнічних громад із власними інституціями (громадські об'єднання, магазини, кафе, інший етнічний бізнес).

На четвертій, завершальній стадії міграційного процесу, залежно від політики країни прийому та ставлення місцевого населення, іммігранти отримують надійний правовий статус (встановлене нормами права положення певного суб'єкта, яке визначає сукупність його прав і обов'язків стосовно інших суб'єктів або й громадянство) або маргіналізуються (самоізолюються) і перетворюються на етнічні меншини [85, с. 24].

Краща спрямованість на розуміння причин міграцій тристадійної моделі полягає в тому, що саме в її межах, зокрема в межах першої стадії міграційного процесу, розглядаються складові механізму формування

рішення особи про міграцію чи відмову від неї (фактори, причини, приводи, мотиви міграції, міграційні наміри, установки, міграційна поведінка), адже безпосередньо на початковій стадії міграційного процесу під впливом можливих перспектив зміни деяких умов життя відбувається формування тих чи тих установок міграційної поведінки. Важливість розгляду механізму формування рішення про міграцію чи відмову від неї сприяє розумінню того, що спонукає людей до переселень і як поступово відбувається процес прийняття людиною певного рішення. Варто зазначити, що в житті реалізація механізму формування рішення особи про міграцію чи відмову від неї може здійснюватися у різних послідовностях залежно від тих чи інших життєвих ситуацій та особистісних характеристик мігрантів.

Зупинимось детальніше на розгляді складових механізму формування рішення особи про міграцію чи відмову від неї, почавши ознайомлення із завершальної складової даного механізму – міграційної поведінки населення.

Міграційна поведінка – сукупність дій і відносин, що опосередковують переселення індивідів або відмову від них.

Міграційну поведінку осіб диференціюють на *індивідуальну, групову* і *масову*, які, не будучи тотожними, здатні взаємовпливати одна на одну.

Формуючи *індивідуальну міграційну поведінк*у на будь-якому етапі своєї діяльності, людина при спілкуванні з іншими людьми обмінюється інформацією, і при необхідності включається в процес надання посильної допомоги тим, хто, скажімо, переїжджає. З часом у ході такого спілкування може сформуватися *групова міграційна поведінка*. Вона згодом може трансформуватися в *масову*. Так чи інакше, у більшості населення буде присутньою і реалізовуватиметься індивідуальна поведінка, що є певним стрижнем у всій системі міграції [63, с. 44].

Міграційна установка є психічним регулятором поведінки, схильністю особи, яка визначає узгодженість дій, зумовлених позитивним або негативним ставленням до зміни місця та умов життя і відображає готовність до певного результату міграційної поведінки. Міграційні установки пов’язані з міграційними намірами – задумами, бажаннями здійснити міграційне переміщення. Спонукальним компонентом даної установки є міграційна мотивація – психічний стан особи, який спонукає її до досягнення особистих цілей економічного, соціального й психологічного характеру через зміну місця мешкання.

На формування міграційних мотивів впливають особливості особистостей потенційних переселенців, їхні інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, устремління та сподівання, які є відмінними для осіб різної статі, віку, сімейного стану, освіти, культурного потенціалу та стану здоров'я.

Виділяють також приводи переселень, тобто найближчі конкретні, безпосередні причини. Можна думати, що в більшості випадків переселень є складне переплетіння різних мотивів, приводів, причин найближчих і більш віддалених, з яких не всі усвідомлюються самими переселенцями [132, с. 108].

Причина міграції (явище, яке обумовлює інше явище) утворюється в результаті дії ряду факторів. Саме суперечності між рівнем розвитку особи або її потребами і умовами їх задоволення в тій чи іншій місцевості є причиною міграції. Відмінності між регіонами за умовами життя і структурою населення є причинами міграції між ними. Особисті причини формуються під впливом різнохарактерних, але взаємопов'язаних загальних умов.

Умови життя – це складна категорія, що включає багато різних показників; це все, що знаходиться зовні людини і має для неї певне значення, підштовхуючи частину населення до міграцій. Частково умови життя виражаються в рівні життя, тобто рівні споживання матеріальних і духовних благ.

Причини міграційних явищ, які були б, з одного боку, досить загальними і глибокими, з іншого – специфічними саме для міграції населення, можна назвати факторами міграції. Це значно глибинніші причини, ніж приводи або мотиви, що є рушійними силами процесу міграції (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Схема механізму формування рішення особи про міграцію чи відмову від неї /*Складено автором*/

Отже, розвиток людини, її здібностей і потреб, зміни в структурі населення і в умовах життя, що впливають на розвиток суперечностей, можна назвати факторами міграції. Фактори міграції діють постійно, але сила впливу кожного з них може змінюватися в процесі взаємодії [50].

Фактори міграції, що є сукупністю соціальних умов, які впливають на обсяги, інтенсивність, спрямованість, канали та інші параметри

процесу міграції, поділяють на дві групи: 1) ті, що перебувають на боці людини, – *фактори суб'єктивні* і 2) ті, що перебувають на боці «світу» – *об'єктивні* (рис. 1.3).

Об'єктивними факторами міграції населення є територіальні відмінності у важливих для людини умовах життя.

Перший, найзагальніший розподіл цих факторів – на *природні* і *суспільні*. *Природні фактори* міграції населення – це територіальні відмінності в природних умовах, а *суспільні*, або *соціальні*, фактори – в суспільних умовах.

Природні фактори можна поділити на орографічні, ґрунтові, гідрологічні, геологічні, кліматичні, фіто- і зоогеографічні. Ці фактори впливають на міграції не тільки прямо, а й опосередковано, через виробництво, створюючи певні умови для розміщення та локалізації населення [132, с. 107].

Серед **суспільних факторів** можна виділити значні групи демографічних, етнічних, економічних, політичних, соціально-психологічних факторів. Кожна з цих груп має складну структуру.

Демографічні фактори займають помітне місце серед причин переселення. Одруження і заміжжя, розлучення, народження дитини, хвороба родича часто називаються при опитуваннях з приводу зміни місць роботи і проживання.

Один з найважливіших демографічних факторів міграції населення – ***сама міграція***. По-перше, вибуття людей з певних місць становить можливість вселення в ці місця інших осіб; по-друге, невдале переселення викликає подальше переселення мігранта; по-третє, в процесі міграції змінюється розподіл родичів, друзів, земляків по території, що істотно змінює умови переселень; переселення дають мігрантам досвід влаштування на нових місцях, а також впливають на фізичну і моральну дієздатність працівників, що полегшує їм нові вселення.

Серед факторів міграції і територіального перерозподілу населення значну роль відіграють **етнічні фактори:** своєрідність мови, побуту, матеріальної та духовної культури, звичаїв, звичок і навичок. Етнічні фактори можуть виступати як серйозною перешкодою переселенню корінного населення за межі своїх регіонів, так і поштовхом до переселення. У першому випадку – тому, що переселення передбачає сприйняття чужої культури, а це буває проблематичним. У другому випадку – через расову дискримінацію в країнах виходу та інші проблеми [132, с. 124].

Рис. 1.3. Класифікації факторів міграції населення / *Систематизовано автором*/

До **економічних факторів** відносять нерівномірність господарсько-економічного та культурно-політичного розвитку держав, їх підхід до розв'язання завдань і проблем ринкової * (соціально-ринкової) економіки, що підтверджує факт постійного існування економічної міграції.

Звертаючи увагу на суб'єктивні – **соціально-психологічні фактори,** відзначимо, що дослідження підтверджують їх величезну роль у міграційній поведінці населення. До факторів, що сприяють зовнішнім міграціям на особистісному рівні, можна скоріше віднести ідеалізацію закордонного життя, аніж суто незадовільні матеріальні умови існування в рідних місцях проживання. Бажання виїхати за кордон тісно пов'язується з матеріальним становищем, рівнем освіти, психологічними причинами, менше – з сімейним станом та наявністю дітей. Подібні фактори впливають на рухливість населення і в межах країни.

Таким чином, суб'єктивна причина міграції – оцінка її доцільності – залежить від індивідуальних характеристик мігрантів, регіональних факторів, національної політики країни походження та характеристик країни призначення. Л. Рибаковський зазначає, що з метою наукового аналізу всі фактори міграції населення можуть бути умовно поділені на декілька груп: на фактори, що стосуються розвитку людини, і фактори, що стосуються розвитку умов життя. Разом їх можна назвати факторами-умовами, які визначають відмінності в умовах життя і структурах населення, що спричиняє міграції [200, с. 28].

Для міграції найбільше значення мають фактори, що характеризують умови життя: природно-географічні, науково-технічні, економічні фактори, характер суспільних відносин (виробничі, сімейні, національні, політичні та інші), рівень розвитку культури та охорони здоров'я.

Географічне положення регіону – фактор, який можна вважати постійним. Що ближче між собою знаходяться населені пункти, то менші між ними відмінності у природних (часом суспільних) умовах і менший їх вплив на міграції.

---

* Соціально-ринкова економіка – економічна система, організована на основі ринкової саморегуляції, при якій координація дій здійснюється на основі взаємодії на ринках вільних приватних виробників і вільних індивідуальних споживачів. Модель передбачає, що ані держава, ані приватний бізнес не має права мати повного контролю над економікою, а повинні служити людям, а економічно сильніші зобов'язані підтримувати слабших. Роль держави полягає в розвитку почуття взаємної відповідальності всіх учасників на ринку і в коректуванні несправедливих тенденцій в конкуренції, торгівлі та розподілі доходів [199].

Під *природними факторами* часто розуміються лише кліматичні умови, проте в них також включаються рельєф місцевості, будова ґрунту, характер рослинності, гідроресурси, корисні копалини і тваринний світ, екологічні умови (сукупність всіх екологічних факторів* навколишнього середовища) тощо. Із специфікою природних умов пов'язані регіональні відмінності у витратах населення на харчування, одяг, взуття, пальне, відпочинок. Природні умови впливають на стан здоров'я, інтенсивність праці, яка характеризує обсяг трудових витрат на одиницю робочого часу, напруженість праці тощо. Вони впливають на психологічний стан населення: землетруси, повені, несприятливі кліматичні умови й подібні явища сприяють відтоку населення більше, ніж інші фактори.

На міграцію впливає і *розвиток транспортної інфраструктури*. Розвиток транспортних засобів (будівництво доріг, мостів, каналів, винахід і виробництво нових транспортних засобів), зміни природних умов, географічне положення районів утворюють транспортно-географічні відмінності між поселеннями.

Одним із важливих факторів міграції є *НТП*, який впливає на природне та соціально-економічне середовище, розвиток та розміщення засобів виробництва і працівників. Із зростанням продуктивності праці, впровадженням досягнень НТП, пов'язана зміна добробуту працівників. Дія НТП на природні умови можлива і там, де географічне середовище найсприятливіше, і там, де воно суворіше.

До *економічних* факторів відносять: структуру робочих місць, забезпеченість житлом та його благоустрій, забезпеченість суспільними фондами споживання (обороною, безкоштовною освітою, загальнодоступністю відвідання парків, музеїв, медичним обслуговуванням), систему побутового обслуговування та постачання товарами, ціни на предмети споживання і побутові послуги тощо.

Важливим фактором міграції населення є *розвиток культури*: відмінності в можливостях отримання освіти, забезпеченості учбовими закладами, театрами, бібліотеками. Розвиток культури пов'язаний з розвитком економіки, оскільки остання – основа всіх інших сфер життя суспільства. Тому соціально-культурні відмінності територій пов'язані із соціально-економічними відмінностями.

* Екологічні фактори – окремі елементи середовища, що взаємодіють з організмами. Розрізняють абіотичні (світло, температура, вологість, склад повітря, ґрунту), біотичні (живі організми та різноманітні взаємодії між ними) та антропогенні (вирубування лісу, висушування боліт, будівництво гребель, викидання в атмосферу різних хімічних речовин тощо) екологічні фактори [245].

Фактором міграції виступає і *розвиток охорони здоров'я*. Саме він в сукупності з природними, економічними, соціальними факторами визначає відмінності регіонів в умовах забезпечення фізичного розвитку населення. Регіональний розвиток охорони здоров'я характеризується особливостями структури і кількістю медичних установ, забезпеченістю санаторіями та лікарняними ліжками тощо.

Суспільні відносини між людьми в різних місцевостях мають особливості, які пов'язані з рівнем розвитку і структурою виробничих сил, характером місцевого управління, наявністю конфліктів. Відмінності між регіонами у розвитку суспільних відносин виступають як причини міграцій між ними.

Фактором міграції є також *адміністративно-організаційне регулювання переселень* (умови реєстрації, правові умови при зміні місця роботи, службові переведення, суспільно-організовані переселення, організація інформування населення про умови життя в різних регіонах тощо).

Природний рух населення та *соціальний розвиток людини* є факторами розвитку людини. **Соціальний розвиток людини** включає розвиток її здібностей, зростання фізичних, інтелектуальних і соціальних потреб, зміну становища в суспільстві, розширення і зміну зв'язків з іншими людьми. Значно впливає на міграції *природний рух населення*: зміна рівня народжуваності, тривалості життя, статево-вікового складу, що зумовлює відмінності в демографічних та інших структурах населення [200, с. 34].

Зазначимо, що *всю сукупність факторів також можна розглядати у подвійному сенсі:* або як умов, що підвищують міграційну рухливість населення певної місцевості безвідносно до того, куди вибувають переселенці, або як умов обміну населенням між конкретними районами виходу і вселення. В першому випадку йдеться про узагальнені фактори міграції, в другому – про фактори, що лежать в основі міжрайонних міграційних зв'язків певних регіонів.

Всі фактори міжрайонного обміну населенням залежно від можливостей регламентації їх впливу на міграції **можна поділити на** три групи. До першої з них належать ті фактори, абсолютні значення яких не піддаються будь-якому регулюванню (постійно діючі фактори). До другої групи відносять такі фактори, міра дії яких на міграційні процеси змінюється протягом порівняно тривалого часу (тимчасові фактори). Третю групу становлять перемінні фактори, міру дії яких можна регламентувати і притому в задані терміни.

До групи **постійних факторів** належать *природні умови*, *географічне положення* районів вселення щодо районів виходу переселенців.

Генетичний, демографічний та *національний склад населення* входять до групи **тимчасових факторів**. Іммігранти зазвичай багато років зберігають з районами виходу різного роду майнові та родинні зв'язки. Приїжджe населення саме прагне запросити в нові райони своїх родичів і знайомих, допомагає їм на перших порах влаштуватися з житлом, підшукує роботу. Разом з тим іммігранти створюють нові родинні зв'язки в районах вселення, вростаючи в нове середовище.

До тимчасових факторів може бути віднесений також *статево-віковий* (або демографічний) склад населення, відмінності в структурі якого відображаються не тільки на режимі відтворення, а й на рівні стабільності трудових ресурсів. У тих районах, де в населенні вищою є питома вага чоловіків та осіб активного віку, міграції відбуваються інтенсивніше.

Національний склад населення місць виходу є тимчасовим фактором, що змінює силу дії на міжрайонні міграційні зв'язки лише після тривалого періоду часу. В результаті переміщення населення відбувається розселення представників одних етнічних груп серед інших – диференціюється національний склад місць вселення. Інтенсифікація розселення певної національності по території країни сприяє підвищенню загальної міграційної активності осіб цієї національності.

До **перемінних факторів** належать фактори економічного порядку: потреба в трудових ресурсах і рівень життя населення в тому чи тому районі. Перший фактор пов'язаний з результативністю, а другий – з інтенсивністю (або загальними масштабами) міграційних процесів [181, с. 100].

Залежно від можливостей впливу на переміщення населення Т. Заславська виділяє: а) фактори, які не піддаються управлінню (географічне положення та природні умови); б) фактори, що підлягають опосередкованому управлінню, тобто можуть поступово змінюватися під впливом цілеспрямованої діяльності (рівень економічного розвитку території, наявність соціальної інфраструктури, інформація, на джерела якої держава впливає лише частково, склад населення, вплив соціального мікросередовища особи тощо); в) фактори міграції, які безпосередньо можуть моделюватися державою, мають або адміністративний, правовий, організаційний характер, або мають соціально-економічну природу (держава може регулювати рівень

заробітної плати та інші виплати, встановлювати або скасовувати певні пільги, розподіляти інвестиції тощо) [85, с. 28].

В наш час досить поширена класифікація, яка розмежовує фактори міграції на фактори економічного та неекономічного характеру [1, с. 182-183; 186, с. 237].

Окрім усіх згаданих факторів та причин міграції, нині виділяють ще один потужний фактор переміщення значної кількості населення – глобалізацію.

У науковій літературі під *глобалізацією* переважно розуміють рух до об'єднання та уніфікації, що зачіпає усі сфери життєдіяльності людства [173, с. 35]. Глобалізація є загальносвітовим соціальним процесом, що включає потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм і стандартів, законодавства, котрі зумовлюють розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної, соціокультурної системи.

С. Каслс зауважує, що глобалізація відіграє значну роль в інтенсифікації міграцій, що підтверджується розвитком інформаційно-комунікаційних і транспортних технологій у сучасному світі, попитом на дешеву робочу силу на ринках праці економічно розвинутих держав та високим рівнем безробіття у малорозвинених країнах. В наш час глобалізація не тільки стала передумовою сучасних масових міграцій, вона ще й певною мірою визначає їх напрямки, впливає на мотиви міграцій та на рішення мігрувати [226, с. 208]. Вона змінює кількісний і якісний склад мігрантів. Внаслідок глобалізації активними учасниками міграцій стали висококваліфіковані та високоосвічені фахівці, жінки-заробітчанки, особи, що бажають влаштувати особисте життя за кордоном. Набули значного розмаху й нелегальні міграції населення: активізувалась торгівля людьми, почастішали намагання нелегального перетину кордонів тощо.

Окрему увагу варто звернути на фактори, що впливають на переміщення осіб інтелектуальної праці, викликаючи процес «відпливу умів». Для вчених, висококваліфікованих спеціалістів і творчих людей, переважно в Україні та пострадянських країнах, вагомим є незадоволення можливостями реалізації свого потенціалу через:

- низький рівень науково-інформаційного забезпечення теоретичних досліджень і розробок, відсутність сучасного наукового устаткування;
- недостатнє фінансування науки, матеріально-технічного забезпечення досліджень, повільне впровадження результатів наукових до-

сліджень у виробництво, низька матеріальна і моральна оцінка праці вчених;

- незахищеність прав власності на інтелектуальні продукти, матеріальні, інформаційні обмеження можливостей спілкування із зарубіжними колегами;
- обмеженість доступу для молодих вчених із периферії до великих наукових центрів, складнощі з електронним зв'язком, організацією відряджень тощо;
- падіння в країні престижу інтелектуальної праці і знань;
- розпад наукових колективів тощо [95, с. 67].

Негативом «відпливу умів» часто стає те, що при виїзді частина емігрантів змушена змінити сферу професійної діяльності, і в цьому випадку країна-донор втрачає вченого, а країна-реципієнт отримує потенційного працівника більш низької, іншої кваліфікації або навіть безробітного. Інша частина емігрантів частково втрачає свій статус. У цьому випадку втрати країни-донора не компенсуються надбанням для світової науки. Негативні соціально-економічні і політичні наслідки такого становища для будь-якої держави очевидні [95, с. 71].

Як показують дослідження, в наш час основними причинами посилення усіх типів міграції в Україні є: структурна перебудова економіки та економічні мотивації; розширення зовнішньоекономічних зв'язків; інтенсифікація інтеграційних процесів на національному ґрунті; лібералізація процедур еміграції та імміграції; нерівномірність у розміщенні продуктивних сил; погіршення екологічної ситуації в окремих регіонах; криміналізація суспільства тощо [107].

Таким чином, нині існує чимало класифікацій факторів міграції населення, після ознайомлення з якими нами було розроблено власну класифікацію. Відповідно до неї фактори міграції поділяються на фактори макрорівня (світ), локального (держава/регіон) та індивідуального рівнів (людина) (рис. 1.4).

Основними факторами міграції на макрорівні є глобалізація, НТП, нерівномірність розвитку держав та сама міграція. На локальному рівні – географічні, екологічні, політичні, економічні, етнічні, демографічні фактори, розвиток галузей соціальної інфраструктури та криміногенна ситуація. На індивідуальному рівні – фактори розвитку людини, особистісні фактори тощо.

Зауважимо, що запропонована класифікація не є сталою, вона може доповнюватися та ускладнюватися з появою та посиленням нових факторів міграції населення.

Рис. 1.4. Класифікація сучасних факторів міграції населення /*Складено автором*/

При зовнішніх міграціях вирішальне значення мають фактори макро- та локального рівнів (політичні, екологічні, економічні, етнічні, географічні фактори). При внутрішніх міграціях основними є фактори індивідуального та локального рівнів (економічні, екологічні, розвиток соціальної інфраструктури, географічні, демографічні, етнічні, криміногенна ситуація в регіоні тощо) [51].

Всі виділені нами та інші фактори в житті перебувають у складній взаємодії, від якої залежить як утворення міграційного потенціалу, так і його перетворення (неперетворення) в реальну міграцію.

1.3. Методика суспільно-географічного дослідження міграційних процесів

Чітке уявлення про міграційну ситуацію та якісне управління міграціями на територіях будь-якого рівня неможливі без всебічного вивчення самих міграцій та передумов їх виникнення. З огляду на це необхідним є запровадження методики суспільно-географічного дослідження міграцій населення, застосування якої б допомогло вирішити поставлені завдання.

Запропонована нами методика суспільно-географічного дослідження міграцій населення включає наступні етапи робіт:

1. оцінка рівнів соціально-економічного розвитку досліджуваних територій як передумови поширення міграційних процесів;
2. визначення головних характеристик мігруючого населення та його стійкості щодо виїзних міграцій, виявлення основних змін у міграціях населення за досліджуваний період;
3. визначення найважливіших факторів взаємовпливу між рівнями розвитку досліджуваних територій та міграціями населення;
4. розрахунок переселенської активності населення досліджуваних територій та здійснення їх типізації за проведеними обчисленнями;
5. здійснення середньострокового прогнозування міграційних процесів (терміном до 10 років);
6. аналіз сучасної міграційної політики держави;
7. формування рекомендацій щодо оптимізації міграційної ситуації в Україні.

Дана методика суспільно-географічного дослідження міграцій населення дасть змогу розкрити це складне і багатогранне явище у всій його повноті і дозволить проаналізувати передумови виникнення міг-

рацій, всебічно оцінити їх особливості та дати характеристику переселенської активності населення, прослідкувати наслідки та окреслити перспективні тенденції розвитку міграцій.

Оскільки розроблена методика буде апробована в Україні, то в якості територіальних одиниць дослідження нами обрані регіони України.

Відповідно до методики суспільно-географічного дослідження міграцій населення **на першому етапі дослідження** здійснюється оцінка рівнів соціально-економічного розвитку досліджуваних територій як передумови поширення міграційних процесів. Дана оцінка проводиться відповідно до визначеної дослідниками методики розрахунку рівнів соціально-економічного розвитку досліджуваних територій.

З огляду на те, що досліджуваними територіями в роботі виступають регіони України і в нашій державі існує чимало методів визначення рівнів розвитку регіонів, а також для представлення різних поглядів на дане питання, було вирішено використати методики, відмінні за складом показників і способами розрахунків рівня соціально-економічного розвитку регіонів. Для опрацювання та аналізу зібраної статистики нами було відібрано й використано три методики: «Методику рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя», затверджену постановою Кабінету Міністрів України (2007 р.); доповнену методику, сформовану на основі методики виміру людського розвитку в Україні, що була створена фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) (1995 р.); методику інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розроблену фахівцями Ради по вивченню продуктивних сил Національної академії наук України (РВПС НАНУ) (2002 р.).

Першою методикою, яка застосовуватиметься нами для визначення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів за 2000–2006 рр., є «Методика рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя». Вона була затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 833 «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя» (редакція від 20.06.2007 р.) [154].

Об’єктами комплексної оцінки є адміністративно-територіальні одиниці України, міста Київ та Севастополь. Визначення рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку регіонів проводиться у

декілька етапів. На першому етапі визначаються відносні відхилення показників розвитку регіону від їх найкращих значень в інших регіонах за формулою:

$$Rj = \sum_{i=1}^{n} \frac{Xi\ max - Xij}{Xi\ max - Xi\ min} + \sum_{i=1}^{n} \frac{Xij - Xi\ min}{Xi\ max - Xi\ min}, \qquad (1.1)$$

де Rj – сума рейтингових оцінок конкретного регіону за кожним з показників, що характеризують окремі сфери діяльності;

Xij – значення *i*-го показника *j*-го регіону (*i* = від 1 до *n*);

Xi min, Xi max – мінімальне та максимальне значення показника *i*;

n – кількість показників, за якими проводиться розрахунок.

Перша частина формули використовується для оцінки показників, зростання яких має позитивне для розвитку регіонів значення, – стимуляторів (наприклад зростання обсягу прямих іноземних інвестицій), друга частина – для оцінки показників, зростання яких має негативний ефект – дестимуляторів регіонального розвитку (наприклад зростання податкового боргу).

На другому етапі розраховується Rcpj – середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма показниками, що характеризують окрему сферу його соціально-економічного розвитку, за формулою

$$Rcpj = Rj / n. \qquad (1.2)$$

На третьому етапі розраховується середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за усіма сферами його соціально-економічного розвитку *Ij* за формулою:

$$Ij = \sum_{k=1}^{m} (R\ cpj) / m, \qquad (1.3)$$

де $\sum$ Rcpj – сума середніх арифметичних значень, що характеризують окремі сфери соціально-економічного розвитку регіону;

k – сфера соціально-економічного розвитку регіону, що враховується при розрахунку інтегрального індексу;

m – кількість сфер соціально-економічного розвитку регіонів, за якими проводиться розрахунок.

За результатами розрахунку визначається місце кожного регіону у загальному рейтингу за усіма сферами соціально-економічного розвитку та окремими його сферами. Найкращим вважається регіон, в

якого середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок є найменшим. Задля зіставності отриманих показників з аналогічними показниками, які розраховуються за двома іншими методиками, обчислюють скориговані показники рівнів розвитку. Для цього середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок віднімають від 1, що дає змогу побачити реальну ситуацію, яка склалася в регіонах України.

Другою методикою визначення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів за 2000–2006 рр. є методика, сформована на основі методики виміру людського розвитку в Україні, що була створена фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень і доповнена нами в ході дослідження (1995 р.). З огляду на необхідність визначення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, базу даних основної методики, яка включає в себе показники, що характеризують лише рівень людського розвитку, необхідно доповнити блоком економічної статистики. Це дозволяє розрахувати потрібні показники і зробити висновки про соціально-економічну ситуацію в регіонах України.

Об'єктами дослідження у даному випадку, як і раніше, є регіони України. Основною метою застосування доповненої методики НІСД є отримання інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів України. Проте, задля більш детального аналізу ситуації, що склалася у різних сферах суспільного життя регіонів, пропонується розрахувати також інтегральні індекси економічного та людського розвитку регіонів як по групах показників, так і у загальному вимірі.

Отже, реалізація доповненої методики передбачає:

- визначення інтегральних індексів регіонального економічного розвитку України по групах показників;
- розрахунок загальних інтегральних індексів економічного розвитку;
- обчислення інтегральних індексів регіонального людського розвитку України по групах показників;
- визначення загальних інтегральних індексів людського розвитку;
- розрахунок загальних інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів України;
- ранжування регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку.

Враховуючи те, що більшість показників економічного та соціального (людського) розвитку є іменованими величинами, необхідною процедурою методики, задля забезпечення порівнянності та зіставності сформованої інформаційної бази, є нормування відібраних показників.

Нормування показників здійснюється за формулою:

$$K_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{i\,min}}{X_{i\,max} - X_{i\,min}}, \qquad (1.4)$$

де K_{ij} – нормоване значення показника *i* для регіону *j*;

X_{ij} – значення показника *i* для регіону *j*;

$X_{i\,min}$, $X_{i\,max}$ – мінімальне та максимальне значення показника *i*.

Треба звернути увагу на проблему показників-стимуляторів та показників-дестимуляторів регіонального розвитку. Очевидно, що чим вище значення дестимулятора, тим меншим має бути значення індексу розвитку досліджуваного об'єкта. Принциповим розв'язанням даної проблеми може бути запровадження системи штрафів, для чого нормовані значення показників-дестимуляторів розвитку віднімаються від одиниці.

За наявності вагових коефіцієнтів критеріїв оцінки (показників) та нормованих вхідних даних інтегральні індекси розвитку (економічного, людського, соціально-економічного тощо) для регіону *j* розраховуються за формулою:

$$I_j = \sum_{i=1}^{n} W_i * K_{ij}, \qquad (1.5)$$

де W_i – питомий внесок (вага) показника *i* в інтегральний індекс розвитку;

I_j – інтегральний показник розвитку регіону *j*;

n – кількість показників *i,* що характеризують розвиток регіону.

За результатами розрахунків визначається місце кожного регіону у загальному рейтингу.

Окремої уваги потребує питання обчислення питомого внеску показника *i* в інтегральний індекс розвитку. Оскільки окремі показники з різною інтенсивністю відображають стан регіонального розвитку, то їх необхідно враховувати в обчисленні індексів з різними ваговими коефіцієнтами. Існує чимало способів розрахунку ваги показника, з якою він враховується в інтегральному показнику. Аналіз різних методичних прийомів доводить, що найточніші результати дають три прийоми: 1-й спирається на матрицю коефіцієнтів парної кореляції, 2-й – на факторні навантаження, 3-й – на результати побудови групової експертної оцінки.

Для досягнення поставлених цілей в дослідженні використовується методика визначення ваги показника за коефіцієнтами парної кореляції за формулою:

$$W_i = \frac{\sum_{i=1}^{m} r_{ik}}{\sum_{k=1}^{m} \sum_{i=1}^{m} r_{ik}}, \qquad (1.6)$$

де r_{ik} – коефіцієнт кореляції між i-м та k-м показником;
m – кількість показників у блоці.

Алгоритм розрахунку ваги показників передбачає такі кроки:

1) визначення коефіцієнтів кореляції (тут і далі – за формулою розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона – *Авт.*) між показником *i* та іншими показниками, включно з ним самим;
2) обчислення суми визначених коефіцієнтів кореляції для показника *i*;
3) обчислення суми всіх розрахованих вище сум коефіцієнтів кореляції;
4) знаходження питомої ваги показника *i* серед інших показників шляхом ділення значення, розрахованого у пункті 2 та значення, обчисленого у пункті 3.

Відзначимо, що в ході дослідження при обчисленні інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів розрахунок ваги показників здійснюється в межах спільної інформаційної бази показників економічного та людського розвитку, а при обчисленні окремих інтегральних індексів економічного та людського розвитку розрахунок проводиться лише в межах груп показників відповідно економічного та соціального профілю.

Задля порівнянності результатів дослідження в межах періоду 2000–2006 рр. вага показників розраховується за даними 2000 р. і залишається незмінною протягом усього періоду.

В процесі дослідження розраховуються значення регіональних індексів розвитку по групах показників, які характеризують окремі зрізи економічного та людського розвитку. Для зручності міжрегіональних зіставлень групових індексів розвитку останні нормуються на шкалі 0–1, для чого їх значення ділиться на суму вагових коефіцієнтів відповідних критеріїв (показників *i*) оцінки.

Третьою методикою оцінки рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України є методика інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розроблена фахівцями РВПС НАНУ (2002 р.).

Дана методика розроблена таким чином, що може використовуватися як в цілому, так і за окремими складовими, що мають самостійне

значення (наприклад, за складовими економічного або людського розвитку).

В основу методики побудови узагальнюючих показників за окремими аспектами соціально-економічного розвитку регіонів, а також інтегрального регіонального показника покладено методику побудови інтегрального регіонального індексу людського розвитку. Методика оцінки соціально-економічного розвитку відрізняється від методики оцінки людського розвитку складнішою структурою побудови, а також змістом первинних показників, що використовуються для оцінювання.

Отже, реалізація запропонованої методики передбачає:

- обчислення узагальнюючих показників, які характеризують окремі аспекти людського (соціального) розвитку;
- розрахунок інтегральних індексів людського регіонального розвитку;
- визначення узагальнюючих показників, які характеризують окремі аспекти економічного розвитку;
- розрахунок інтегральних індексів економічного регіонального розвитку;
- визначення інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів;
- ранжування регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку.

З огляду на те, що методика оцінки соціально-економічного розвитку регіонів базується на методиці визначення людського розвитку, розглянемо останню детальніше.

Як і в попередній методиці, задля забезпечення порівнянності та зіставності сформованої статистичної бази даних, необхідною процедурою є нормування показників людського розвитку. Для показників-стимуляторів, зростання яких сприяє людському розвитку, використовується формула [1.4]. Для показників-дестимуляторів застосовується інша формула:

$$K_{ij} = \frac{X_{i\,max} - X_{ij}}{X_{i\,max} - X_{i\,min}}, \qquad (1.7)$$

де K_{ij} – нормоване значення показника *i* для регіону *j*;

X_{ij} – значення показника *i* для регіону *j*;

$X_{i\,max}$, $X_{i\,min}$ – максимальне та мінімальне значення показника *i*.

Розрахунок узагальнюючого показника *I kj*, який характеризує *k-й* аспект людського розвитку в *j-му* регіоні, здійснюється за формулою:

$$Ikj = \sum_{i=1}^{n} Wi * Kij, \qquad (1.8)$$

де Wi – ваговий коефіцієнт кожного окремого показника *i*, що характеризує *k*-й аспект людського розвитку;

n – кількість показників *i*, що характеризують *k*-й аспект розвитку.

Визначення вагового коефіцієнта *Wi* здійснюється за методом коефіцієнтів парної кореляції, який було детально представлено у попередній методиці. Розрахунок даного коефіцієнта здійснюється за формулою [1.6].

Індекс регіонального людського розвитку *Ij* розраховується, виходячи з узагальнюючих показників окремих його аспектів, за формулою:

$$Ij = \sum_{m=1}^{m} Ikj * Wk, \qquad (1.9)$$

де m – кількість аспектів людського розвитку, що входять до розрахунку інтегрального індексу;

Wk – вага, з якою кожен *k*-й аспект людського розвитку враховується при обчисленні інтегрального індексу.

Відповідно до представленої схеми здійснюється розрахунок індексів регіонального економічного розвитку України, що дає можливість визначити інтегральні показники регіонального розвитку України і провести їх ранжування.

На другому етапі суспільно-географічного дослідження міграцій населення здійснюється аналіз основних характеристик мігруючого населення і виявляються основні зміни у міграціях населення за досліджуваний період.

Міграційну рухливість як складний демографічний процес прийнято виражати за допомогою системи показників. Джерелом для їх розрахунку є державна демографічна статистика. Використовуються також документи різних організацій та закладів, спеціальних досліджень, які проводяться безпосередньо дослідниками або під їх керівництвом [45].

Завданням статистики населення є не лише аналіз існуючого демографічного стану чи процесу, а й моделювання таких станів і

процесів. Комплексне дослідження міграцій населення передбачає вивчення міграцій в цілому, масштабів і структури міграційних потоків, факторів, що обумовлюють напрям і наслідки демографічного і соціально-економічного розвитку територій тощо. Для реалізації такого дослідження використовується певна методика.

Методика дослідження міграцій населення – це сукупність методів пізнання останніх. *Метод* пізнання – це спосіб, прийом або система прийомів, які використовуються для розкриття найважливіших характеристик, передумов та наслідків, законів та закономірностей, соціальних механізмів міграцій.

Аналіз міграцій не може бути здійснений лише на основі ізольованого застосування окремих методів, адже одні методи дозволяють проаналізувати особливості міграційних потоків (методи математичної статистики), інші – оцінити об'єктивні умови, що лежать в основі міграцій (методи факторного аналізу), треті – виявити мотиви переселень (соціологічні методи), а всі разом – розкрити суть міграційних процесів, механізм управління цим явищем. Тому при вивченні міграцій населення використовують методи моделювання та системно-структурного аналізу, порівняльно-історичний, індуктивний та дедуктивний методи, картографічний, математичний, статистичний методи тощо. Важливими є і соціологічні методи, метою використання яких є виявлення потенційних резервів, механізмів та рушійних сил міграції. Найбільше значення в дослідженні міграції як масового явища мають статистичні методи, що спираються на використання статистичної інформації.

В наш час у вітчизняній і зарубіжній літературі описується до двох десятків показників міграції. Деякі з них мають незаперечну перевагу порівняно з іншими, що менш вдало представляють інформацію про об'єкт дослідження. Найменш розроблені в теорії і практиці міграцій – показники потенційної міграції та приживаності новоселів [56].

Попри всю різноманітність, в основі конструйованих показників міграції завжди лежать: дані про прибуле або вибуле населення конкретної території в певний відрізок часу; їх сума (міграційний оборот або валова міграція, рухливість населення); різниця між величинами прибулого і вибулого населення (міграційне сальдо, чиста міграція або ж нетто-міграція).

Важливими є показники інтенсивності міграцій, складу переселенців, територіальної структури потоків міграцій, співвідношення числа переселенців у протилежних та інших взаємопов'язаних потоках, приживаність новоселів.

Всі згадані показники можна застосовувати при вивченні міграцій населення як країни в цілому, так і окремих її регіонів, виділяючи при цьому показники потенційних та фактичних міграцій.

Потенційна міграція – це психологічний стан готовності до від'їзду з даного населеного пункту (країни), який характеризується прийнятим, але ще не реалізованим рішенням про переїзд [56]. Як найзагальніші показники потенційної міграції можуть бути використані частки потенційних мігрантів (осіб, що прийняли, але ще не реалізували рішення про від'їзд з даного населеного пункту; показник вимірюється у відсотках) за їх соціально-демографічними групами (статтю, віком, національністю, професією, освітою і сімейним статусом, місцем народження, місцем попереднього проживання тощо) і відносні розміри всіх інших контингентів населення, які не заявили намірів про переїзд. Рівень потенційної міграційної рухливості населення різних територій найчастіше оцінюється за наслідками реалізації міграційних установок. Найточнішим показником його виміру є кількість переселень за весь прожитий період життя в осіб певного віку або населення в цілому [71].

Найвдалішим групуванням показників **фактичної міграції** є те, в межах якого розмежовано функціональні навантаження груп показників залежно від масштабності вимірювання процесу міграції. При такій градації виділяють три групи показників: загальні, структурні та міжрайонного міграційного обміну.

Загальні показники характеризують зведені для територіальної одиниці міграційні процеси. До загальних показників належать показники: *міграційного обороту; чисельності населення, що прибуває і вибуває; сальдо міграції.* Практичний інтерес має *інтенсивність міграцій населення* конкретної території.

Коефіцієнти інтенсивності міграцій дозволяють оцінити інтенсивність процесів міграції для окремих територій і є мірилом, придатним для часових та просторових зіставлень. Інтенсивність характеризує частоту певного явища у певному середовищі і виражається правильним дробом, чисельник якого – число мігрантів, знаменник – чисельність населення досліджуваної території.

Коефіцієнти міграції обчислюються у проміле – з розрахунку на 1000 осіб середньорічного населення. При дослідженні найчастіше користуються показниками інтенсивності прибуття, вибуття та чистої міграції.

Інтенсивність прибуття визначається шляхом поділу абсолютної кількості прибулих в дане місце на чисельність населення цього місця.

Якщо визначається річна інтенсивність, то як знаменник береться середньорічна чисельність населення, яка визначається як напівсума чисельності населення на початок і кінець року (на початок двох сусідніх років) [132, с. 53]. Аналогічно обчислюються і *коефіцієнти інтенсивності вибуття* та *чистої міграції*.

Загальний коефіцієнт рухливості населення (коефіцієнт інтенсивності міграційного обігу) використовують для характеристики міграцій незалежно від напрямку потоків; він є відносною мірою загальної кількості міграційних переміщень, що відбуваються у певному населенні. Його обчислюють як відношення валової міграції до чисельності населення певної території.

Показник *результативності міграцій* є відношенням чисел вибулих та прибулих. Цей коефіцієнт (або відсоток – залежно від масштабу вимірювання) виражає рівень зворотного руху щодо прямого. Іноді його представляють як коефіцієнт приживаності, що виправдано лише у випадку, коли розрахунки ведуться для періоду хоча б у 5–10 років. Якщо протягом довгого часу зберігається перевищення числа прибулих над вибулими, то відношення чисел вибулих до прибулих характеризуватиме приживаність новоселів [200, с. 43].

Мірилом ефективності міграційного обміну є *коефіцієнт ефективності міграцій*. Його обчислюють як відношення різниці між прибулими на певну територію та вибулими з неї (міграційне сальдо) до їх суми (валова міграція) або в розрахунку на 1000 осіб населення, чи у відсотках.

Другу групу становлять спеціальні (або структурні) показники міграції населення. *Дані про віковий, статевий склад мігрантів, їх національність та інші соціальні характеристики* дозволяють, окрім міграційного обороту, обчислювати сальдо міграції чоловіків і жінок, осіб різного віку, національностей, а також відповідні цим групам коефіцієнти інтенсивності та результативності. Базою для порівняння є чисельність населення із цими ж характеристиками. Так, частковий коефіцієнт вікової рухливості населення є часткою від ділення чисельності мігрантів певного віку на кількість осіб цього ж віку в населенні.

Проте дані розраховані показники відображають не тільки групові, а й загальні відмінності в інтенсивності міграцій, тому в демографічному аналізі міграцій використовують *індекс відносної інтенсивності міграцій*, який є відношенням часткового коефіцієнта інтенсивності для певної групи до загального коефіцієнта інтенсивності міграцій.

За зведеними статистичними даними міграцій можна встановити розподіл переселенців на вихідців із міста та із села. Це єдиний соціальний аспект міграційної статистики. Власне соціальну структуру переселенських потоків можна встановити лише шляхом спеціальних досліджень.

Третю групу показників фактичних міграцій становлять показники міжрайонного міграційного обміну. Територіальна структура переселенців залежна від розташування об'єкта дослідження. Як правило, чим ближче райони, що обмінюються населенням, тим інтенсивніші міграції між ними. Істотне значення мають також етнічні фактори, спеціалізація поселень і т. д.

Вивчення міжрайонних переміщень населення проводиться з метою виявлення місця кожного району в системі загальних міграційних зв'язків і визначення переважних напрямків перерозподілу населення.

Дані взаємозв'язки розкриваються за допомогою кількох показників. Для цього використовують показник *потужності міжрайонних міграційних потоків*. Він представляє частку конкретного району як постачальника поселенців у загальному числі мігрантів району вселення. Показник потужності розкриває роль того чи того району у формуванні населення конкретної території, яка, з одного боку, визначається міграційною рухливістю населення, що проживає в місцях виходу, а з іншого – його загальною чисельністю.

Показником, який елімінує вплив чисельності населення на величини потужності міжрайонних міграційних потоків, є *коефіцієнт інтенсивності міжрайонних міграційних зв'язків* (КІМЗ). Він є часткою від ділення питомої ваги кожного і-го району виходу в міграції населення j-го району вселення та питомої ваги кожного і-го району виходу в сумарній чисельності населення всіх районів виходу. Райони з підвищеною інтенсивністю міграційних зв'язків матимуть індекси, більші за одиницю, і навпаки [181].

Результативність міжрайонного міграційного обміну обчислюється як відношення числа вибулих з даного району до числа прибулих у нього з іншого району і виражає рівень зворотного руху щодо прямого. При результативному обміні значення показника буде менше 1 – і навпаки.

Переважна більшість згаданих показників використовуватиметься нами при аналізі міжрегіональних та міждержавних міграцій населення України.

Окрім згаданих показників, за наявності даних про склад осіб, що протягом певного часу переселилися з інших районів, обчислюються

і порайонні коефіцієнти приживаності новоселів. Залежно від наявної інформації показники приживаності можуть розраховуватися для осіб певної статі, віку, національності.

Рівень приживаності різних груп населення вимірюється як частка осіб, які залишилися з моменту приїзду до даного моменту, з числа приїжджих за цей час. Коефіцієнт приживаності вихідців з одного району в будь-якому іншому не може бути більше одиниці, оскільки число тих, що залишилися, завжди менше або, у винятковому випадку (невідомому практиці), дорівнює числу тих, що вселилися.

З огляду на вищесказане, всі показники міграції можна поділити на первинні та вторинні, **абсолютні** та **відносні**. До *абсолютних показників міграції населення* належать числа прибуття та вибуття, чиста міграція, валова міграція, рухливість населення тощо. Ці показники важливі не тільки самі по собі – вони є вихідними даними для отримання різних відносних показників.

Необхідність обрахунку *відносних показників міграції* полягає в тому, що можливість аналітичного використання абсолютних розмірів міграцій досить обмежена, вони завжди пов'язані із загальною чисельністю населення, з якого виходять або до якого входять мігранти. Проте саме ці зв'язки не відображаються в абсолютних показниках, що вказує на потребу обчислення відносних величин, які можна отримати шляхом співвіднесення абсолютних показників між собою або їх значень із чисельністю населення досліджуваних територій.

Відносними є показники інтенсивності прибуття та вибуття, чистої міграції, загальний коефіцієнт рухливості населення, коефіцієнти вікової рухливості та ефективності міграцій, індекс відносної інтенсивності міграцій.

З метою виявлення частки населення регіонів України, яка не брала участі у процесах вибуття з досліджуваної території, в роботі запропоновано обчислити *коефіцієнт стійкості населення щодо виїзних міграцій*. Даний показник розраховувався як різниця часток загальної кількості населення досліджуваної території та кількості населення, що з неї вибуло, з урахуванням числа осіб, охоплених природним приростом:

$$Сн = 100\ \% - \frac{В + [(-1) * \Delta Пп]}{Н} * 100\ \%, \qquad (1.10)$$

де Сн – частка населення досліджуваної території, стійкого до виїзних міграцій;

В – чисельність населення, вибулого з даної місцевості;

ΔПп – величина природного приросту населення досліджуваної території;

Н – чисельність населення даної місцевості.

Звернімо увагу на складові формули: при розрахунку коефіцієнта стійкості до уваги береться лише населення, вибуле з досліджуваної території, адже прибулі мігранти є або «чужими», або частково раніше вибулими мігрантами.

Варто також пояснити включення в розрахунок коефіцієнта стійкості показника природного приросту населення. Це необхідно, адже без врахування природного приросту населення досліджуваної території коефіцієнт стійкості охоплюватиме осіб, які народились або померли, що спотворюватиме міграційну ситуацію досліджуваної місцевості.

Окрім того, показник природного приросту варто використовувати із протилежним знаком. Це пояснюється тим, що у випадку його негативного значення приріст прирівнюється до вибулого населення і відповідно поповнює його кількість. У протилежному випадку – за переважання новонароджених над померлими – число осіб, які можуть здійснити міграції, зростає – і, значення показника віднімається від значення кількості вибулого населення.

Використання різних груп показників на різних стадіях міграційного процесу дозволяє не тільки виявити і локалізувати проблеми міграцій населення на певній території, а й оцінити їх гостроту, прослідкувати тимчасову динаміку з позицій політичного, соціально-економічного та демографічного розвитку.

На третьому етапі суспільно-географічного дослідження міграцій населення здійснюється визначення найважливіших факторів взаємовпливу між рівнями розвитку досліджуваних територій та міграціями населення.

З огляду на те, що на зміну рівня соціально-економічного розвитку регіонів впливають різноманітні чинники, а рівень соціально-економічного розвитку безпосередньо впливає на міграційні переміщення населення, актуальним питанням є виявлення найважливіших причин зміни місця постійного проживання населення. Вирішенням поставленої задачі є вимірювання кореляційного зв’язку між базовими показниками міжрегіональних та міждержавних міграцій населення і показниками, що використовуються при розрахунках рівнів регіонального розвитку за вище представленими методиками.

Наявним вважається той зв’язок, значення якого за модулем перебуває у межах 0,6–1. У випадку від’ємного значення коефіцієнт коре-

ляції свідчить про обернений зв'язок між досліджуваними показниками, тобто вказує на те, що збільшення одного з них призводить до зменшення іншого, і навпаки. У випадку додатного значення показник кореляції вказує на прямий зв'язок між показниками: зі збільшенням одного збільшується й інший.

Перевірка істотності кореляційного зв'язку між показниками міграції та показниками соціально-економічного розвитку регіонів здійснюється шляхом порівняння значення коефіцієнта кореляції з його середньою похибкою, тобто мірою його можливих випадкових коливань.

Що ближчий розподіл ознак до нормального і що менший сам коефіцієнт кореляції *r*, то ближча його середня квадратична похибка μ*r* (випадкове відхилення від справжньої міри зв'язку) до

$$\mu r = \frac{1 - r^2}{\sqrt{n - 1}}, \qquad (1.11)$$

де n – кількість спостережень (у досліджуваному випадку – число регіонів). Тому вважають: якщо *r* перевищує потрійну величину цього дробу, то зв'язок підтверджується.

<u>На четвертому етапі суспільно-географічного дослідження міграцій населення</u> проводиться розрахунок переселенської активності населення досліджуваних територій та здійснення їх (територій) типізації за проведеними обчисленнями.

Оскільки міграційна мобільність населення оцінюється за багатьма показниками, науковці мають можливість під різними кутами розглянути це складне суспільне явище. Проте численні цифри не лише розсіюють увагу дослідників, а й заважають чіткому трактуванню результатів дослідження. Ще важче розібратися в міграційній статистиці та розрахунках державним службовцям, пересічним користувачам статистичної інформації, нефахівцям у даній сфері тощо. З огляду на це актуальним видається питання синтезу існуючої статистичної інформації з приводу міжрегіональних та міждержавних міграцій населення регіонів України. Спроба такого синтезу здійснюється шляхом введення *поняття «переселенська активність населення», що відображає рівень активності розвитку процесів міграції зі зміною постійного місця проживання на територіальних одиницях одного рівня.*

Принциповим моментом є те, що досліджувані території повинні бути одного суспільного рівня (країни, області, райони тощо), адже

різнорівневість досліджуваних об'єктів повністю спотворить результати дослідження і не дасть змогу їх правильно і з користю для держави інтерпретувати.

Рівень переселенської активності населення території визначається шляхом розрахунку індексу переселенської активності. Зазначимо, що поштовхом до розрахунку даних індексів стало детальне вивчення роботи Е. М. Лібанової, виконаної у Раді вивчення продуктивних сил України і спрямованої на визначення рівнів людського розвитку в регіонах нашої держави.

Розрахунок індексів переселенської активності здійснюється поетапно.

На першому етапі визначається ряд показників, що характеризують розвиток процесів міграції в регіонах України.

На другому етапі відібрані показники класифікуються як стимулятори та дестимулятори розвитку процесів міграції на досліджуваних територіях.

На третьому етапі здійснюється уніфікація зібраних даних шляхом нормування, задля порівнянності та зіставності сформованої бази даних. Показники нормуються за різними формулами залежно від їх приналежності до стимуляторів чи дестимуляторів розвитку процесів міграції населення. Нормування стимуляторів міграційного розвитку здійснюється за формулою:

$$\mathrm{Mij} = \frac{\mathrm{mij} - \mathrm{mi\ min}}{\mathrm{mi\ max} - \mathrm{mi\ min}}, \qquad (1.12)$$

дестимуляторів – за формулою:

$$\mathrm{Mij} = \frac{\mathrm{mi\ max} - \mathrm{mij}}{\mathrm{mi\ max} - \mathrm{mi\ min}}, \qquad (1.13)$$

де **Mij** – нормоване значення показника *i* для регіону *j*;

mij – значення показника *i* для регіону *j*;

mi **max**, mi **min** – максимальне та мінімальне значення показника *i*.

На наступному етапі визначається питомий внесок кожного з показників, що характеризують розвиток процесів міграції в регіонах України, в інтегральний індекс переселенської активності населення досліджуваних територій, тобто його ваговий коефіцієнт.

Для виконання поставленого завдання використовується методика визначення ваги показників за коефіцієнтами парної кореляції, які розраховуються за формулою [1.6].

За наявності вагових коефіцієнтів критеріїв оцінювання (показників) та нормованих вхідних даних інтегральний індекс переселенської активності населення *(migratory activity index)* для регіону *j* обчислюється за формулою:

$$MAIj = \sum_{i=1}^{n} Wi * Mij, \qquad (1.14)$$

де MAI j – інтегральний індекс переселенської активності населення регіону *j*;

n – кількість показників *i*, що характеризують розвиток процесів міграції на досліджуваній території;

Wi – питомий внесок (вага) показника *i* в інтегральний індекс;

Mij – нормоване значення показника *i* для регіону *j*.

За представленою методикою можуть обчислюватися індекси внутрішньої (внутрішньорегіональної) та зовнішньої (міжрегіональної та міждержавної) переселенської активності населення регіонів.

Розрахунок внутрішньодержавної, міжрегіонально-міждержавної та загальнодержавної переселенської активності населення здійснюється шляхом обчислення середніх арифметичних значень інтегральних індексів переселенської активності їх складових. Такими складовими є:

- при обчисленні індексів внутрішньодержавної переселенської активності – інтегральні показники внутрішньорегіональної та міжрегіональної переселенської активності населення; мета розрахунку індексу – відображення рівня активності перебігу процесів міграції всередині країни;
- при обчисленні індексів міжрегіонально-міждержавної переселенської активності – інтегральні показники міжрегіональної та міждержавної переселенської активності населення; мета розрахунку індексу – відображення рівня активності перебігу процесів міграції населення, що здійснюються з перетином меж регіонів та кордонів держави;
- при обчисленні індексів загальнодержавної переселенської активності – інтегральні показники внутрішньорегіональної, міжрегіональної та міждержавної переселенської активності населення; мета розрахунку індексу – відображення рівня активності перебігу

процесів міграції в межах держави та між цією державою і світом.

Наступний етап дослідження пов'язаний зі здійсненням прогнозування міграційних процесів, методи якого обираються дослідником. У нашому дослідженні пропонується здійснити середньострокове прогнозування міграцій (терміном до 10 років) методом екстраполяції міграційних тенденцій, суть яких полягає в перенесенні на майбутнє тих тенденцій в розвитку міграцій, які стійко проявилися у минулому.

Завершальним етапом суспільно-географічного дослідження міграцій населення є аналіз сучасної міграційної політики держави та формування рекомендацій щодо оптимізації міграційної ситуації в Україні.

Застосування запропонованої методики суспільно-географічного дослідження міграцій населення дає змогу повною мірою визначити і проаналізувати стан соціально-економічного розвитку регіонів України, виявити особливості міграційних процесів, які поширюються на досліджуваних територіях і зрозуміти які сучасні фактори змушують населення приймати рішення про міграцію. Це, в свою чергу, дає змогу прогнозувати мобільність населення і може бути взяте до уваги при формуванні міграційної політики країни.

РОЗДІЛ 2. РЕГІОНИ УКРАЇНИ: РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ

2.1. Особливості розвитку регіонів України як передумова поширення міграційних процесів

Міграції не виникають самі по собі, а зумовлюються групою факторів, що проявляються за певних умов, у певному середовищі. Вони характеризують стан розвитку різних сфер життя суспільства, який різниться не лише між державами, а й всередині кожної з них. Саме особливості розвитку регіонів країни є однією з головних передумов поширення міграцій, які зумовлюють напрямок, періодичність і головне – обсяги міграцій.

На сучасному етапі і у вітчизняній, і у зарубіжній науковій літературі немає єдиного підходу щодо визначення терміна «регіон». Розробкою даного питання займалися відомі вчені О. Шаблій, М. Пістун, Ф. Заставний, В. Поповкін, М. Паламарчук, М. Баранський, С. Романюк, О. Гранберг, В. Долятовський та ін.

В географічних працях найчастіше зустрічаються такі підходи: регіон – це певна частина народногосподарського комплексу країни, що відрізняється природними умовами і господарською спеціалізацією, або одиниця адміністративно-територіального поділу країни.

Відомий український вчений-регіоналіст С. А. Романюк під регіоном розуміє найбільшу адміністративно-територіальну одиницю субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет. А В. А. Поповкін визначає регіон як цілісність природного середовища, матеріального, створеного людиною, середовища, а також соціуму.

Доволі обґрунтованим і конкретизованим є визначення регіону, запропоноване І. В. Арженовським: регіон – це частина території країни, що виділилася у процесі суспільного (територіального) поділу праці і характеризується спеціалізацією на виробництві тих чи інших товарів та послуг, спільністю і специфічним відносно інших територій характером процесу відтворення; комплексністю і цілісністю господарства; наявністю органів управління, які забезпечують вирішення завдань, що стоять перед регіоном.

У Концепції державної регіональної політики України та в проекті Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» зазначається, що під регіоном в цих документах розуміють території АР Крим,

областей, міст Києва та Севастополя. Саме в такому значенні термін «регіон» набув поширення у практиці державного управління та наукових дослідженнях [14, с. 44].

Загалом поняття «регіон» є доволі абстрактним («регіон взагалі») і припускає, що його конкретизація і змістовна інтерпретація здійснюються при виділенні визначених типів регіонів відповідно до поставлених цілей і завдань.

З огляду на характерну для України багатосхемність соціально-економічної регіоналізації ми у своїй роботі зупинимося на визначенні регіону як одиниці адміністративно-територіального поділу країни. Такий вибір зумовлений також потребою аналізу значної кількості статистичної інформації, яка здебільшого наявна саме в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Саме в такому контексті надалі буде проводитись дослідження.

Зазначимо, що регіональний (тобто адміністративно-територіальний) поділ України, зазнавши ряду перетворень з початку 20 ст., остаточно сформувався наприкінці 60-х років (за винятком того, що Кримська область стала Автономною Республікою Крим після проголошення Україною незалежності). На 1 січня 2008 р. в Україні було 24 області, Автономна Республіка Крим та два міста республіканського підпорядкування – Київ та Севастополь.

Рівень розвитку регіонів України залежить від багатьох факторів. Основними групами факторів, що формують регіональну соціально-економічну ситуацію, є такі:

- фактори загальноекономічного порядку, в основі яких – нерозв'язані проблеми побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки у масштабах усього суспільства;
- регіональні фактори, пов'язані зі специфікою використання потенціалу кожного окремого регіону. Зрозуміло, що ці фактори безпосередньо впливають і на міграційну ситуацію в регіонах.

Соціально-економічні процеси і тенденції в регіонах формуються на основі загальноекономічних тенденцій у державі з урахуванням регіональних особливостей. Відповідно до динаміки соціально-економічного розвитку регіонів упродовж років незалежності можна виділити три етапи: період загальноекономічної кризи (1991–2000 рр.), період економічного зростання (2001–2007 рр.) та період нової економічної кризи (з кінця 2008 р.). Кожен із цих етапів характеризується особливими чинниками, тенденціями та проблемами соціально-економічного розвитку.

Після 1991 р., внаслідок здійснюваної державної економічної політики, спрямованої на забезпечення макроекономічної стабілізації, та недостатньої уваги з боку держави до регіональних аспектів економічного розвитку відбулося безпрецедентне збільшення міжрегіональних економічних і соціальних диспропорцій. У найскрутнішому становищі опинилися регіони, де основу матеріального виробництва становили потужний багатогалузевий машинобудівний комплекс (Луганська, Кіровоградська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська обл.) і регіони Центральної та Західної України, що мали вузьку машинобудівну спеціалізацію та потужні агропромислові комплекси (Херсонська, Чернівецька, Житомирська, Миколаївська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська обл.).

Найактуальнішими для регіонів України стали: соціально-економічні диспропорції регіонального розвитку, внаслідок чого Україна поступово почала перетворюватися в країну «бідних» і «багатих» регіонів; регіональна соціально-економічна дезінтеграція, які й у наш час є характерними негативними тенденціями. Фахівці почали застосовувати термін «депресивні регіони».

Депресивною є територія – регіон чи його частина (район, місто обласного значення або кілька районів, міст обласного значення), рівень розвитку якої за показниками, визначеними Законом України № 2850-IV «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005, є найнижчим серед територій відповідного типу [43].

Нині до депресивних відносять шахтарські регіони, населені пункти, розміщені в горах, екологічно небезпечні райони. До таких територій належать монофункціональні малі міста та промислові вузли, де зосереджені підприємства ВПК, гірничодобувної, вугільної та хімічної промисловості, машинобудування. Зупинка одного чи двох основних виробництв призводить до повної деградації такого міста (селища) і його соціальної інфраструктури, браку робочих місць, відсутності джерел наповнення місцевого бюджету. При порівнянні з іншими регіонами країни такі території яскраво відображають наявність диспропорцій регіонального розвитку і викликають стурбованість керівників держави, вимагаючи до себе пильнішої уваги.

Депресивний період соціально-економічного розвитку України, що тривав протягом 1991–2000 рр., змінився позитивнішими тенденціями, починаючи з 2001 р.: виважена бюджетна та монетарна політика, зростання внутрішнього попиту та розвиток національного ринку, сприятлива зовнішня кон’юнктура на окремі експортні позиції

української продукції, забезпечили підйом економічної активності у більшості галузей економіки і на цій основі – підвищення рівня життя громадян. Помітно скоротилися інфляційні процеси. Швидкими темпами почали розвиватися кредитні відносини. Посилилася конкуренція, почала активніше здійснюватися реструктуризація економіки. Відбулися позитивні зрушення в соціальній сфері, зросла заробітна плата. Поступово зростала довіра іноземних інвесторів до української економіки. Однак позитивна динаміка соціальних параметрів у регіонах відставала від динаміки економічних процесів: більшість регіонів мала гостру проблему зайнятості, низький рівень конкурентоспроможності й привабливості для іноземних інвестицій; економічний потенціал України розміщувався територіально нерівномірно; посилювалась регіональна диференціація за основними параметрами соціального розвитку.

У 2006 р. з'явилися несприятливі тенденції, які головним чином були пов'язані з випереджаючими темпами зростання імпорту над експортом.

Наприкінці 2008 р. в Україні почалася економічна дестабілізація, підґрунтям якої стали довгострокові системні суперечності:

- надмірна частка споживання та недостатні обсяги нагромадження в умовах нерозвиненості внутрішнього ринку;
- інституційна нерозвиненість фінансової системи та вузькість механізмів рефінансування банківської системи;
- несприятливі умови для довгострокового інвестування;
- концентрація експортної спеціалізації України на невеликій кількості товарних груп тощо.

При цьому було припущено низки прорахунків в економічній політиці, обумовлених орієнтацією економічної політики на здобуття прихильності електорату в умовах прискореного повторення політичного циклу та нехтування цілями розвитку та структурної модернізації:

- зберігався високий рівень фіскального вилучення коштів на потреби споживання;
- відбувалося затягування із запровадженням дієвих заходів щодо регулювання зовнішніх запозичень вітчизняних суб'єктів господарювання;
- навесні 2008 р. було прийнято рішення про офіційну ревальвацію гривні, при цьому НБУ не протидіяв подорожчанню гривні на валютному ринку значно вищому за офіційний курс;
- не були вчасно прийняті рішення щодо напрямів ефективного витрачання надлишку фіскальних надходжень над запланованими, від-

так відбулось заморожування суттєвої частини коштів на єдиному казначейському рахунку, що привело до поточної демонетизації економіки при формуванні ризикованого інфляційного монетарного «навісу».

Накладання світової фінансової кризи на фазу посилення внутрішньої політичної кризи восени 2008 р. спричинило різке загострення структурних диспропорцій економіки України, вивело на поверхню недієздатність моделі економічного зростання, яка встановилася у попередні роки.

Негативні тенденції в економіці регіонів невідворотно позначилися на показниках соціального розвитку. Поряд із загальною політичною нестабільністю та серйозним негативним впливом інфляційних процесів, кризові явища болісно вразили ринок праці, сферу доходів населення, що на фоні стагнації банківської системи та загрози втрати накопичених фінансових активів населення створило реальні загрози соціальній стабільності в Україні.

Нині поглиблення регіональних диспропорцій перешкоджає здійсненню єдиної економічної, соціальної політики в державі, не дозволяє використовувати переваги територіального поділу, спеціалізації та кооперування праці, супроводжується послабленням міжрегіональних економічних зв'язків, сприяє закріпленню суттєвих регіональних відмінностей у перебігу суспільно-політичних процесів, заважає повною мірою використовувати потенціал міжрегіонального та прикордонного співробітництва, перешкоджає розв'язанню екологічних проблем. Всі ці фактори впливають на рівень соціально-економічного розвитку регіонів України, який є першоосновою для прийняття людиною рішення про міграцію.

При оцінці рівня соціально-економічного розвитку регіонів України враховується багато показників, які характеризують різні сфери життя країни. Джерелом інформації є регіональна та національна статистика.

Регіональна статистика є частиною національної статистики про стан об'єктів статистичного спостереження в регіонах, події та діяльність, що мають місце на території адміністративно-територіальних одиниць держави [202, с. 11].

Відзначимо, що основною вадою чинної практики розрахунків та подання статистичної інформації як на регіональному, так і на державному рівні є занадто пізні терміни затвердження і публікації Держкомстатом України даних у розрізі областей. Здебільшого друкована інформація надається у користування приблизно через півтора року

після звітного періоду, що практично позбавляє місцеві керівні органи можливості оперативно відслідковувати та адекватно реагувати на зміни в структурі економіки області.

У пошуках шляхів розвитку сучасної регіональної статистики потрібно виходити з того, що державна статистична інформація була, є і буде основою оцінки економічної та соціальної діяльності не тільки економічного комплексу регіону, й державних органів управління. Ця ж інформація є базою для розробки регіональної політики та соціально-економічних програм розвитку області як на короткотермінові, так і на середньо- та довготермінові відрізки часу, що безпосередньо впливатиме на розвиток самих регіонів і є вкрай важливим на державному рівні. Тому необхідно відповідальніше ставитись до процесу подання, збору та систематизації статистичної звітності та оперативніше публікувати довідкові статистичні матеріали.

Для повнішого висвітлення соціально-економічної ситуації, що склалася у регіонах України протягом останніх 8 років було зібрано регіональну статистичну інформацію за близько 100 показниками, аналіз якої дав змогу зробити певні висновки про особливості розвитку України як передумови поширення міграцій.

При аналізі даних, отриманих в результаті розрахунків **за *методикою рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя*** враховувались показники, що характеризують розвиток реального сектора, сфери інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності, сфери державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств, сфери соціального сектора, споживчого ринку та екології (додатки, табл. А.1).

Розвиток реального сектора економіки характеризується показниками темпів зростання (зменшення) обсягу промислової продукції та валової продукції сільського господарства, частки інноваційноактивних промислових підприємств у загальній їх кількості.

Про ситуацію в інвестиційній та зовнішньоекономічній сфері свідчать показники темпу зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал, обсягу інвестицій в основний капітал на одну особу, приросту (зменшення) прямих іноземних інвестицій до початку року, темпу зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій, обсягу прямих іноземних інвестицій на одну особу наростаючим підсумком з початку інвестування, темпу зростання (зменшення) обсягу інвестицій у житлове будівництво, темпу зростання (зменшення) об-

сягу введення в експлуатацію житла, обсягу введеного в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. населення, темпу зростання (зменшення) обсягів експорту та імпорту товарів, коефіцієнта покриття експортом імпорту.

Стан розвитку сфери державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств дають змогу оцінити статистичні дані, що репрезентують темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів без трансфертів, рівень рентабельності операційної діяльності підприємств, питому вагу збиткових підприємств у загальній кількості підприємств.

Ситуація у соціальному секторі висвітлюється показниками приросту (зменшення) населення, рівня безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років, середньомісячної номінальної заробітної плати, темпу зростання (зменшення) реальної заробітної плати, темпу зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, рівня злочинності в розрахунку на 10 тис. населення.

Розвиток сфери споживчого ринку характеризується показниками темпу зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, абсолютного приросту обсягу обороту роздрібної торгівлі на одну особу, абсолютного приросту обсягу реалізованих послуг на одну особу, індексу споживчих цін, темпу зростання (зменшення) заборгованості по житлово-комунальному комплексу.

Ситуація в екологічній сфері представлена показниками темпу зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., темпу зростання (зменшення) скиду забруднених зворотних вод у поверхневі водні об’єкти, площі природно-заповідного фонду.

Деякі показники, затверджені Постановою Кабінету Міністрів для розрахунків рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України, не використовувались нами через проблематичність їх отримання і не були перераховані вище.

Серед наведених показників переважають стимулятори регіонального розвитку, проте виділяються і дестимулятори розвитку. До їх числа можна віднести: питому вагу збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, рівень безробіття населення, темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, рівень злочинності серед населення, індекс споживчих цін, темп зростання заборгованості житлово-комунальному комплексу, темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пере-

сувними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., темп зростання (зменшення) скиду забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти.

Використавши представлені вище формули, ми розрахували середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок вищевказаних показників для кожного регіону України за 2000–2006 рр. і відповідно до цього провели ранжування регіонів.

З огляду на це нам вдалося проаналізувати які тенденції соціально-економічного розвитку були характерні для всіх регіонів за згаданий період. З метою подальшого аналізу регіони було поділено на три групи за показниками рівнів розвитку. У даній методиці (і в двох інших методиках) до регіонів з високим рівнем розвитку ми відносили ті, що мали значення узагальнюючого показника від 0,6661 до 1, із середнім рівнем розвитку – від 0,3331 до 0,666, з низьким рівнем розвитку – від 0 до 0,333.

До групи з найвищими по Україні показниками рівнів соціально-економічного розвитку входили (в порядку зменшення показника) переважно м. Київ, Закарпатська, Волинська, Одеська, Івано-Франківська, Київська, Чернівецька, Рівненська, Кіровоградська обл. У даній групі регіонів скориговане середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок було найбільшим і коливалось від 0,309 у Кіровоградській обл. (2000 р.) до 0,713 у м. Києві (2006 р.).

Середні по Україні значення рівнів соціально-економічного розвитку були характерні здебільшого для Хмельниччини, Львівщини, Полтавщини, Тернопільщини, АР Крим, Харківщини, Вінниччини, Дніпропетровщини, Житомирщини (тут і надалі під перерахованими назвами розуміємо не історико-географічні території України, а відповідні сучасні адміністративно-територіальні одиниці (області) України – *Авт.*), м. Севастополя. Протягом досліджуваних років показник розвитку змінювався в регіонах із середніми по Україні значеннями рівнів від 0,297 на Житомирщині (2002 р.) до 0,508 на Тернопільщині (2003 р.).

Найнижчими значеннями показників рівнів розвитку були представлені Миколаївська, Чернігівська, Луганська, Черкаська, Донецька, Херсонська, Запорізька та Сумська обл. Скориговані середні арифметичні значення суми рейтингових оцінок найменш успішних регіонів коливалися в межах 0,265–0,462 (відповідно Сумська обл. у 2004 р. та Миколаївська обл. у 2006 р.). Як правило, саме з регіонів із найнижчими рейтингами рівня соціально-економічного розвитку

відбуваються міграції населення у регіони середнього та вищого рівня. З регіонів середнього розвитку люди виїжджають у більш розвинені.

Аналіз середньоарифметичних значень рейтингів кожного регіону протягом досліджуваного періоду вказує на те, що більшість із них належала переважно до групи із середніми по Україні значеннями рейтингів (тобто мала рейтинги в межах від 9 до 18). Показники рівня соціально-економічного розвитку всіх регіонів України, за винятком м. Києва, переважно перебували в межах 0,3331–0,666, тобто для них був характерний середній по Україні рівень розвитку. Винятком були лише Сумська обл. (депресивний регіон) та м. Київ, що у 2006 рр. мало рівень розвитку, вищий за середній (тобто більше 0,666).

Загальнодержавною тенденцією була зигзагоподібна зміна рівня соціально-економічного розвитку України в цілому, проте вона вказує на незначне покращення останнього наприкінці періоду дослідження. Для більшості регіонів було характерне зростання рівнів регіонального розвитку. Протилежна ситуація спостерігалася лише у Львівській, Волинській, Чернігівській, Сумській, Полтавській, Луганській, Херсонській обл. та АР Крим.

Якщо аналізувати розвиток регіонів за групами показників, які характеризують окремі його сфери, можна помітити, що у 2000–2006 рр. для регіонів України, які розміщені західніше Київської та Вінницької обл. (і для самого столичного регіону) характерним був розвиток переважно реального сектору економіки та соціального сектору, споживчого ринку та помірний розвиток екологічної сфери [48].

Схожі тенденції дещо менш виразно проявлялися у центральних областях України. А в регіонах Лівобережжя, які розташовані північніше та східніше Запорізької обл. (включно з останньою) найбільшого розвитку набули переважно сфери реального та соціального секторів. Щодо Півдня України варто відмітити найактивніший розвиток сфер соціального сектору, споживчого ринку та екології.

Якщо говорити про Україну в цілому, то зауважимо, що відповідно до представленої методики рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя найбільшого розвитку в державі набули сфери екології, соціального та реального сектору. На нашу думку, задля більш збалансованого розвитку країни потрібно активніше розвивати сфери державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств, сфери споживчого ринку, інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності тощо.

При застосуванні ***доповненої методики, сформованої на основі методики виміру людського розвитку в Україні, створеної фахівцями НІСД***, нами було використано показники, які характеризують дві сфери суспільного розвитку – економічну та соціальну (сферу людського розвитку).

Множина показників сфери економічного розвитку характеризує розвиток реального сектору, макроекономічну ефективність економіки регіонів, розвиток фінансового та соціального секторів, інвестиційну і зовнішньоекономічну діяльність, економічну інфраструктуру регіонів (табл. А.2).

Розвиток реального сектору економіки допомагають визначити показники темпів зростання (зменшення) обсягу промислової продукції та валової продукції сільського господарства, частка інноваційно-активних промислових підприємств у загальній їх кількості.

Макроекономічну ефективність економіки регіонів дають змогу оцінити показники коефіцієнтів локалізації валової доданої вартості (ВДВ), ВДВ промисловості, локалізації ВДВ сільського господарства та сфери послуг.

Фінансовий сектор економіки представляють такі показники: темп зміни доходів місцевих бюджетів без трансфертів, темп зміни видатків місцевих бюджетів (із трансфертами), коефіцієнт співвідношення доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) та видатків місцевих бюджетів (із трансфертами), дефіцит місцевого бюджету на душу населення, питома вага збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, темп зміни кількості малих підприємств, рівень рентабельності, сума надходжень прибуткового податку громадян на 1 тис. економічно активного населення, співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості.

Інвестиційну та зовнішньоекономічну діяльність характеризують показники коефіцієнта покриття експортом імпорту, приріст (зменшення) прямих іноземних інвестицій до початку року, темпу зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій, обсягу прямих іноземних інвестицій на одну особу, темпу зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал, обсягу інвестицій в основний капітал на одну особу, обсягу інвестицій в основний капітал на одну економічно активну особу, темпу зростання (зменшення) обсягу інвестицій у житлове будівництво.

Розвиток економічної інфраструктури регіону висвітлюється показниками темпу зростання (зменшення) обсягу введення в експлу-

атацію житла, питомої ваги житла, побудованого індивідуальними забудовниками, експлуатаційною довжиною автомобільних доріг і залізничних колій, перевезення вантажів автомобільним транспортом на одну особу.

Стан соціального сектору оцінюється за допомогою показників темпу зростання/зменшення заборгованості житлово-комунальному комплексу, навантаження на одне робоче місце, темпу зростання (зменшення) реальної заробітної плати та заборгованості з виплати заробітної плати, абсолютного приросту обсягу обороту роздрібної торгівлі на одну особу, темпу зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, абсолютного приросту обсягу реалізованих послуг на одну особу, індексу споживчих цін.

Поміж представлених показників економічного розвитку дестимуляторами останнього нами було визначено наступні: темп зростання (зменшення) видатків місцевих бюджетів (із трансфертами), дефіцит місцевого бюджету на душу населення, питома вага збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, темп зростання/зменшення заборгованості житлово-комунальному комплексу, навантаження на одне робоче місце, темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, індекс споживчих цін.

Група показників людського розвитку характеризує перебіг процесів відтворення, мобільність, зайнятість, стан здоров'я населення та освіченість населення, культурний розвиток суспільства, розвиток науки, інформаційних комунікацій, соціальної інфраструктури, життєвий рівень населення, правоохоронну діяльність, соціальний захист населення, розвиток екологічної сфери тощо.

Показники народжуваності та коефіцієнта природного приросту населення показують ситуацію у сфері процесів відтворення суспільства.

Мобільність населення оцінюється за допомогою показників кількості прибулих та вибулих осіб, а зайнятість населення – за показником питомої ваги зайнятих в економіці, кількістю безробітних серед населення та рівнем безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років.

Стан суспільного здоров'я характеризують показники очікуваної тривалості життя, кількості вперше визнаних інвалідами, показниками дитячої смертності.

Культурний розвиток суспільства висвітлюється показниками забезпеченості населення закладами культури, інвестицій в культуру та ЗМІ, середньорічного відвідання населенням закладів культури та мистецтва.

Розвиток науки оцінюється за допомогою показників чисельності працівників науки, докторів та кандидатів наук, кількості отриманих охоронних документів на різноманітні винаходи, а освіченість населення представляється показниками підготовки кваліфікованих працівників, кількості студентів ВНЗ, інвестицій в освіту.

Розвиток інформаційних комунікацій характеризують показники забезпеченості населення радіоприймачами та телефонами.

Життєвий рівень населення показують показники ВДВ на душу населення, середньомісячної заробітної плати, середньої забезпеченості житлом.

Розвиток соціальної інфраструктури регіонів відображають показники охоплення дітей дошкільними закладами та забезпеченості населення лікарняними ліжками, а соціальний захист населення характеризується показниками працевлаштування населення та надання населенню субсидій.

Правоохоронна діяльність висвітлюється за допомогою коефіцієнтів злочинності, судимості та рецидивізму серед злочинців.

Сфера екології представляється показниками темпу зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., темпу зростання (зменшення) скиду забруднених зворотних вод у поверхневі водні об’єкти, площі природно-заповідного фонду.

Зазначимо, що серед представлених вище характеристик людського розвитку регіонів України дестимуляторами розвитку при розрахунках вважалися такі показники: кількість вибулих та безробітних осіб, рівень безробіття населення, коефіцієнт дитячої смертності, кількість вперше визнаних інвалідами, коефіцієнт злочинності та судимості серед населення, рецидивізм серед злочинців, темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., темп зростання (зменшення) скиду забруднених зворотних вод у поверхневі водні об’єкти.

Застосувавши запропоновану доповнену методику розрахунку інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів, ми обчислили відповідні індекси і провели ранжування регіонів України за 2000–2006 роки. Було обчислено також регіональні індекси розвитку за групами показників, що характеризують окремі зрізи суспільного розвитку; розраховано інтегральні індекси людського та економічного розвитку регіонів. Як і в попередній методиці, нами було виділено три групи регіонів України, відмінні за рівнем соціально-економічного розвитку.

До групи з найвищими по Україні показниками рівнів соціально-економічного розвитку входили переважно м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Полтавська, Запорізька, Львівська, Київська, Хмельницька обл. У даній групі регіонів інтегральні індекси соціально-економічного розвитку були найбільшими і коливались від 0,344 у Київській обл. (2004 р.) до 0,740 у м. Києві (2006 р.).

Середні по Україні значення рівнів розвитку були характерні здебільшого для м. Севастополя, Донеччини, Вінниччини, АР Крим, Закарпаття, Івано-Франківщини, Волині, Кіровоградщини, Буковини. Протягом досліджуваних років у згаданих регіонах індекс розвитку змінювався від 0,314 на Кіровоградщині (2000 р.) до 0,401 на Закарпатті (2002 р.).

Найнижчими значеннями показників рівнів розвитку були представлені Миколаївська, Сумська, Рівненська, Тернопільська, Луганська, Черкаська, Чернігівська, Житомирська та Херсонська обл. Інтегральні індекси соціально-економічного розвитку даних регіонів коливалися в межах 0,281–0,381 (відповідно Чернігівська та Миколаївська обл. у 2004 та 2002 рр.).

Аналіз середніх рейтингів кожного регіону протягом досліджуваного періоду вказує на те, що більшість регіонів України належала до групи з середніми по Україні значеннями рейтингів (рейтинги в межах 10–18).

Протягом майже всього періоду дослідження найнижчі рівні соціально-економічного розвитку (менше 0,0331) мали Херсонська та Житомирська обл. Київ, як розвинений центр загальнодержавного значення, у 2000–2006 рр. характеризувався постійним високим рівнем соціально-економічного розвитку. Решта регіонів України мала середні (в межах 0,3331–0,666) рівні соціально-економічного розвитку.

Загальнодержавною тенденцією була зигзагоподібна зміна рівня соціально-економічного розвитку України в цілому, яка засвідчує погіршення рівня розвитку наприкінці періоду дослідження, що характерно для більшості регіонів України. Протилежна ситуація спостерігалася на Івано-Франківщині, Буковині, у північних областях Правобережжя (за виключенням Волині), у столичному регіоні, на Вінниччині, Кіровоградщині, Дніпропетровщині та в містах республіканського підпорядкування.

Якщо аналізувати розвиток регіонів за групами показників, які характеризують окремі зрізи економічного та людського розвитку, можна помітити, що для регіонів України, які знаходяться на захід

від Київської та Вінницької обл., характерний (переважаючий над іншими суспільними сферами) розвиток правоохоронної діяльності, найактивніший перебіг процесів відтворення, розвиток економічної інфраструктури, більш високий рівень стану здоров'я населення, а для Хмельницької та Житомирської обл. – також розвиток інформаційних комунікацій.

У Чернігівській, Полтавській та Сумській обл. були найвищими показники розвитку економічної та соціальної інфраструктури, інформаційних комунікацій, досить високими – показники стану здоров'я та зайнятості населення.

На Вінниччині, Київщині, Черкащині та Кіровоградщині набули найбільшого розвитку переважно правоохоронна сфера, соціальний захист населення, економічна інфраструктура та інформаційні комунікації; в регіонах активно перебігали процеси міграції населення (за винятком Кіровоградщини); у Вінницькій та Київській обл. була розвинена сфера зайнятості населення.

Для Півдня України був характерний розвиток сфери соціального захисту населення, економічної та соціальної інфраструктури, комунікацій. На Одещині, в м. Севастополі та АР Крим добре розвивалась сфера зайнятості населення.

Східні регіони виділялися розвитком соціальної та економічної інфраструктури, інформаційних комунікацій, мобільності та зайнятості населення.

Місто Київ мало найрозвиненішу соціальну інфраструктуру та інформаційні комунікації, найвищий життєвий рівень населення, найактивніший розвиток науки та високу зайнятість населення. Найнижчим з-поміж усіх представлених сфер був рівень розвитку економічної інфраструктури, низьким – стан здоров'я населення та незадовільним – культурний розвиток суспільства.

Щодо розвитку екологічної сфери України можна сказати, що найкращий рівень її розвитку був помічений у Хмельницькій, Херсонській, Волинській, Закарпатській обл., в АР Крим, Івано-Франківській та Одеській обл.

Найгіршим рівень розвитку екологічної сфери був у Миколаївській, Харківській обл., м. Севастополі, Київській, Дніпропетровській та Чернігівській обл.

Якщо говорити про Україну в цілому, то робимо висновки що згідно із представленою вище методикою оцінки найбільшого розвитку в державі набули правоохоронна сфера, економічна інфраструктура, сфе-

ри мобільності населення, екології та зайнятості населення, соціальний сектор, сфери здоров'я населення та інформаційних комунікацій.

Досить різноманітним є склад первинних показників, що характеризують регіональний розвиток України за ***методикою інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розробленою фахівцями РВПС НАНУ.***

Отже, для аналізу людського (соціального) регіонального розвитку фахівцями використовуються показники, які характеризують його дев'ять основних аспектів: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання та рівень освіти населення, стан та охорону здоров'я, соціальне середовище, екологічну ситуацію, фінансування людського розвитку тощо. Найбільший вплив на показник індексу людського розвитку мають рівень освіти, умови проживання та матеріальний добробут населення. Кожен представлений аспект регіонального розвитку характеризується значною кількістю показників (табл. А.3). Варто зазначити, що у роботі були використані вже розраховані індекси людського розвитку регіонів України за 2000–2006 рр., що дещо спростило виконання поставлених завдань.

Економічний розвиток регіонів представляють показники, що характеризують макроекономічну ефективність економіки, фінансову сферу, зовнішньоекономічну діяльність, економічну інфраструктуру та інвестиційну привабливість регіонів.

Макроекономічна ефективність економіки оцінюється за допомогою показників ВДВ на душу населення, коефіцієнтів локалізації ВДВ, ВДВ промисловості, сільського господарства та сфери послуг, обсягів реалізованої продукції (на одного зайнятого в промисловості та на душу населення – в сільському господарстві), обсягів виробленої продукції сфери послуг на душу населення, рівня рентабельності підприємств.

Фінансова сфера економіки представлена показниками балансових прибутків (збитків) у промисловості та сільському господарстві на 1 тис. працюючих у галузі, у сфері послуг – на 1 тис. економічно активних осіб, видатків місцевих бюджетів (із трансфертами) на душу населення та темпів їх зростання, суми надходжень податку на прибуток підприємств та прибуткового податку громадян на 1 тис. економічно активного населення, дефіциту місцевого бюджету на душу населення, рівня дебіторської заборгованості, співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості.

Зовнішньоекономічна діяльність характеризується показниками коефіцієнтів локалізації експорту та імпорту товарів і послуг, те-

мпами зростання (зменшення) їх обсягів. А ситуація в економічній інфраструктурі регіонів відображається показниками протяжності автомобільних доріг загального призначення, експлуатаційної довжини автомобільних доріг та залізничних колій, кількості введеного в експлуатацію житла і питомої вага житла, побудованого індивідуальними забудовниками, монтованої ємності АТС, перевезення вантажів автомобільним транспортом на одну особу.

Інвестиційна привабливість регіонів передається показниками інвестицій в основний капітал на одну особу та на одну економічно активну особу, обсягів прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на душу населення, обсягів ПІІ у промисловість, сільське господарство, будівництво на економічно активну особу.

Відзначимо, що склад показників, запропонованих розробниками, в усіх трьох методиках дещо коригувався відповідно до наявної статистичної інформації, що істотно не вплинуло на кінцевий результат і здійснювалося з метою дослідницького пошуку та з намаганням якнайповніше оцінити соціально-економічну ситуацію, що склалася в регіонах України.

Розрахувавши інтегральні індекси соціально-економічного розвитку регіонів України за 2000–2006 рр. та провівши ранжування регіонів за отриманими даними, можемо зробити певні висновки. Так, до групи із найвищими по Україні показниками рівнів соціально-економічного розвитку належали здебільшого м. Київ, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Київська, Одеська обл., м. Севастополь та Львівська обл. Найвищі значення інтегральних індексів суспільного розвитку варіювались від 0,380 у Рівненській обл. (2006 р.) до 0,711 у м. Києві (2006 р.).

Середніми по Україні рівнями розвитку характеризувались переважно Закарпаття, Донеччина, АР Крим, Черкащина, Івано-Франківщина, Хмельниччина, Сумщина, Рівненщина, Вінниччина, Миколаївщина. Протягом досліджуваного періоду індекс розвитку змінювався у згаданих регіонах від 0,348 на Івано-Франківщині (2005 р.) до 0,414 в АР Крим (2000 р.).

Найнижчі значення рівнів соціально-економічного розвитку були зафіксовані у Волинській, Чернігівській, Тернопільській, Житомирській, Чернівецькій, Кіровоградській, Херсонській, Луганській обл. Інтегральні індекси розвитку регіонів цієї групи коливалися в межах 0,314–0,379 (відповідно Луганська та Сумська обл. у 2002 та 2000 рр.).

Аналіз середніх рейтингів кожного регіону протягом досліджуваного періоду вказує на те, що з незначною перевагою більшість

їх належала до групи із середніми по Україні значеннями рейтингів (рейтинги в межах 10–18). Аналогічною була ситуація із показниками соціально-економічного розвитку регіонів: майже всі вони мали середній рівень розвитку (індекс перебував у межах 0,331–0,666). Осібно стояло лише м. Київ, яке протягом усіх досліджуваних років характеризувалося рівнем соціально-економічного розвитку, вищим за середній. Виняток становила також Луганська обл., якій був властивий рівень розвитку, дещо нижчий за середній.

Загальнодержавною тенденцією була зигзагоподібна зміна рівня соціально-економічного розвитку України в цілому, яка дає змогу ідентифікувати значне погіршення останнього у 2006 р. порівняно з 2000 р. Переважній більшості регіонів було властиве зниження рівнів регіонального розвитку. Протилежна ситуація спостерігалася лише у Харківській, Дніпропетровській, Луганській, Рівненській обл. та містах республіканського підпорядкування.

При аналізі рівнів розвитку регіонів за групами показників, які характеризують окремі аспекти його економічного та людського профілю, виявлено, що найвища макроекономічна ефективність економіки була властива м. Києву, Одеській, Запорізькій та Полтавській обл.

Фінансова сфера перебувала на найвищому рівні розвитку в м. Києві, Одеській, Харківській, Запорізькій та Донецькій обл., а зовнішньоекономічна діяльність – в м. Києві та Одеській обл. Економічна інфраструктура найгірше розвивалася в Херсонській та Миколаївській обл.

Інвестиційна привабливість майже всіх регіонів України була низькою, за винятком м. Києва та області. Найвищий рівень демографічного розвитку мали здебільшого західні регіони та м. Київ, найменшим рівнем розвитку характеризувалися Донецька, Луганська, Херсонська, Кіровоградська обл.

Найрозвиненіший ринок праці мали міста Київ і Севастополь, Вінницька, Одеська, Донецька, Закарпатська обл., АР Крим. Матеріальний добробут, який був найвищим у Києві, Севастополі, АР Крим, Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій обл., як правило, зменшувався із просуванням зі Сходу на Захід.

Умови проживання населення були найкращі у містах Києві та Севастополі, АР Крим, Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській обл. Найвищим рівнем освіти населення характеризувалися міста республіканського підпорядкування, Харківська, Дніпропетровська та Хмельницька обл. Стан та охорона здоров’я населення погіршувались

із Заходу на Схід, а стан розвитку соціального середовища регіонів – з Північного Заходу на Південний Схід України.

Екологічна ситуація була досить сприятливою практично в усіх регіонах. Негативні тенденції спостерігалися лише у м. Києві, Донецькій, Дніпропетровській та Запорізькій обл. Рівень фінансування людського розвитку був найвищим у містах Києві та Севастополі, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Полтавській обл.

Якщо говорити про Україну в цілому, то робимо висновки що згідно із представленою методикою найбільшого розвитку в державі набули економічна інфраструктура, стан та охорона здоров'я, ринок праці, екологічна сфера.

Порівнюючи дані результатів соціально-економічного розвитку регіонів України, розраховані за трьома представленими методиками, бачимо, що застосування державної методики зумовлює отримання дещо завищених даних щодо рівнів розвитку регіонів. На нашу думку, це викликано недостатнім математичним забезпеченням розрахунку узагальнюючих показників за сферами соціально-економічного розвитку країни. Окрім того, державна методика рейтингової оцінки не охоплює значну кількість показників соціального розвитку регіонів, яка суттєво впливає на узагальнюючі показники. Підтвердженням цьому є значне коливання рейтингових оцінок кожного регіону в межах досліджуваного періоду, через що загальне уявлення про соціально-економічну ситуацію в регіонах України не лише розсіюється, але й суттєво спотворюється. Отримані результати дослідження відображають такий розподіл регіонів України за рівнями соціально-економічного розвитку, який не зовсім відповідає дійсності (табл. А.4.1).

Результати розрахунку інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів, отримані завдяки застосуванню доповненої нами методики, сформованої на основі методики виміру людського розвитку в Україні, що була створена фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, дають змогу об'єктивніше уявити стан регіонального розвитку в Україні. Проте, помітно, що при ранжуванні узагальнюючих індексів розвитку в межах регіонів рівні розвитку часто суттєво змінюються, що говорить про досі невиявлені неточності в математичному забезпеченні розрахунку індексів соціально-економічного розвитку (табл. А.4.2).

Ми надаємо перевагу результатам дослідження, отриманим внаслідок застосування методики РВПС НАНУ. Такий погляд підтвер-

джується тим, що результати розрахунку інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів відображають об'єктивно існуюче розшарування регіонів України за рівнем розвитку. Внаслідок цього ми виділяємо депресивні, середньорозвинені та більш розвинені території. Ранжування узагальнюючих індексів розвитку вказує на те, що саме в методиці РВПС НАНУ найкраще продумане математичне забезпечення розрахунку інтегральних індексів розвитку, що підтверджується найменшою кількістю різких коливань в рангах регіонів протягом досліджуваного періоду (порівняно з результатами, отриманими за двома іншими методиками) (рис. 2.4).

Можливо, саме дана методика змогла б слугувати альтернативою прийнятій на державному рівні «Методиці рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України. Це дало б змогу об'єктивніше висвітлити соціально-економічну ситуацію в регіонах і конкретніше зрозуміти, як вона впливає на міграцію населення України. Проте, варто зазначити, що кожна методика має певні недоліки і повинна удосконалюватися, видозмінюватися і доповнюватися відповідно до нових потреб і завдань, що виникають з безперервним розвитком суспільства.

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що нині перед державою стоїть важливе завдання – реалізація виваженої державної політики задля збереження і посилення позитивних тенденцій економічного зростання та покращення соціального становища громадян у регіонах, вирівнювання нерівномірностей розвитку територій України, створення умов для їх динамічного, збалансованого розвитку, усунення основних регіональних диспропорцій тощо. Політика щодо підтримки регіонального розвитку має спрямовуватися на активізацію всього ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентності і полягати в диференційованому підході держави до регіонів з різними соціально-економічними проблемами.

Під регіональною політикою розуміють діяльність з управління економічним, соціальним, екологічним та політичним розвитком країни у регіональному аспекті, відповідно до заздалегідь розробленої програми, спрямованої на організацію території країни відповідно до прийнятої державної стратегії розвитку [14, с. 47].

Під управлінням розуміють свідомі цілеспрямовані дії впливу з боку суб'єктів, органів на людей та економічні об'єкти, які здійснюються з метою спрямувати їх дії та отримати бажані результати [62, с. 195].

Державна регіональна політика є складовою стратегії економічного та соціального розвитку держави. Стратегія соціально-економічного розвитку – це система принципів і положень, орієнтованих на досягнення певних соціально-економічних результатів у віддаленій перспективі [62, с. 217].

Здійснення стратегії залежить від якості управління, тобто від дій регіональної адміністрації, але й покращення управління залежить від прийнятої стратегії. Кожний адміністративний регіон України є унікальним, тому для кожного повинна бути розроблена спеціальна стратегія розвитку.

Вибір і розробка виваженої стратегії соціально-економічного розвитку є ключовим моментом переходу в кінцевому результаті до стратегії сталого розвитку, яка є основою побудови ефективного суспільства. Вироблення стратегії і постановка завдань розвитку регіону здійснюється на основі концепції регіонального розвитку – сукупності поглядів на шляхи розв'язання соціально-економічних проблем, досягнення цілей і завдань розвитку регіону в перспективі.

2.2. Аналіз міжрегіональних міграцій населення

З огляду на важливі проблеми різнопланового характеру, що постають як перед багатьма представниками українського суспільства так і перед державою в цілому, дослідники мають важливе завдання – проведення глибокого ретроспективного аналізу міграцій в Україні задля подальшого виявлення особливостей трансформації соціально-економічного життя суспільства.

Під час ретроспективного аналізу міграцій за період з 2000 по 2007 рр. нами було проаналізовано особливості міграційного руху населення між регіонами країни і між Україною та іншими державами світу за 16 показниками. Аналіз здійснювався за величинами прибулого, вибулого населення та міграційного приросту, розраховувались показники їх інтенсивності, загальна рухливість населення, ефективність і результативність міграцій, тенденції зміни прибуття, вибуття, міграційного приросту населення та зміни їх інтенсивності. Нами було також введено, розраховано та проаналізовано коефіцієнт стійкості населення щодо міжрегіональних та міждержавних виїзних міграцій. Всі перелічені показники характеризують різні аспекти розвитку процесів міграції на території України, які в кожному регіоні мають свої особливості.

Міжрегіональні міграції населення

Відомо, що міжрегіональні (внутрішньодержавні) переміщення населення України не впливають на його загальну чисельність, проте відіграють значну роль у перерозподілі і формуванні трудових ресурсів областей, регіонів, міст та сільських поселень. Серед внутрішньодержавних міграційних потоків головними є внутрішньообласні переміщення. Вони відбуваються в основному у напрямку «село – місто», що нині здебільшого пов'язано з кращими можливостями навчання, працевлаштування, які людина може мати в місті, а також зі значними відмінностями в соціально-економічних умовах праці та побуту.

Чимало сільських жителів із західного регіону, північної та центральної частини України переселилися в міста Донбасу, Придніпров'я та Півдня нашої держави. В міжобласних міграційних потоках«село – місто» склалась стійка тенденція притягання їх до найбільших міст України: Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Донецька, Львова, Запоріжжя, Кривого Рогу.

Тимчасові міграції населення в Україні представлені сезонними та маятниковими. Сезонні міграції спостерігаються в межах областей та між областями і населеними пунктами і охоплюють населення всіх регіонів України.

Типовими сезонними міграціями є поїздки населення західних та північних областей на збір зернових, баштанних та інших культур до областей українського Степу (Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської обл.) та АР Крим. На сезонні заробітки в Донбас, Придніпров'я, на південь України виїжджають будівельні бригади з Карпат, Передкарпаття, подільських областей.

До сезонних міграцій належать виїзди на відпочинок, лікування в будинках відпочинку, на курорти, в санаторії на Південний берег Криму, в Одесу, Карпати, Закарпаття, Передкарпаття та ін.

До сезонних міграцій включаються різні туристські маршрути в межах України та інтенсивні маятникові міграції навколо міст-мільйонерів – Києва, Харкова, Донецька, Дніпропетровська, Одеси, а також навколо великих міст – Запоріжжя, Львова, Луганська, Маріуполя, Миколаєва, Кривого Рогу, Чернівців та ін. До великих міст і міст-мільйонерів маятникові міграції здійснюють переважно жителі міських поселень, а до малих і середніх міст – сільські жителі. Окремі з цих міст є центрами тяжіння робочої сили з населених пунктів не тільки своєї області, а й з окремих районів сусідніх областей.

В межах України виділяють два ареали інтенсивних маятникових міграцій. Перший – це ареал Донбасу, де знаходиться найбі-

льша в Україні Донецько-Макіївська міська агломерація. Для нього характерні високий рівень урбанізації та густа мережа доріг, що сприяє інтенсифікації маятникових міграцій. Другий район інтенсивних міграцій – західні області України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька), в яких головними причинами міграцій є висока густота сільських і міських поселень, значна частка незайнятого населення. Найактивнішими учасниками міграцій регіону є сільські жителі.

Своєрідні маятникові міграції склалися навколо Києва – міста-мільйонера, адміністративного, наукового і культурного центру, столиці, міста з великою кількістю промислових підприємств і навчальних закладів, що має значно ширшу зону трудового впливу (понад 120 км), ніж будь-яке інше місто в Україні. Це зумовлює інтенсивні маятникові міграції з навколишніх сіл, міст і селищ.

Невелику зону трудового впливу мають обласні міста Житомир, Суми, Чернігів. Маятникові міграції населення навколо цих міст активно здійснюються в радіусі 35 км. А у південних містах (Миколаєві, Херсоні, Маріуполі) зона інтенсивних міграцій сягає 30 км [201, с. 233].

Загалом же міграція населення є характерним для України явищем. І не лише з огляду на проблеми в нашому суспільстві, які змушують людей пересуватися в просторі, а й з огляду на їх здатність шукати для себе краще місце для життя, роботи, відпочинку тощо.

Чималу роль відіграє і географічне положення України на мапі світу, що не залишає її без уваги з боку іноземних громадян. З огляду на це аналіз міграційної ситуації є необхідною процедурою, яка дасть змогу побачити, які міграційні настрої населення переважали у різних регіонах в різні роки, і безпосередньо – зробити висновки про міграційні тенденції в Україні, що сприятиме ефективному регулюванню міграційних процесів.

Розглянемо міжрегіональну міграційну ситуацію, що склалася в Україні протягом 2000–2007 рр., детальніше.

Здійснюючи ретроспективний аналіз міжрегіональних міграцій українців, зазначимо, що він проводився за 16 складовими: показниками прибулих та вибулих осіб, сальдо міграції, інтенсивності прибуття, вибуття, міграційного приросту населення, загального коефіцієнта рухливості, результативності, ефективності міграцій населення, стійкості населення щодо виїзних міграцій та ін.

Визначивши перелік аспектів дослідження міжрегіональних міграцій населення, розглянемо ситуацію, що склалася у цій сфері про-

тягом 2000–2007 рр. в усіх адміністративно-територіальних одиницях України – її регіонах.

Після зібрання відповідної статистичної інформації та її обробки, задля зручності інтерпретації результатів спостережень міграційної ситуації, нами було виділено три групи регіонів залежно від міграційної активності населення на їх території. До першої групи нами було віднесено регіони з найвищими значеннями як базових, так і розрахованих показників міграції населення. При ранжуванні показників за регіонами останні отримували рейтингові оцінки з 1-ї по 9-ту. Друга група регіонів характеризувалася середніми значеннями показників і отримала рейтинги з 10 по 18. Третя група регіонів мала найменшу міграційну активність і оцінювалася рейтингами з 19 по 27. Для кращого сприйняття запропонованого аналізу надалі в ньому наведені лише діапазони коливання значень показників в межах кожної з груп за кожен рік з 2000-го по 2007-й.

Аналіз проведених розрахунків (тут і далі – переважно в порядку зменшення показника – *Авт.*) показує, що *найпривабливішими регіонами* протягом досліджуваного періоду були м. Київ, Харківська, Київська, Донецька, Дніпропетровська обл., АР Крим, Полтавська, Черкаська, Одеська, Вінницька обл. Амплітуда значень показників прибуття населення на постійне місце проживання у даній групі регіонів змінювалась в межах 9,2–56,5 тис. осіб (рис. 2.1).

Аналіз ситуації вказує на те, що населення України прагне мешкати в регіонах із найсприятливішими умовами життя, хоча й з дещо відмінними характеристиками виконуваних функцій. Так, столиця та її область мають найповніший спектр соціальних послуг та розвинену соціальну інфраструктуру, що доповнюється функціями освітнього, репрезентативного, працедавчого центру. Деякі подібні риси простежуються і в інших регіонах групи.

У 2000–2007 рр. *досить привабливими* для населення були Львівщина, Запоріжжя, Житомирщина, Хмельниччина, Миколаївщина, Чернігівщина, Луганщина та Херсонщина. Значення показника кількості прибулих осіб у цій групі регіонів варіювалися від 6,4 до 10 тис. осіб.

Найменш атрактивними (від англ. «attractive» – привабливий) виявились Рівненська, Кіровоградська, Сумська, Івано-Франківська, Тернопільська обл., м. Севастополь, Волинська, Чернівецька, Закарпатська обл. Амплітуда значень показників прибуття населення на постійне місце проживання у даній групі регіонів була в межах 2,5–6,9 тис. осіб. Низька атрактивність даних регіонів пов’язана з їх

Рис. 2.1. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ (прибуття населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

переважною приналежністю до депресивних територій, які не мають достатніх переваг над іншими регіонами при виборі мігрантами нового місця проживання.

В цілому протягом досліджуваного періоду помічається тенденція до зменшення кількості прибулих. Найвищий злет (+57,3 %, 2001 р.) і падіння (–40,5 %, 2002 р.) показника були зафіксовані в Одеській обл. За весь досліджуваний період найбільше значення кількості прибулих осіб було зафіксоване в м. Києві у 2004 р. (56 тис. осіб), найменше – у Закарпатській обл. у 2006 р. (2,5 тис. осіб).

У 2000–2007 рр. *найчастіше виїжджали* з м. Києва, Київської, Донецької, Дніпропетровської, Харківської обл., АР Крим, Вінницької, Луганської, Черкаської обл. Коливання значень показників вибуття населення на постійне місце проживання серед регіонів групи відбувалося в межах 10–28 тис. осіб. (рис. 2.2).

Порівняльний аналіз показує, що, поряд із високою привабливістю більшості регіонів групи, для них характерний і високий рівень вибуття населення, що пов'язано з його бажанням знайти відмінні від наявних умови життя: менш гамірні, екологічно сприятливіші тощо.

Із 2000 по 2007 р. *процеси вибуття досить активно відбувалися* на Львівщині, Хмельниччині, Полтавщині, Кіровоградщині, Житомирщині, Одещині, Херсонщині, у Запорізькій та Чернігівській обл. Амплітуда коливання значень показників у даній групі регіонів становила 8,8–11,8 тис. осіб.

Найменш часто виїжджали з Миколаївської, Сумської, Рівненської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Закарпатської, Чернівецької обл. та м. Севастополя. Значення показників вибуття населення на постійне місце проживання у регіонах групи коливалося в межах 1,8–9,6 тис. осіб.

Порівняльний аналіз прибуття-вибуття населення із цих регіонів вказує на цікаву обставину: нове населення не бажає переселятися на їх територію, але й старе не поспішає залишати їх межі. Така ситуація пояснюється тим, що у більшості представлених регіонів, порівняно з міжрегіональними міграціями зі зміною місця проживання, значно поширенішими є довготривалі закордонні поїздки, що викликає певну колізію при дослідженні та оцінюванні міграційної ситуації.

Загалом кількість населення, яке вирішило покинути місце свого постійного проживання, поступово зменшується (+4 % у 2000 р. проти –1,7 % у 2007 р.). Пік внутрішніх еміграцій було зафіксовано у 2002 р. у м. Севастополі (+56,4 % – найбільший виїзд населення) та на Закарпатті

Рис. 2.2. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ (вибуття населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

(–39,7 % – найменший виїзд населення). За весь досліджуваний період найбільше значення вибуття населення було зареєстроване у м. Києві у 2006 р. (28,6 тис. осіб), найменше – у м. Севастополі у 2001 р. (1,8 тис. осіб).

Протягом 2000–2007 рр. *найвищі значення міграційного приросту* мали м. Київ, Харківщина, Дніпропетровщина, м. Севастополь, Чернівецька, Полтавська обл., АР Крим, Одеська, Київська обл. Амплітуда зміни значень показників міграційного приросту населення у цих регіонах становила від –0,5 до +29,3 тис. осіб (рис. 2.3).

Як бачимо, незважаючи на значні прямі та зворотні потоки міжрегіональних мігрантів, ці регіони мають найвищі значення міграційного приросту населення, що підтверджує раніше сказане про мотиви переселення мігрантів на їх терени.

В межах досліджуваних років *середні* (але від'ємні) *значення міграційного приросту* були помічені в Івано-Франківській, Волинській, Черкаській, Запорізькій, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Чернігівській, Львівській обл. Ці значення коливалися в межах від –2,1 до –0,074 тис. осіб.

Регіонами з *найнижчими показниками міграційного приросту* населення переважно були Донеччина, Закарпаття, Вінниччина, Житомирщина, Сумщина, Хмельниччина, Кіровоградщина, Херсонщина, Луганщина. Значення показників міграційного приросту у цих регіонах коливались від –1,2 до –7,9 тис. осіб.

Тенденції зміни показника міграційного приросту, вказують на те, що для регіонів України було характерне його зменшення, із максимумом, зареєстрованим у 2002 р. (+6 тис. % у Вінницькій обл.), та мінімумом у 2007 р. (–16 тис. % у Полтавській обл.). За досліджуваний період найбільше значення показника було зафіксоване у м. Києві у 2004 р. (29 тис. осіб), найменше – у Кіровоградській обл. у 2005 р. (–5,4 тис. осіб). Досить часто міграційний приріст населення свідчив про переважання прямих потоків населення над зворотними.

Продовжуючи аналіз міграцій, зауважимо, що їх відносні показники, поряд із абсолютними, мають більшу дослідницьку цінність, і особливе місце серед них займають показники інтенсивності прибуття, вибуття та приросту населення.

У 2000–2007 рр. *інтенсивність прибуття* була найбільшою у містах Києві та Севастополі, Київській, Черкаській, Полтавській, Харківській, Миколаївській, Житомирській, Чернігівській обл. Значення показників інтенсивності у даній групі регіонів коливалися у межах 5,7–21,3 ‰ (рис. 2.1).

Рис. 2.3. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ (міграційний приріст населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

Рис. 2.4. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ (2000–2006 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

До числа областей із *середньою інтенсивністю прибуття* протягом досліджуваного періоду можна віднести Хмельниччину, Херсонщину, АР Крим, Рівненщину, Кіровоградщину, Вінниччину, Дніпропетровщину, Тернопільську, Запорізьку обл. Амплітуда зміни значень інтенсивності у даній групі регіонів перебувала в межах 4,6–5,9 ‰. А *найменш інтенсивним прибуття* мігрантів виявилося у Волинській, Сумській, Чернівецькій, Одеській, Івано-Франківській, Львівській, Донецькій, Луганській, Закарпатській обл. Коливання значень показників інтенсивності у цих регіонах відбувалось в межах 2–5 ‰.

Якщо говорити про загальнодержавну тенденцію зміни даного показника міграції, то варто відзначити, що протягом досліджуваного періоду спостерігалася зигзагоподібна зміна інтенсивності прибуття населення внаслідок як зміни кількості прибулих мігрантів, так і значного зменшення чисельності населення. Максимальне значення зміни інтенсивності прибуття становило +41,9 % в Луганській обл., а мінімальним було значення –40,5 % в Одеській обл. у 2002 р. За весь період найбільше значення інтенсивності було зафіксоване у м. Києві у 2004 р. (21 ‰), найменше – у Луганській обл. у 2001 р. (2 ‰).

Аналіз показує, що в деяких регіонах склалася цікава міграційна ситуація. Так, при високій абсолютній кількості прибулих мігрантів в Донецькій та Одеській обл. значення показників інтенсивності прибуття є досить невеликими, що пов’язано зі значною кількістю їх населення. Протилежна ситуація спостерігається у м. Севастополі – через невелику кількість його мешканців.

Показник *інтенсивності вибуття* дає змогу уявити активність виїзду мігрантів у порівнянні з кількістю населення досліджуваних регіонів.

Протягом 2000–2007 рр. до групи регіонів з *високою інтенсивністю вибуття* населення належали Київська, Кіровоградська обл., м. Київ, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Житомирська обл., м. Севастополь. Значення показників інтенсивності у регіонах групи змінювалися в межах 6,9–11,3 ‰ (рис. 2.2).

Група регіонів із *середнім рівнем інтенсивності вибуття* населення включала переважно Миколаївщину, Вінниччину, Полтавщину, Сумщину, Рівненщину, АР Крим, Тернопільщину, Харківщину, Волинь. Значення показників інтенсивності у даних регіонах коливались в межах 4,8–7,6 ‰, а в групі регіонів з *изькою інтенсивністю вибуття* – в межах 3–5 ‰. До складу цієї групи належали Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Дніпропетровська, Чернівецька, Одеська, Львівська, Закарпатська, Донецька обл.

Загальнодержавною тенденцією зміни інтенсивності вибуття населення (як і прибуття мігрантів) був її зигзагоподібний характер. Це не дивно, адже зміна кількості внутрішньорегіональних прибуттів до певних регіонів автоматично веде до зміни кількості вибуттів населення у групі інших регіонів України, що зумовлено замкнутістю простору в межах країни.

Найбільша зміна показника інтенсивності вибуття становила +57,3 % у м. Севастополі, найменша (–39,5 %) – на Закарпатті у 2002 р. За весь період дослідження максимальна інтенсивність вибуття населення була зафіксована у Київській обл. у 2004 р. (11,3 ‰), мінімальна – у 2007 р. на Закарпатті (3 ‰).

Показник інтенсивності міграційного приросту показує, скільки мігрантів залишилось у досліджуваному середовищі на 1 тис. осіб його населення.

У 2000–2007 рр. група регіонів з *найбільшою інтенсивністю міграційного приросту* населення охоплювала переважно міста Київ і Севастополь, Харківщину, Чернівецьку обл., Дніпропетровщину, Полтавщину, Одещину, Київщину та АР Крим. Значення показників інтенсивності варіювалося в межах –0,3–11 ‰ (рис. 2.3) [46].

До групи регіонів із *середньою інтенсивністю міграційного приросту* належали Донецька, Івано-Франківська, Запорізька, Волинська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Вінницька обл. Середнє значення показника інтенсивності в цих областях було від'ємним; показники коливались від –1,52 до –0,05 ‰., що свідчить про зменшення загальної кількості їх населення.

Низька інтенсивність міграційного приросту населення була притаманна Тернопільщині, Закарпаттю, Чернігівщині, Житомирщині, Хмельниччині, Луганщині, Сумщині, Херсонщині, Кіровоградщині. Значення показників інтенсивності у цих регіонах коливалось від –5 до –0,79 ‰.

Максимальне значення зміни інтенсивності міграційного приросту населення становило +6 тис. % у Вінницькій обл. (2001 р.), а мінімальне значення складало –16 тис. % у Полтавській обл. (2007 р). За весь досліджуваний період найбільше значення інтенсивності міграційного приросту було зафіксоване у м. Києві у 2004 р. (11,04 ‰), найменше – у Кіровоградській обл. у 2005 р. (–5 ‰).

Аналіз загального коефіцієнта рухливості населення дає змогу виявити, скільки осіб здійснюють міграційні переміщення зі зміною

постійного місця проживання у перерахунку на 1000 осіб населення досліджуваної території.

Отже, у 2000–2007 рр. населення *найактивніше переміщалося* у м. Києві, Київській обл., м. Севастополі, Черкаській, Кіровоградській, Херсонській, Житомирській, Полтавській, Чернігівській, Хмельницькій обл. Амплітуда зміни значень показників рухливості цих регіонів становила 12,6–31,5 ‰.

До групи регіонів, для якої був актуальний *середній рівень рухливості* населення, переважно належали Миколаївщина, Харківщина, Рівненщина, Вінниччина, АР Крим, Сумщина, Тернопільщина, Хмельниччина. Значення показників рухливості у цих регіонах здійснювалось в межах 9,5–13,9 ‰.

До числа регіонів із *найменш міграційно-активним* населенням у 2000–2007 рр. можна віднести Дніпропетровську, Запорізьку, Волинську, Тернопільську, Чернівецьку, Івано-Франківську, Одеську, Донецьку, Закарпатську обл. Значення показників рухливості даної групи регіонів варіювались від 5 до 10 ‰.

За весь досліджуваний період найбільше значення коефіцієнта рухливості населення було зафіксоване у м. Києві у 2004 р. (31,5 ‰), найменше – на Закарпатті у 2007 р. (5 ‰). Загальнодержавною тенденцією було зменшення кількості населення, що переміщується, починаючи із 2004 р.

Показник результативності міграцій допомагає зрозуміти, який напрямок міграційного потоку був переважаючим – прямий (значення показника більше 1) чи зворотний (значення менше 1). До групи регіонів із *найбільшими показниками результативності* міграцій населення з переважанням прямих потоків протягом 2000–2007 рр. належали Кіровоградщина, Луганщина, Закарпаття, Сумщина, Херсонщина, Хмельниччина, Чернігівщина, Житомирщина, Тернопільщина. Амплітуда зміни значень показників результативності цих регіонів становила 1,1–2,5 ‰.

До регіонів із *середньою результативністю* міграцій належали Вінницька, Львівська, Рівненська, Волинська, Івано-Франківська, Миколаївська, Донецька, Черкаська, Запорізька обл. зі значеннями показників у межах 1,01–1,4 ‰.

Низькими значеннями показника результативності міграцій характеризувались АР Крим, Київщина, Одещина, Полтавщина, Чернівецька обл., Дніпропетровщина, Харківщина, міста Севастополь та Київ, в яких амплітуда зміни значень показників становила від 0,31 до 1,07 ‰.

За весь досліджуваний період найбільше значення коефіцієнта результативності міграцій населення було зафіксоване у Луганській обл. у 2001 р. (2,54), найменше – у м. Києві у 2004–2005 рр. (0,48), що означає переважання прямих міграційних потоків (вибуття населення) у Луганській обл. і зворотних потоків (прибуття населення) у м. Києві. Як правило, у більшості регіонів України кількість вибулого населення переважала над кількістю прибулого, що спостерігалося з року в рік, проте, починаючи з 2004 р. була помічена тенденція до поступового зменшення прямих міграційних потоків населення. Протягом досліджуваного періоду міжрегіональні міграції були результативними переважно для більш-менш стабільних у соціально-економічному сенсі регіонів.

Коефіцієнт ефективності міграцій є узагальнюючим показником, який характеризує поповнення населення регіонів людськими ресурсами, і визначає наскільки ефективні міграції для регіону (більше нуля – ефективна, і навпаки).

До числа регіонів із *найвищими значеннями показника ефективності* міграцій у 2000–2007 рр. належали здебільшого міста Київ, Севастополь, Харківська, Дніпропетровська, Чернівецька, Полтавська, Одеська, Київська обл., АР Крим. Цей показник коливався від –3,3 до 52,7 % (рис. 2.5).

До групи регіонів із *середніми значеннями показника ефективності* належали Запоріжжя, Черкащина, Донеччина, Миколаївщина, Івано-Франківщина, Волинь, Рівненщина, Львівщина, Вінниччина. Амплітуда зміни значень ефективності у даному випадку була у межах від –16,9 до –0,54 %.

Регіонами із *найнижчими значеннями показника ефективності* міграції були Тернопільська, Житомирська, Чернігівська, Хмельницька, Херсонська, Сумська, Закарпатська, Луганська, Кіровоградська обл. Коливання значень показників ефективності в цих регіонах відбувалось від –43,5 до –4,9 %.

За весь період дослідження найбільше значення коефіцієнта ефективності було зафіксоване у м. Києві у 2005 р. (35,2 %), найменше – у Луганській обл. у 2001 р. (–43,5 %), що означає наступне: міграційний приріст у м. Києві був позитивним і становив 35,2 % від усього населення, яке переміщалося у 2005 р., а в Луганській обл. – негативним (–43,5 % від усіх мігрантів у 2001 р.). Середня по Україні ефективність міграцій мала від'ємне значення, що свідчить про негативні тенденції у поповненні більшості регіонів людськими ресурсами. Таким

Рис. 2.5. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ
(рухливість населення та ефективність міграцій, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

чином, зростання населення незначної кількості регіонів (м. Київ, Харківська обл. та ін.) відбувається за рахунок знелюднення набагато більшої кількості регіонів, що змушує задуматися про ефективність регіональної політики України.

Введений показник стійкості населення щодо виїзних міграцій показує, яка частка населення регіонів України не брала участі в міграціях. Збільшення показника свідчить про зменшення участі населення в міграціях – і навпаки.

У 2000–2007 рр. регіонами із *найвищими значеннями коефіцієнта стійкості населення щодо виїзних міграцій* були: Закарпаття, Івано-Франківщина, Буковина, Львівщина, Рівненщина, Волинь, Одещина, Тернопільщина, м. Київ зі значеннями показників у межах 98,81–99,73 %. Це означає, що населення цих адміністративно-територіальних одиниць було найстійкішим щодо здійснення зміни постійного місця проживання в міжрегіональному розрізі (рис. 2.6).

Таку ситуацію можна пояснити тим, що всі області Західного макрорегіону становлять ту частину України, в якій досить поширені міжрегіональні сезонні міграції. Здійснюючи їх, населення не потребує повної зміни місця проживання. Сприяє цьому і безпосередня близькість макрорегіону до кордону з ЄС, в країнах якого часто тимчасово зайняті громадяни України. Щодо міст Києва та Одеси, то їх функції – як столиці та як великого портового центру – здебільшого сприяють поступовому збільшенню постійного населення.

До групи регіонів із *середніми значеннями коефіцієнта стійкості* населення належали АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька обл., м. Севастополь, Донецька, Харківська, Миколаївська, Вінницька, Луганська, Херсонська обл. зі значеннями показників у межах 98,42–98,88 %. Як бачимо, населенню південно-східної частини України, на відміну від жителів західних регіонів, притаманна дещо менша стійкість щодо міграцій. Це пов’язано зі складнішими умовами життя та працевлаштування населення, гіршою екологічною ситуацією тощо.

Протягом 2000–2007 рр. групу регіонів з *найнижчими значеннями показника стійкості населення щодо виїзних міграцій* становили Хмельниччина, Житомирщина, Полтавщина, Сумщина, Черкащина, Кіровоградщина, Київщина, Чернігівщина зі значеннями показників у межах 97,81–98,57 %., тобто переважно північна та центральна частини України. Їхнє населення, порівняно з рештою регіонів, найбільше схильне до зміни місця постійного проживання. Це зумовлюється доцентровою силою Києва, що приваблює мігрантів з усіх навколишніх

Рис. 2.6. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ (результативність міграцій та коефіцієнт стійкості населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

областей, а також міграційними зв'язками, що історично склалися між деякими центральними та східними регіонами України.

За весь досліджуваний період найбільше значення коефіцієнта стійкості населення було зафіксоване на Закарпатті у 2007 р. (99,73 %), найменше – на Чернігівщині у 2005 р. (97,81 %). Тобто Закарпаття було найменш зацікавлене у міжрегіональних міграціях зі зміною постійного місця проживання, що склалося історично; Чернігівщина поміж інших регіонів України найактивніше включена у всеукраїнський процес обміну населенням, яке виїжджає переважно до Сумської та Київської обл. Загальноукраїнською тенденцією є зигзагоподібна зміна стійкості населення щодо міжрегіональних виїзних міграцій у 2000–2005 рр.; починаючи з 2005 р. помітна тенденція до зниження зацікавленості даною формою міграційних переміщень з боку населення України.

В цілому, високий середньоперіодний коефіцієнт стійкості населення України щодо міжрегіональних виїзних міграцій населення (98,7 %) дозволяє нам сказати, що населення України тяжіє до місць свого проживання, і лише незначна його частина щось кардинально змінює у цій сфері свого життя.

Міграційні зв'язки регіонів України

Цілком очевидним є той факт, що міграційні процеси завжди конкретні і здійснюються між певними територіями. Детальне вивчення міжрегіональних переміщень населення проводиться з метою виявлення місця кожного регіону в системі загальних міграційних зв'язків.

Для оцінки основної характеристики міжрегіональних міграційних зв'язків (їх інтенсивності) ми розрахували коефіцієнти інтенсивності міжрегіональних міграційних зв'язків регіонів України (КІМЗ) для усіх пар регіонів з 2001 по 2007 р. за алгоритмом, представленим у підрозділі 1.3. З огляду на значний об'єм розрахованих показників детальніше зупинимось лише на середньоперіодних значеннях регіональних КІМЗ.

Задля проведення більш конструктивного аналізу розрахованих величин ми здійснили певну градацію КІМЗ, виділивши при цьому декілька типів міграційних зв'язків між регіонами України. Міграційні зв'язки регіонів, що мали показники КІМЗ, більші за 0 і менші за 0,501, були нами визначені як *несуттєві*. КІМЗ у діапазоні 0,501–1 характеризувались як *помітні*. У випадку коливання показників КІМЗ від 1,001 до 1,5 вони називалися *середніми*. В разі варіювання коефіцієнтів в межах 1,501–2 вони іменувалися *посиленими*, в інших

випадках (КІМЗ>2) ми говорили про *сильні* міграційні зв'язки між регіонами України.

Аналізуючи розраховані КІМЗ, можна помітити, що міграційні зв'язки існують між усіма без винятку регіонами України, змінюючись від 0,081 (КІМЗ між м. Севастополем та Закарпаттям) до 13,91 (КІМЗ між м. Севастополем та АР Крим).

Оскільки для більшості регіонів України характерні величини КІМЗ, що змінюються від несуттєвих до середніх, об'єктами нашої пильнішої уваги стали ті пари регіонів, для яких притаманні посилені та сильні міжрегіональні міграційні зв'язки. Варто зазначити, що кількість такого роду зв'язків між регіонами прибуття мігрантів та регіонами їх виходу коливалася від 2 до 7, а між регіонами виходу мігрантів та регіонами їх вселення – від 2 до 10. Як правило, найтісніші міграційні зв'язки виявлялися між регіонами-сусідами, проте існували й винятки – м. Київ, до якого населення переїжджало з різних регіонів і яке залишали, від'їжджаючи у досить неочікуваних напрямках (рис. 2.7).

Отже, статистика показує, що протягом досліджуваного періоду *АР Крим* (як регіон виходу мігрантів) мала посилений міграційний зв'язок із Запорізькою обл., сильний – з м. Севастополем (КІМЗ=11), Херсонською обл.; *Вінницька обл.* підтримувала сильні міграційні зв'язки з Одеською, Хмельницькою, Житомирською, Черкаською, Чернівецькою обл.; для *Волині* був характерний сильний міграційний зв'язок із Рівненською та Львівською обл., посилений – з Тернопільською обл.

Дніпропетровщина відзначалася сильними зв'язками із Запорізькою та Кіровоградською обл., а Донецька обл. – посиленими зв'язками з Луганщиною та Харківщиною; для жителів *Житомирської* обл. привабливими виявилися Вінницька, Хмельницька, Рівненська, Київська обл. та м. Київ, а для мешканців *Закарпаття* – Львівська та Івано-Франківська обл.

Запорізька обл. мала посилені зв'язки із Донеччиною, АР Крим, сильні – з Дніпропетровщиною та Херсонщиною, а *Івано-Франківщині* були «дуже близькі» Чернівецька, Львівська та Тернопільська обл.

З *Київської обл.* населення виїжджало (в порядку зменшення КІМЗ) до м. Києва, Чернігівської, Житомирської, Черкаської, Вінницької обл., а з *Кіровоградщини* – до всіх сусідніх областей, за винятком Вінниччини.

З *Луганської обл.* населення найчастіше прямувало до Донецької та Харківської обл., а зі *Львівської обл.* – до Івано-Франківської, Волинської,

Рис. 2.7. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ (інтенсивність міжрегіональних міграційних зв'язків, 2001–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

Закарпатської, Тернопільської та Рівненської обл.; мешканці *Миколаївської обл.* найбільше надавали перевагу Одещині, Херсонщині, Кіровоградщині, а *Одеської обл.* – Миколаївській та Вінницькій обл.; для *полтавчан* найпривабливішими були Кіровоградська, Харківська, Сумська, Черкаська та Чернігівська обл.

Щодо жителів *Рівненщини* варто відзначити їхню прихильність до Волині (КІМЗ=10,34), Хмельниччини, Львівщини, Тернопільщини та Житомирщини. *Сумська обл.* характеризувалася сильними міграційними зв'язками із Чернігівською, Харківською, Полтавською обл., а *Тернопільська* – з Івано-Франківською, Чернівецькою, Львівською, Хмельницькою, Рівненською обл.; із *Харківської обл.* населення найчастіше прямувало до Луганської, Сумської, Донецької та Полтавської обл., а з *Херсонської обл.* – до Запорізької, Миколаївської, Дніпропетровської, Одеської обл.

Хмельниччина відзначалась сильними зв'язками із Рівненською, Тернопільською, Чернівецькою, Вінницькою, Житомирською обл., а *Черкащина* – з Кіровоградщиною, м. Києвом, Київщиною та Вінниччиною.

Із *Чернівецької обл.* населення виїжджало до Івано-Франківської, Хмельницької, Тернопільської обл., а з *Чернігівщини* – до всіх сусідніх областей.

Цікавими виявилися міграційні зв'язки *м. Києва* з регіонами вселення мігрантів-киян: сильні міграційні зв'язки прослідковувалися із Чернігівською, Київською, Житомирською, Черкаською, Сумською, Вінницькою обл., посилені – з Хмельниччиною, Волинню, Полтавщиною, Рівненщиною, Чернівецькою обл.

Щодо жителів *м. Севастополя*, варто відзначити їхню особливу і цілком зрозумілу прихильність до АР Крим (найбільший з-поміж інших КІМЗ=13,91) та зацікавленість Запорізькою, Миколаївською, Херсонською обл.

Отже, як бачимо, теза про залежність між близькістю розташування регіонів та інтенсивністю їх міграційних зв'язків повністю підтверджується в усіх регіонах України. Винятком є лише столиця – м. Київ. Як територія виходу мігрантів Київ має міграційні зв'язки з регіонами вселення мігрантів далеко за межами своєї адміністративно-територіальної одиниці. Цьому можна дати таке пояснення: значна частина нині постійного населення м. Києва має інше територіальне походження. Внаслідок активного старіння населення вивільняється певна його частина, яка прагне повернутися на постійне проживання до рідних місць, чим і пояснюються посилені міграційні зв'язки Києва з деякими західними регіонами.

Результативність міграційних зв'язків регіонів України

Коефіцієнт результативності міжрегіональних зв'язків (КРМЗ) дозволяє порівняти в одному масштабі результативність міжрегіонального обміну регіону вселення з регіонами виходу, незважаючи на різну чисельність їх населення. За умов наявності необхідної статистичної інформації у 2001-2007 рр. було здійснено розрахунок КРМЗ за кожен з років. Зважаючи на значний об'єм отриманої інформації, ми розрахували середній КРМЗ регіонів України за 2001–2007 рр. задля представлення більш загальної картини, що склалася у цій сфері.

КРМЗ між регіонами, що коливалися в межах 0,001-0,333, були нами визначені як *високі*, а в діапазоні 0,334–0,666 – як *середні*. КРМЗ, які варіювалися від 0,667 до 0,999, належали до групи *низьких*; в її межах було виділено підгрупу коефіцієнтів, які вказували, що міграційні зв'язки між окремими регіонами наближаються до *нерезультативних* (0,888–0,999). КРМЗ, які не увійшли до жодної з представлених груп, належали до групи нерезультативних і вказували на відповідні наслідки міграційних зв'язків для певних пар регіонів.

Аналіз отриманих даних показує, що для більшої частини регіонів України міжрегіональні міграційні зв'язки були нерезультативними. Абсолютним лідером у даному аспекті було Закарпаття (рис. 2.8). Складна ситуація склалася на Кіровоградщині, Хмельниччині, Луганщині тощо. При сильних міграційних зв'язках даних областей із регіонами-сусідами, нерезультативність міграційного обміну свідчить про переважання відтоку населення з їх територій, про поглиблення кризових явищ в економічній та соціальній сферах. Для значної частини регіонів були характерні міграційні зв'язки, близькі до нерезультативних (Львівська, Вінницька, Донецька, Миколаївська обл.).

Середня й висока результативність міжрегіональних міграційних зв'язків майже з усіма регіонами України була притаманна переважно Київській, Харківській, Дніпропетровській обл. та, безперечно, містам Києву і Севастополю.

Найрезультативнішими були міграційні зв'язки між м. Києвом та Донецькою обл. (0,3), найменш результативними – між Закарпаттям та м. Севастополем (9,238).

Статево-вікова структура міжрегіональних мігрантів

Вивчаючи статево-вікові особливості населення, що змінює місце свого проживання в регіональних межах, можемо відзначити, що протягом 2002–2007 рр. міжрегіональні мігранти підпадали під вікові

Рис. 2.8. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ (результативність міжрегіональних міграційних зв'язків, 2001–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

категорії від 0 до 100 років, маючи переважно жіноче обличчя (близько 52 %).

Як серед жінок, так і серед чоловіків найчастіше мігрувало населення працездатного віку (16–56 років), переважно – чоловіки. Протягом усього періоду дослідження особи чоловічої статі дещо переважали при міжрегіональних переселеннях у віці 0–15 років. Жінки частіше виїжджали у віці, старшому за працездатний (57–100 років) (рис. А.1). У 2002–2007 рр. спостерігалася тенденція до поступового зменшення числа міжрегіональних мігрантів як жіночої, так і чоловічої статі, що належали до вікової групи 0–15 та 57–100 років, тоді як збільшилась кількість мігрантів у працездатному віці. Така ситуація поступово призводить до порушення соціально-економічної стабільності в регіонах із міграційноактивним населенням, що викликає у дослідників певне занепокоєння.

За досліджувані роки було помічено, що населення мігрує переважно у віці 15–19 років, менш активно – у віці 20–24 та 25–29 років. Це пояснюється тим, що до 19 років люди змінюють місце реєстрації переважно у зв'язку зі вступом до вищих навчальних закладів і переїздом на навчання до інших населених пунктів. У цьому віці люди, як правило, не мають сім'ї і їм набагато легше прийняти рішення про переселення, адже враховуються здебільшого лише їхні потреби. Пізніше потрібно узгоджувати багато різних аспектів, що часто або відстрочує, або знімає питання про переселення. Необхідно звернути увагу й на те, що, починаючи із 2005 р., частка жінок-мігрантів у віці15–28 років дещо перевищувала частку мігрантів протилежної статі. Даний факт пов'язаний з тим, що нині жінки все частіше відстрочують час створення сім'ї, надаючи перевагу кар'єрному зростанню, завдяки чому вони мають свободу вибору щодо здійснення міграцій довший час, ніж раніше.

Загалом протягом досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до збільшення частки мігрантів 15–29 річного віку обох статей.

Розподіл мігрантів за видами поселень «місто – село»

Аналізуючи перерозподіл мігрантів між міськими поселеннями та сільською місцевістю, варто сказати, що населення переїжджає переважно в місто (75 % від всіх учасників міжрегіональних переселень), і з 2002 по 2007 рр. помічається незначне посилення цієї тенденції (рис. А.2.1–А.2.2). Як до міста, та і до села їдуть переважно жінки (відповідно 52,5 та 51,1 %), причому їх кількість у 2007 р.,

порівняно із 2002 р., дещо збільшилась і, як наслідок, – зменшився відсоток переселенців-чоловіків.

Аналогічні тенденції склалися із прямими потоками мігрантів. Дещо меншою була кількість тих, хто залишив міські оселі (близько 71 %), при цьому збільшилось число вихідців із сільської місцевості (29 %). Жінки-мігранти переважали над чоловіками (51,8/ 52,2 % – міські переселенці; 53,1/ 53,6 – сільські переселенці). Міграційний приріст був позитивним для міста як у 2002 р., так і в 2007 р., при цьому із села стало виїжджати більше чоловіків.

Така ситуація є передбачуваною. На жаль, умови життя у сільській місцевості значно відстають від міських, і з часом різниця між ними тільки збільшується. В селах не вистачає лікарень, через низьку народжуваність закривають школи, не в кожному великому селі є дитячий садочок. Гостра нестача робочих місць просто змушує людей залишати рідні місця і шукати кращої долі. Проте, села не зникнуть з карти України, адже без села немає міста, а без них разом узятих – немає країни. З часом покращення умов життя дістанеться і до сільської місцевості. Не можуть не радувати й тенденції деурбанізації, характерні для деяких регіонів України.

2.3. Аналіз міждержавних міграцій населення

На теренах нашої держави зовнішні міграції завжди стимулювалися соціально-економічними, політичними та релігійними причинами і мали давню історію. Вже в другій половині XIII ст. першими мігрантами з України були українські будівничі, ремісники, що осідали в містах Московії, а також втікачі від татарського насильства, купці та інші верстви населення. За часів козацької доби (XVI–XVIII ст.) частина українського населення з різних причин час від часу переселялася на землі Російської імперії.

Поряд із цивільним населенням на територію Московії переміщались українські козаки. За козацької доби в Україні почалися еміграції з політичних мотивів. Першою найбільшою політичною еміграцією з України була так звана «мазепинська» еміграція, пов’язана з поразкою шведів під Полтавою. Після Полтавської битви посилилися примусові еміграції населення зі Східної України в північні райони і міста Росії для будівництва господарських, військово-стратегічних об’єктів, розбудови Санкт-Петербурга. Велика кількість українців була задіяна на роботах в інших районах Російської імперії, у війнах Росії.

До першої половини XIX ст. переселення з України йшло переважно в причорноморські та приазовські степи, на Північний Кавказ, Поволжя, Урал. З другої половини XIX ст. вектори міграцій змістилися до Казахстану, Сибіру, Киргизії, на Далекий Схід – у зв'язку з освоєнням там нових земель. З 1897 по 1916 рр. у цих напрямках зі Сходу України було відправлено 912 тис. чоловік. Активізація еміграцій з України в цей час була зумовлена скасуванням кріпосного права 1861 р., що призвело до погіршення економічного та соціального становища селян, періодичних голодних років на українській землі [201, с. 230].

Перша хвиля еміграцій

Ще більше активізувались українські еміграції за умов аграрного перенаселення, тому, починаючи із 1880 р. еміграції спрямовувалася до кількох районів планети, де відчувалася велика потреба у дешевій робочій силі. Період 1880–1914 рр. названо першою трудовою хвилею масових еміграцій українців. Тоді основним мотивом виїзду людей за кордон був пошук більш придатних умов для праці. Серед найпривабливіших для поселення країн спочатку були Бразилія та Аргентина, згодом (із середини 90-х) США і Канада. За ними йшли Австралія, Нова Зеландія, Гавайські острови та інші регіони (країни) Тихого океану і Далекого Сходу, хоча потік української еміграції до них не був значним.

Переважну більшість українців, які виїхали за океан у ті роки, становили вихідці з Галичини, Буковини та Закарпаття – земель, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Це пояснювалося постійним політичним тиском, національним гнітом із боку австро-угорської влади, обтяжливими податками, неспроможністю сплатити борги, зростанням населення та подрібненням селянських землеволодінь, низькою оплатою праці промислових робітників. Усе це пожвавлювало еміграції трудящих. Типовим українським емігрантом того часу був самотній молодик, бідний, неписьменний і некваліфікований, готовий працювати чорноробом.

Виїхавши, емігранти прагнули зберегти свою національну своєрідність, культурні та побутові особливості. Місця нового проживання часто отримували українські назви: Київ, Галич, Карпати, Коломия, Хмельницький, Січ.

У 1914 р. почалась Перша світова війна, що перервала процес української еміграції та її зв'язки з Україною.

Таким чином, перші українські переселенці стали основоположниками найчисельнішої української діаспори. Вони показали шляхи і можливості виїзду за кордон, утвердження і виживання на чужій землі.

Загалом з кінця XIX до 20-х років XX ст. до США мігрувало 256,1 тис. осіб (у тому числі з Австро-Угорщини – 235 тис., з Росії – 5,4 тис.), до Канади – 135 тис., Бразилії – 47,3 тис., Аргентини – 15 тис. [230].

Друга хвиля еміграцій

Протягом 1917–1939 рр. нова хвиля еміграцій мала політичні чинники. Погіршення життя після Першої світової війни спричинило масові еміграції не тільки селян, а й робітників, представників інтелігенції, ветеранів армії УНР.

У різних країнах Європи залишилося близько 80 тисяч українців (в Польщі, Чехословаччині, Австрії, Румунії, Болгарії, Німеччині, Франції). Решта емігрувала до США, Канади, менше – до Південної Америки та Австралії. Емігрантами були переважно освічені люди молодшого та середнього віку з активною життєвою позицією. Це призвело до створення в діаспорі дуже динамічної структури, яка включила в себе попередні генерації емігрантів і охоплювала різні сфери людської діяльності: від спортивного життя до літературних гуртків та видань.

Іншу частину емігрантів становили великі й середні землевласники та члени їхніх родин, колишні власники промислових підприємств, торговці – всі ті, що не змогли змиритися з конфіскацією приватної власності, націоналізацією їхніх заводів і фабрик. Виїжджали також люди вільних професій, священнослужителі, інтелігенти.

З кожним роком українська еміграція поповнювалася новими переселенцями. Цей процес почав припинятися з кінця 20-х – початку 30-х років – сталінський режим тримав мільйони людей у залізних лещатах. У той же час із Західної України, особливо після приєднання її до Польщі у 1921 р., емігрантські потоки посилилися. Джерелом постачання робочих рук на міжнародний ринок стали не тільки Східна Галичина й Північна Буковина, а й Волинь, яка раніше входила до складу Росії. Проте головним районом еміграції українців до зарубіжних країн залишалася Галичина, особливо Східна: Бойківщина, Покуття, Лемківщина, з яких у 1919–1938 рр. вибуло понад 160 тис. осіб.

Для даного періоду було характерне таке явище, як рееміграція. Вона полягала в тому, що у багатьох емігрантів з’явилася

надія, що в Радянській Україні можна побудувати справедливе, демократичне суспільство. На початку 20-х років почалася реемміграція до України. Особливо помітною реемміграція була з Франції та США. Однак радянська влада не сприймала на своїй території незалежницьких настроїв, тому громади реемігрантів розгромлювались, а більшість із тих, хто залишився в Україні, у 30-ті роки були репресовані.

За приблизними оцінками, у цей період з країни виїхало 70 тис. осіб до Канади, 50 тис. – до Аргентини, 80 тис. – до країн Європи, 15 тис. – до США, 10 тис. – до Бразилії. Усього ж під час другої міграційної хвилі з України виїхало понад 200 тис. осіб. Загалом же, згідно з радянським переписом населення 1926 р. поза межами України мешкало 3,45 млн. українців.

У міжвоєнний період українці їхали за кордон переважно з політичних причин. Осівши і утвердившись там, вони прагнули допомогти своїй Батьківщині. Однак багатьом мріям поклала край Друга світова війна [229].

Третя хвиля еміграцій

Третя масова хвиля еміграцій почалася наприкінці Другої світової війни і продовжилась у післявоєнний період, охопивши сотні тисяч українців, які після війни опинилися у таборах для біженців і військовополонених у Німеччині, Австрії, Бельгії, Великій Британії. Серед них було чимало «остарбайтерів»; значну частину становили колишні вояки УПА, ветерани української дивізії «Галичина», яким вдалося прорватися на Захід. Після закінчення війни більшість із них категорично відмовилася повертатися на Батьківщину, пам’ятаючи Голодомор 1932–1933 рр. і сталінські чистки 1937–1939 рр.

У 70-х–на початку 80-х років із політичних мотивів із СРСР, в тому числі з території України, було виселено групу дисидентів, переважно творчих працівників. Вони оселилися в країнах Америки і Східної Європи. Дисидентство додало цій хвилі еміграцій суто політичного характеру. Певна частина українців виїхала до Чехословаччини, а звідти – до Німеччини та Австрії.

Слід відзначити, що третя хвиля українських еміграцій за масштабами була значною: до Канади прибуло близько 37 тис. осіб українського походження. Українська діаспора в Канаді створила сильне громадське й релігійне об’єднання, яке є членом Світового конгресу українців – Конгрес українців Канади. До США приїхало приблизно

80 тис. українців. Майже 150 тис. розселилися у Франції, Великій Британії, Бельгії, Нідерландах, Бразилії, Аргентині, Парагваї та Австралії.

Політична і вимушена за своїм характером, третя хвиля українських еміграцій увібрала в себе в основному людей освічених і свідомих, які досі багато в чому допомагають своїй історичній Батьківщині [231].

Четверта хвиля еміграцій

Протягом десятиліть існування автаркічної суспільної системи населення України було позбавлене можливості на власні очі побачити зарубіжні країни, сприймало життя за кордоном крізь призму ідеологічних стереотипів. Криза ідеології 80-х років призвела до того, що в суспільній свідомості оцінки багатьох суспільно-історичних явищ були змінені на протилежні. Для значної частини населення неприйняття всього іноземного перетворювалось на його ідеалізацію. З цим великою мірою було пов'язане швидке поширення еміграційних настроїв і розгортання четвертої хвилі еміграцій з України, яку відраховують з 1980 р. (від початку горбачовської перебудови), коли представники з України почали приїжджати в Канаду і чимало українців залишилось там. Четверта хвиля міграцій триває і нині. Основна маса мігрантів має вищу освіту або технічну спеціальність, володіє англійською мовою, що дає змогу легше знайти роботу за кордоном. Проте більшість емігрантів розпорошена та неорганізована. Основні центри притягання мігрантів четвертої хвилі – Росія, Польща, Чехія, Італія, Португалія, Угорщина, Греція, Словаччина, Білорусь.

Четверта хвиля українських еміграцій де в чому повторює першу – трудову. Однак, на відміну від першої, подекуди до 90 % емігрантів становлять жінки, які прагнуть прогодувати дітей і чоловіка. Діаспора четвертої хвилі за різними оцінками становить від 2 до 7 млн. осіб.

Нинішніх представників четвертої хвилі українських еміграцій можна поділити на кілька представлених нижче груп.

- Ті, хто взяв громадянство іншої країни. Більшість цих людей поїхала за матеріальним статком з наміром не повертатися назад і асимілюватися в новому середовищі, що мало у кого відбувається безболісно.
- Заробітчани – найчисельніша складова четвертої хвилі. Ці люди зберігають українське громадянство і збираються обов'язково повернутись на Батьківщину. Останнім часом спостерігається так званий мультиплікаційний ефект, коли слідом за одним на заробітки виїздять сім'ями і навіть поселеннями, але залишитися за кордоном назавжди збираються не всі.

- Інтелектуальні заробітчани. Ті, хто працює за контрактом в університетах, наукових лабораторіях, аналітичних центрах тощо. Маючи великі можливості для інтелектуального розвитку, вони, як правило, найбільш цікаві та перспективні ідеї залишають при собі, щоб втілити їх у життя вже в Україні. Після кількох років роботи за кордоном вони несуть в Україну новий інтелектуальний продукт, нові знання і технології.
- Студенти. Молоде покоління, яке навчається за кордоном [232].

Нині число осіб українського походження, які проживають за межами України, за різними даними, становить 16–20 млн. Найбільше українців мешкає в Російській Федерації: майже 3 млн. осіб–громадян Росії, які ідентифікували себе як етнічні українці під час Всеросійського перепису населення 2001 р. За неофіційними даними в Росії мешкає понад 10 млн. українців.

Понад 1 млн. 27 тис. громадян українського походження проживає в Канаді (за даними перепису населення в цій країні у 2001 р.). А число осіб українського походження в США сягає близько 900 тис. (за результатами перепису населення в США у 2002 р.). Проте деякі американські демографи вважають, що реальне число представників українського етносу в США становить від 1,5 до 2 млн. осіб.

Серед країн проживання найбільших українських громад зарубіжжя – Молдова (660 тис. осіб), Казахстан (550 тис.), Бразилія (500 тис.), Аргентина (300–350 тис.), Білорусь (237 тис.), Узбекистан (понад 100 тисяч).

Численні українські громади проживають також у Румунії (понад 61 тис.), Латвії (близько 60 тис.), Киргизстані (до 46 тис.), Польщі (близько 40 тис. за офіційною статистикою, за неофіційною – понад 200 тис.), Словаччині (близько 35 тис.), Грузії (близько 35 тис.), Австралії (понад 34 тис.), Великій Британії, (близько 30 тис.), Франції (близько 30 тис.), Німеччині (30 тис.), Азербайджані (29 тис.), Естонії (28 тис.), Чехії (понад 22 тис.), Литві (22 тис.), Сербії і Чорногорії (понад 20 тис.), Туркменістані (17 тис.), Угорщині (понад 6 тис.), Боснії і Герцеговині (близько 5 тис.), Хорватії (4,3 тис.), Таджикистані (4 тис.), Австрії (3 тис.), Вірменії (понад 2 тис.). Велика кількість українських громадян–представників тимчасової трудової міграції зосереджена в Іспанії (понад 80 тис.), Португалії (близько 60 тис.), Греції (понад 30 тис.) та інших державах [44].

Імміграції населення в Україну

Імміграції населення в Україну мають глибоке коріння, їх характер пов’язаний з особливостями історичного розвитку нашої держа-

ви. Для імміграцій населення на територію України впродовж історичного часу були характерні наступні риси:

1) оскільки – після Гетьманщини – Україна впродовж сторіч не мала своєї державності, то й імміграції населення на її територію ніколи не контролювалась;

2) на всіх історичних етапах найбільша кількість іммігрантів прибувала в Україну з країн–безпосередніх сусідів – Росії, Білорусі, Польщі, Молдови, Угорщини, Словаччини та, як виняток, із Німеччини;

3) упродовж двох останніх сторіч найбільша кількість іммігрантів прибула в Україну з Росії, що було викликано освоєнням південних степів, промисловим розвитком Донбасу і Придніпров'я в другій половині XIX – на початку XX ст., з переселенням російських селян в Україну після Голодомору 1932–1933 рр., інтенсивним завезенням їх у повоєнний період (більше 40 % з усіх, що зараз проживають в Україні).

У повоєнний період розширилась географія іммігрантів в Україну за рахунок прибулих із республік СРСР, зокрема Казахської, республік Середньої Азії, Білорусі, Закавказзя, Прибалтики, Молдови. Іммігрували також вихідці з В'єтнаму, Афганістану і тих країн Африки, Близького та Середнього Сходу, з якими СРСР мав дружні стосунки і надавав економічну та військову допомогу, а також допомогу в підготовці кваліфікованих кадрів.

Після здобуття Україною незалежності на Батьківщину стали повертатися громадяни української національності як із західної, так і зі східної (утворилась після розпаду СРСР) діаспор. Зросла також кількість іноземних мігрантів із досить віддалених азійських та африканських держав, які деякими дослідниками [115; 259] називаються «нетрадиційними» іммігрантами, оскільки вони не належать до етносів, що історично проживали в Україні чи колишньому СРСР.

Протягом 1991–1998 рр. найбільшу кількість прибулих «нетрадиційних» іммігрантів становили вихідці з Афганістану (часто виїжджали цілі сім'ї, тікаючи від влади талібів), африканських країн (найбільше – з Анголи, Мозамбіку, Ефіопії, Конго, через війни, розруху, злидні) та В'єтнаму (в'єтнамські громадяни, які працювали на українських підприємствах за угодами, укладеними в радянський час, строк дії яких припинився вже після розпаду СРСР). Водночас зросла кількість вихідців із Пакистану, Китаю та Індії (переважно випадково, через недобросовісність переправників нелегальних мігрантів у західному напрямку). Найменше в цей час прибувало вихідців із країн Близького та Середнього Сходу

(іракські курди, що нелегально переправлялися через Україну на Захід та інші).

Протягом 90-х років кількість біженців та шукачів кращої долі з країн Азії та Африки, які прямували до країн Західної Європи, невпинно зростала. Проте, наприкінці 90-х відбулися суттєві зміни в системі державного контролю за іммігграціями в Україну, які зумовили зменшення їх обсягів: було підписано ряд міжнародних договорів із державами-сусідами про режим спільних кордонів; збільшено кількість пунктів пропуску; посилено щільність охорони українсько-російської ділянки кордону; запроваджено новий порядок видачі віз для в'їзду в Україну; здійснено ряд заходів щодо боротьби з нелегальною міграцією, контролю за перебуванням іноземців в Україні тощо [115].

За даними Першого всеукраїнського перепису населення 2001 р., внаслідок імміграцій питома вага українців (порівняно з останнім радянським переписом 1989 р.) зросла з 72,7% до 77,8%, у 5,3 разу збільшилася кількість кримських татар (248,2 тис.). Натомість, питома вага росіян скоротилася на 4,8 %, чехів – на 35 %, поляків – на 34 %, словаків – на 19 %, німців – на 12 %, греків – на 7 %, угорців – на 4 %, євреїв – зменшилася у п'ять разів.

Водночас міграція була основною причиною кількісного зростання низки етнічних груп. Так, кількість азербайджанців збільшилася на 20 % (45,2 тис.), грузин – майже у півтора рази (34,2 тис.), вірмен – у 1,8 разу (99,9 тис.). Перепис показав також, що на 50 % в Україні стало більше корейців (12,7 тис.), у 30 разів зросла чисельність турків (8,8 тис.), у 9 разів – курдів (2 тис.), у 8 разів – в'єтнамців (3,9 тис.) і представників народів Індії та Пакистану (1,5 тис.), у 5 разів – арабів [87, с. 16].

На сучасному етапі більшість іноземців, які приїхали в_Україну назавжди чи перебувають тут тимчасово, є вихідцями з країн СНД, Китаю, Туреччини, В'єтнаму, Індії, Йорданії, Сирії та Ірану. Нині їх приблизна кількість – 1,5 млн. людей. І, оскільки фахівці вважають, що в найближчому майбутньому росту добробуту в країнах, звідки переважно відбувається приплив мігрантів (особливо «нетрадиційних») не передбачається, то цей процес надалі лише посилюватиметься. Експерти прогнозують, що до 2025 року їх буде 5–7 млн. осіб. Збільшити кількість іммігрантів в Україні може й підписана між Україною та Європейським Союзом угода про реадмісію [68, 253].

В наш час іммігранти розміщуються на території України нерівномірно, – переважно у великих містах, серед яких лідирує Київ

(тут знаходяться органи влади, представництва міжнародних організацій, правозахисні та благодійні неурядові організації, до яких у разі потреби можна звернутись по допомогу); найбільше столиці надають перевагу кавказькі громадяни Росії та вихідці з Закавказзя – вірмени, азербайджанці, грузини. Поступово їх наздоганяють китайці, в'єтнамці, мешканці Середньої Азії, Африки (рис. 2.12).

Популярними серед іммігрантів є також Дніпропетровськ, Харків та інші великі міста. Саме такі місця локалізації є вагомим аргументом для розміщення іммігрантів–нелегалів, що пояснюється специфікою міських поселень, де легше уникнути уваги правоохоронних органів. Розміщуються іммігранти і у найбільш густонаселених індустріальних регіонах України та на українському кордоні із західними країнами. Загалом, іммігранти, як правило, вдвічі частіше оселяються у містах, ніж в сільській місцевості [77].

В наш час основними причинами, що спонукають іммігрувати в Україну є: бажання втекти із зони військових дій та збройних конфліктів, знайти добре оплачувану роботу та створити власний бізнес, отримати освіту та медичну допомогу, змінити умови життя на кращі тощо [115, с. 65].

Ретроспективний аналіз міждержавних міграцій населення України

Детальний аналіз міждержавних міграційних переміщень населення свідчить про те, що протягом 2000–2007 рр. до числа *найпопулярніших* серед іммігрантів регіонів України належали (тут і далі – переважно у порядку зменшення рангу регіону за відповідним показником – *Авт.*) АР Крим, Донецька, Одеська обл., м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька обл., м. Севастополь. Значення показників перебували у межах 1,1–12,4 ‰ (рис. 2.9).

Середнім рівнем популярності серед приїжджих в Україну користувались Миколаївщина, Вінниччина, Черкащина, Херсонщина, Київщина, Полтавщина, Житомирщина, Сумщина, Хмельниччина. Амплітуда зміни кількості населення, прибулого до даних регіонів, становила від 0,5 до 1,6 тис. осіб.

Найменш привабливими для іммігрантів виявилися Чернігівська, Чернівецька, Кіровоградська, Львівська, Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська обл. Кількість прибулого до цих регіонів населення варіювалася у межах 0,2–1 тис. осіб.

Рис. 2.9. УКРАЇНА. МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ (прибуття населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

В цілому протягом 2000–2007 рр. спостерігалась тенденція до зменшення кількості іммігрантів в Україну з 2000 по 2004 рр., а потім – до поступового збільшення (починаючи із 2005 р.). Амплітуда між мінімальними та максимальними значеннями показника постійно змінювалась. Найвищий злет був зафіксований у 2006 р. на Одещині (+143 %), найбільше падіння – у 2001 р. на Житомирщині (–52 %). За весь період дослідження найбільше число іммігрантів було зафіксоване на Одещині у 2007 р. (12,4 тис. осіб), найменше – на Тернопільщині у 2001 р. (0,2 тис. осіб).

Найчастіше іммігранти оселялися в регіонах, де найсприятливіша соціально-економічна ситуація (м. Київ), де можливе працевлаштування із більш-менш стабільною, вище середнього рівня, заробітною платою (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська обл.), а також в регіонах, з якими мають усталені (наприклад родинні) зв'язки (АР Крим) тощо.

Протягом 2000–2007 рр. *найбільш несприятливою* – з огляду на еміграції населення – ситуація була у Донецькій, Луганській обл., АР Крим, Дніпропетровській, Харківській обл., м. Києві, Запорізькій, Одеській, Херсонській обл. Амплітуда зміни значень кількості населення, вибулого з представлених регіонів, становила від 0,9 до 12,5 тис. осіб (рис. 2.10).

До числа регіонів із *середніми значеннями* показника українців-емігрантів здебільшого належали Львівщина, Вінниччина, Миколаївщина, Рівненщина, Закарпаття, Волинь, Житомирщина, Полтавщина, Сумщина. Показники вибулого населення коливалися в них у межах 0,6–3,3 тис. осіб.

Група регіонів, для яких еміграції населення були *найменш актуальними*, охопила Черкаську, Чернігівську, Чернівецьку обл., м. Севастополь, Хмельницьку, Кіровоградську, Київську, Івано-Франківську, Тернопільську обл. Амплітуда зміни значень показників у цих регіонах становила 0,3–2 тис. осіб.

В цілому протягом досліджуваного періоду нами помічено тенденцію до зменшення кількості емігрантів з України, починаючи з 2003 р. Амплітуда коливань від мінімальних до максимальних значень показника постійно змінювалась. Найвищий показник був зафіксований у 2002 р. (Тернопільська обл.; +38,2 %), найнижче падіння – у 2001 р. (Сумська обл.; –67,6 %). За весь досліджуваний період найбільше число емігрантів було зафіксоване в Донецькій обл. у 2002 р. (12,5 тис. осіб), найменше – у Київській обл. у 2007 р. (0,3 тис. осіб).

Рис. 2.10. УКРАЇНА. МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ (вибуття населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

Статистика показує, що населення активно, але менше, ніж кілька років тому, вибуває з усіх регіонів України. Ці процеси посилюються зі зростанням можливостей українців, підвищенням їх освітнього рівня та бажанням покращити своє майбутнє в різних сферах життя. Можливо, саме тому частина населення залишає ті регіони України, в яких так прагнуть оселитися інші люди (Одеська, Харківська обл., м. Київ).

За показниками *міграційного приросту* населення до групи регіонів із їх найвищими значеннями протягом 2000–2007 рр. належали Одещина, АР Крим, м. Севастополь, Київщина, м. Київ, Черкащина, Вінниччина, Хмельниччина, Тернопільщина. Варіювання значень показника становило від –1 до 11 тис. осіб.

Регіонами із *середніми* (хоча переважно від'ємними) *значеннями* міграційного приросту населення були Івано-Франківська, Миколаївська, Полтавська, Кіровоградська, Сумська, Чернівецька, Чернігівська, Харківська, Запорізька обл. Амплітуда коливань значень міграційного приросту населення виділених регіонів перебувала у межах від –1 до 0,4 тис. осіб.

До числа регіонів, для яких міграція була *несприятливим* (у плані людських ресурсів) явищем, можна включити Житомирщину, Херсонщину, Донеччину, Волинь, Дніпропетровщину, Рівненщину, Львівщину, Закарпаття, Луганщину зі зміною значень показників приросту від –7,5 до –1,8 тис. осіб (рис. 2.11).

В цілому, у 2000–2007 рр. виявлялася тенденція до поступового збільшення міграційного приросту населення в регіонах України, проте території із негативним приростом ще залишались (2006 р). Амплітуда між мінімальними та максимальними значеннями показника постійно змінювалась. Найвище значення міграційного приросту було зафіксоване у 2004 р. (АР Крим; +4,1 тис. %), найнижче – у 2004 р. (м. Севастополь; –1,8 тис. %). За весь досліджуваний період найбільший показник міграційного приросту зафіксовано в Одеській обл. у 2007 р. (11 тис. осіб), найменший – у Донецькій обл. у 2002 р. (–7,5 тис. осіб).

У 2000–2007 р. *найбільшою інтенсивність прибуття* населення була у Севастополі, АР Крим, Одеській обл., Києві, Донецькій, Запорізькій, Харківській, Миколаївській, Луганській обл. Показники коливалися від 0,74 до 5,45 ‰ (рис. 2.9).

До числа регіонів, що мали *середню інтенсивність прибуття*, здебільшого належали Херсонщина, Черкащина, Буковина, Вінниччина, Дніпропетровщина, Сумщина, Полтавщина, Житомирщина,

Кіровоградщина. Амплітуда зміни значень показників їх інтенсивності складала 0,45–1,05 ‰.

Група регіонів із *найменшою інтенсивністю прибуттів* включала Чернігівську, Київську, Хмельницьку, Волинську, Рівненську, Івано-Франківську, Закарпатську, Тернопільську, Львівську обл. Значення показників інтенсивності в межах групи варіювалося від 0,17 до 0,75 ‰.

Якщо ж говорити про загальнодержавну тенденцію зміни інтенсивності прибуття населення на територію України, то варто відзначити, що після 2000 р. спостерігається невпинне посилення процесу його в'їзду на територію нашої держави. За весь досліджуваний період найбільше значення інтенсивності прибуття було зафіксоване у м. Севастополі у 2000 р. (5,45 ‰), найменше – на Тернопільщині у 2001 р. (0,17 ‰). Аналіз статистики показує, що інтенсивність прибуття іммігрантів зростає із Заходу на Схід та з Півночі на Південь.

Протягом 2000–2007 рр. населення *найінтенсивніше вибувало* із м. Севастополя, АР Крим, Луганщини, Донеччини, Запоріжжя, Харківщини, Херсонщини, Волині, м. Києва. Амплітуда зміни значень показників інтенсивності у даній групі регіонів становила від 0,66 до 4,94 ‰.

Група регіонів із *середньою* по Україні *інтенсивністю вибуття* населення включала переважно Рівненську, Миколаївську, Чернівецьку, Закарпатську, Дніпропетровську, Одеську, Сумську, Чернігівську, Житомирську обл. Коливання значень показників інтенсивності у цих регіонах відбувалось в межах 0,47–2,31‰.

Найменш інтенсивно вибувало населення із Черкащини, Кіровоградщини, Вінниччини, Полтавщини, Хмельниччини, Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини, Київщини. Амплітуда зміни значень показників інтенсивності вибуття населення у цих регіонах становила 0,18–1,61 ‰ (рис. 2.10).

Загальнодержавна тенденція зміни інтенсивності вибуття населення з України відзначалася поступовим зменшенням кількості емігрантів в загальній структурі населення, починаючи з 2003 р. За досліджувані роки найбільше значення інтенсивності вибуття було зафіксоване у м. Севастополі у 2000 р. (4,94 ‰), найменше – у Київській обл. у 2007 р. (0,18 ‰). Аналіз розрахованих показників вказує на те, що найактивніше населення емігрує зі східних та південно-східних областей України, найменш активно – із центральних та деяких західних регіонів, що пов'язано здебільшого з гострими проблемами економічного характеру.

Рис. 2.11. УКРАЇНА. МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ (міграційний приріст населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

Рис. 2.12. МІЖДЕРЖАВНИЙ ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ (зміна місця постійного проживання населення між Україною та світом, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:200 000 000

За показником інтенсивності міграційного приросту населення можна стверджувати, що група регіонів із *найвищими значеннями міграційного приросту* (хоча часто – від'ємними) протягом 2000–2007 рр. охоплювала переважно Одеську обл., АР Крим, м. Севастополь, Київську обл., м. Київ, Вінницьку, Черкаську, Хмельницьку, Івано-Франківську обл. Значення показників інтенсивності даних регіонів варіювалися від –0,64 до 4,58 ‰.

Група регіонів із *середніми по Україні значеннями інтенсивності міграційного приросту* населення, переважно від'ємними, включала Полтавщину, Миколаївщину, Тернопільщину, Запоріжжя, Львівщину, Харківщину, Донеччину, Житомирщину, Сумщину зі значеннями показників від –1,1 до 0,19 ‰.

Група регіонів із *меншими за середні по Україні значеннями інтенсивності міграційного приросту* (від –2,5 до –1,1 ‰) населення складалася з Кіровоградської, Чернігівської, Дніпропетровської, Чернівецької, Херсонської, Волинської, Закарпатської, Луганської, Рівненської обл.

Загальнодержавною тенденцією зміни інтенсивності міграційного приросту населення було незначне збільшення даного показника. Середня позитивна по Україні інтенсивність міграційного приросту була помічена у 2005 р., але по регіонах ще спостерігаються значні диспропорції за даним показником: приблизно половина з них має від'ємні значення, що є промовистим відображенням гострих регіональних проблем. За весь досліджуваний період найбільше значення інтенсивності міграційного приросту населення було зафіксоване в Одеській обл. у 2007 р. (4,58 ‰), найменше – в Херсонській обл. у 2000 р. (–2,5 ‰) (рис. 2.11).

У 2000–2007 рр. *за загальним коефіцієнтом рухливості наймобільнішими* (показники варіювалися від 1,34 до 10,4 од.) було визнано мешканців м. Севастополя, АР Крим, Донеччини, м. Києва, Луганщини, Одещини, Запоріжжя, Харківщини, Херсонщини.

Група регіонів із населенням *середньої рухливості* (показники змінювались від 0,98 до 3,36 од.) охоплювала Миколаївську, Чернівецьку, Волинську, Дніпропетровську, Черкаську, Сумську, Вінницьку, Рівненську, Чернігівську обл.

До групи із *найменш рухливим населенням* (показники в межах 0,49–2,1 од.) входили переважно Житомирщина, Полтавщина, Кіровоградщина, Київщина, Закарпаття, Хмельниччина, Івано-Франківщина, Тернопільщина, Львівщина.

Загальнодержавна тенденція зміни загального коефіцієнта рухливості населення України вказує на поступове зменшення кількості зовнішніх мігрантів. За весь досліджуваний період найбільше значення коефіцієнта рухливості було зафіксоване у м. Севастополі у 2000 р. (10,39 ‰), найменше – у Львівській обл. у 2007 р. (0,49 ‰). Міждержавна рухливість населення України зменшується переважно зі Сходу на Захід та з Півдня на Північ. Під загальну тенденцію просторової зміни міждержавної рухливості не підпадають деякі області: для Київщини та Кіровоградщини характерна низька рухливість населення.

Протягом 2000–2007 рр. *показники результативності міграцій населення були найбільшими* у Закарпатській, Рівненській, Львівській, Волинській, Луганській, Тернопільській, Чернігівській, Чернівецькій, Житомирській обл., що свідчило про переважання прямого руху населення (еміграції). Коливання показників результативності міграцій відбувалося в межах 1,1–6,33 од.

Така ситуація складається внаслідок того, що населення даних регіонів, проживаючи здебільшого біля державного кордону, надає перевагу виїздові до інших країн над переселенням у межах України. Вигіднішим для українців є виїзд у західному напрямку, де у людей з'являється можливість швидше, ніж в Україні, отримати все необхідне для життя, поступово адаптуватися до вищого рівня суспільного розвитку тощо. Хоча варто зазначити, що із розширенням ЄС впритул до наших кордонів здійснити задумане стає дедалі важче.

Середньою результативністю міграцій (переважно еміграційно-забарвленою) характеризувалися Дніпропетровщина, Івано-Франківщина, Херсонщина, Кіровоградщина, Сумщина, Хмельниччина, Полтавщина, Донеччина, Харківщина. Варіювання групових показників результативності міграцій відбувалось в межах 0,76–2,36 од.

До числа регіонів із *найменшими показниками результативності міграції* населення (зміна показників результативності відбувалася в межах 0,12–1,85 од.) належали Запоріжжя, Миколаївщина, Вінниччина, Черкащина, м. Київ, Київщина, м. Севастополь, АР Крим, Одещина. Помічено, що за останні роки все частіше зустрічаються регіони із переважанням зворотних потоків мігрантів.

Загальнодержавна тенденція зміни результативності міграцій населення України вказує на поступове зменшення коефіцієнта результативності, що свідчить про зменшення ролі прямих міграційних потоків населення у міграційному обороті останнього. За весь досліджуваний період найбільше значення коефіцієнта результативності міграцій з перева-

жанням емігрантів було зафіксоване на Закарпатті у 2004 р. (6,33 од.), найменше – з переважанням іммігрантів – на Одещині у 2007 р. (0,12 од.).

Протягом 2000–2007 рр. до групи регіонів із *найбільшими значеннями показника ефективності міграцій* (вони перебували в межах від –29,8 до 79,2 %) увійшли Одещина, АР Крим, м. Севастополь, Київщина, м. Київ, Черкащина, Вінниччина, Миколаївщина, Запоріжжя; до групи регіонів із *середніми* по Україні *значеннями показника ефективності міграцій* – Харківщина, Донеччина, Полтавщина, Хмельниччина, Сумщина, Херсонщина, Кіровоградщина, Івано-Франківщина, Дніпропетровщина. Зміна показників ефективності міграцій відбувалася в межах від –40,4 до 13,9 % (рис. 2.13).

Група регіонів із *найнижчими* по Україні *значеннями показника ефективності* (від –72,7 до –4,7%) включала Житомирську, Чернівецьку, Чернігівську, Тернопільську, Луганську, Волинську, Львівську, Рівненську, Закарпатську обл.

За весь досліджуваний період найбільше значення коефіцієнта ефективності міграцій населення було зафіксоване в Одеській обл. у 2007 р. (79 %), найменше – у Закарпатській обл. у 2004 р. (–72,7 %), що означає те, що міграційний приріст в Одеській обл. був позитивним і становив 79 % від усього населення, яке переміщалося у 2007 р., а у Закарпатській обл. – негативним і становив –72,7 % від усіх мігрантів у 2004 р. Середня ефективність зовнішньої міграції мала від'ємне значення, що вказує на несприятливі для нашої країни наслідки зовнішніх міграцій. Починаючи із 2006 р., середня ефективність міграцій по Україні набула позитивного значення, що вселяє надію на те, що з часом безперервний і масовий потік українських емігрантів буде поступово скорочуватись. Це є справою багатьох років і залежить від ефективного розв'язання соціально-економічних проблем регіонів [49].

Протягом 2000–2007 рр. до числа регіонів із *найвищими значеннями коефіцієнта стійкості населення щодо міждержавних виїзних міграцій* (99,84–99,98 %) належали здебільшого Київщина, Івано-Франківщина, Львівщина, Тернопільщина, Хмельниччина, Полтавщина, Кіровоградщина, Вінниччина, Черкащина. Це означає, що населення саме цих адміністративно-територіальних одиниць було найстійкішим щодо зміни постійного місця проживання.

Таке становище можна частково пояснити тим, що населення центральних областей України більше тяжіє до міжрегіональних змін постійного місця проживання, перебуваючи на більшій віддалі до кор-

Рис. 2.13. УКРАЇНА. МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ
(рухливість населення та ефективність міграцій, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

дону, ніж населення інших регіонів України. Найбільш атрактивною для таких мігрантів є столиця.

Ситуація із західними областями може бути прокоментована таким чином: значна частина населення цих регіонів перебуває на заробітках за кордоном, проте офіційної зміни місця проживання при цьому не відбувається, хоча фактично заробітчани можуть не з'являтися на теренах України роками. Тому за статистичними розрахунками дані області характеризуються високою стійкістю населення щодо міграцій, що насправді не є абсолютно достовірним.

До групи регіонів із *середніми значеннями показника стійкості населення щодо виїзних міграцій* належали Житомирська, Чернігівська, Сумська, Одеська, Дніпропетровська, Закарпатська, Чернівецька обл., м. Київ, Волинська обл. Коливання показників в даній групі регіонів відбувалося в межах 99,8–99,9 %.

Група регіонів із *найнижчими значеннями показника стійкості населення щодо виїзних міграцій* (99,51–99,93 %) охопила Херсонщину, Харківщину, Запоріжжя, Донеччину, Луганщину, АР Крим, м. Севастополь, тобто східну та південно-східну частини України (рис. 2.14).

Населення більшості вказаних регіонів, порівняно з рештою регіонів, найбільш схильне до зміни місця постійного проживання на міждержавному рівні.

Це пов'язано із важкими умовами праці у цих регіонах, неможливістю знайти задовільну роботу, скороченням кількості робочих місць, складною екологічною ситуацією, проблемами водопостачання та ін.

За весь досліджуваний період максимальне значення коефіцієнта стійкості населення щодо виїзних міграцій було зафіксоване на Київщині у 2007 р. (99,98 %), мінімальне – у м. Севастополі у 2000 р. (99,51 %). Загальноукраїнська тенденція виявляється у поступовому зростанні стійкості населення щодо міждержавних виїзних міграцій протягом 2000–2006 рр., та її стабілізацією протягом останніх років. Середньоперіодний показник стійкості населення України щодо міждержавних переселень становив 99,89 %.

Статево-вікова структура складу міждержавних мігрантів

Розглядаючи дане питання, варто відзначити, що аналіз статево-вікової структури складу міждержавних мігрантів дещо відрізняється від аналогічного аналізу особливостей міжрегіональних переселенців. Відмінною рисою є те, що характеристики прибулого і вибулого

Рис. 2.14. УКРАЇНА. МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ (результативність міграцій та коефіцієнт стійкості населення, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

населення у даному випадку можуть різнитися, адже йдеться не про замкнуту систему міжрегіонального перерозподілу населення, а про більш динамічну систему світового характеру.

Дослідження вікової структури складу *іммігрантів*, показує, що у 2002–2007 рр. їх вік коливався від народження до глибокої старості (100 і більше років). У 2002–2007 рр. спостерігалася тенденція до поступового збільшення кількості іммігрантів. В'їжджали до нашої країни переважно чоловіки. Протягом досліджуваного періоду було помічено тенденцію до зростання їх частки серед іммігрантів від 51,2 % у 2002 р. до 56,4 % у 2007 р. Жінки-мігранти дещо переважали над чоловіками тільки у 2004–2005 рр. (рис. А.3).

Як серед жінок, так і серед чоловіків найчастіше іммігрувало населення працездатного віку (16–56 років), причому переважно – чоловіки. Якщо на початку періоду дослідження розрив між ними становив 12 % на користь сильної статі, то наприкінці періоду він збільшився аж до 20 %. Протягом усіх досліджуваних років була помітна тенденція до зменшення кількості іммігрантів у віці 0–15 років. Але, якщо у 2002–2005 рр. переважали чоловіки, то, починаючи із 2006 р., ситуація змінилася на протилежну.

Як і при міжрегіональних міграціях, жінки-іммігранти, старші за осіб працездатного віку, переважали над чоловіками. І якщо їх число наприкінці періоду дослідження збільшилось (27,4 проти 22,7 %), то відсоток чоловіків у даній віковій групі зменшився. Можливо, це пов'язано з тим, що жінки, які середньостатистично живуть довше за чоловіків, з огляду на даний факт наважуються мігрувати, змінюючи таким чином своє життя. Загалом у 2006 р. започатковано тенденцію до зниження кількості іммігрантів, старших за осіб працездатного віку. Проте якщо у 2002–2005 рр. чоловіки-іммігранти рідше переселялися у цьому віці, ніж у віці 0–15 років, а стосовно жінок спостерігалася протилежна ситуація, то саме із 2006 р. іммігранти обох статей, старші за осіб працездатного віку, переважали над переселенцями віком 0–15 років.

За 2002–2007 рр. було помічено, що найчастіше іммігрують чоловіки, переважно 20–24 років, що не дивно, адже у даному віці люди, отримавши освіту, шукають своє місце в житті. Дещо рідше іммігрують у віці 25–29 та 30–34 років. Активно переселяється 15–19-літнє населення, що асоціюється із часом отримання ним освіти.

Протягом досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до збільшення частки іммігрантів-чоловіків 15–39-річного віку та 20–

24/35–39-річних жінок (зменшення частки іммігранток спостерігається у віці 15–19, 25–34 років).

Аналіз вікової структури *емігрантів* показує що у 2002–2007 рр. їх вік варіювався від 0 до 95–99 років. У 2002–2007 рр. помічено тенденцію до значного зменшення кількості емігрантів – майже на 61 % у 2007 р. порівняно з 2002 р. Виїжджали з України переважно жінки. Їх частка серед емігрантів залишалася практично незмінною – на рівні 55 % (рис. А.3).

Найчастіше емігрувало населення працездатного віку (16–56 років). Відрив між жінками та чоловіками цього віку залишався приблизно 10 % на користь останніх. Протягом усього періоду була помітна тенденція до зменшення числа іммігрантів до 15 років, серед яких постійно переважали особи чоловічої статі.

Жінки-емігранти, старші за осіб працездатного віку, майже вдвічі переважали над чоловіками відповідного віку, проте їх спільна кількість у 2007 р. дещо зменшилася порівняно з 2002 р. Протягом 2002–2007 рр. чоловіки-емігранти рідше переселялися у цьому віці, ніж у 0–15 років, а стосовно жіночого населення спостерігалася протилежна ситуація: жінки, старші за осіб працездатного віку, переважали над молодшими за осіб працездатного віку мігрантками.

За досліджувані роки було помічено, що найчастіше емігрувало населення 25–29 років, переважно чоловіки. Така ситуація може пояснюватися тим, що, здобувши освіту й отримавши практику працевлаштування в Україні, чоловіки намагаються знайти вигідніші пропозиції за кордоном. Особливо актуально це для тих, хто, одружившись, не має особистого житла, а наявна робота не дозволяє не лише мріяти про житло, а й не дає змогу забезпечити молоду сім'ю речами першої необхідності. Часто за чоловіками виїжджають і їхні дружини.

Активно емігрувало й населення 20–24 та 30–34 років. Переважали особи чоловічої статі, адже жінки цього віку здебільшого зайняті вихованням дітей і якщо й емігрують, то переважно з ними. Загалом протягом досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до збільшення частки емігрантів 20–34 річного віку обох статей.

Розподіл мігрантів за видами поселень «місто – село»

Аналізуючи перерозподіл мігрантів між міськими поселеннями та сільською місцевістю, варто сказати, що здебільшого населення іммігрувало до міст (77 % від всіх іммігрантів у 2002 р.). Дана тенденція з часом посилилась (рис. А.4.1–А.4.2). Це пояснюється тим, що люди,

переїжджаючи до України, прагнуть мати сприятливі умови життя, і переважно, володіючи конкретними можливостями, шукають такі умови у місті.

Цифри свідчать, що до міст іммігрують переважно чоловіки (52 % у 2002 р. та 58,1 % у 2007 р.); внаслідок посилення цієї тенденції частка осіб жіночої статі у даному сегменті поступово зменшується. Жінки надавали перевагу сільській місцевості (51,3 та 50,7 %), проте з часом спостерігалася тенденція до урівноваження ролі сільських іммігрантів жіночої та чоловічої статей.

Щодо прямих потоків міграцій варто відзначити значну перевагу емігрантів з міст над емігрантами з сільської місцевості, проте у 2007 р., порівняно із 2002 р., помічено зростання кількості останніх (з 18 до 21,9 %). Така особливість викликана тим, що мешканці міст, як правило, більш готові до виїзду за кордон, й налаштовані на це, вони мають кращий доступ для отримання всіх необхідних документів і переважно набагато ширший кругозір у даному питанні.

Жінки мали перевагу над чоловіками в еміграціях як з міст, так і з сільської місцевості (відповідно 55,2 та 54 %). Проте якщо у 2007 р., на противагу 2002 р., кількість емігранток із села зменшилась, то число емігранток із міст – навпаки.

У 2002 р. міграційний приріст населення був від'ємним як для міст, так і для сільської місцевості, але міста втрачали населення набагато більше (близько 85 % від усього негативного приросту). Внаслідок міграцій в обох типах поселень активніше зменшувалась жіноча частина населення. У 2007 р. міграційний приріст населення мав додатне значення, в його обсязі переважали чоловіки, причому їх частка у міському прирості від міграцій становила 82 %, а в сільському – майже на половину менше (53 %). Цікавим є те, що частка міста в прирості населення протягом досліджуваних років зменшилась на користь села. Можливо, це пояснюється тим, що мігранти, розуміючи майбутню перспективу розвитку села, спрямовують свої зусилля на його розбудову. Така думка, при можливій істинності, не може не радувати.

Напрямки постійних міждержавних міграцій населення

Стосовно міждержавних міграцій населення особливо цікавим для нас питанням є напрямки, в яких українці виїжджають на постійне місце проживання. Серед усього переліку країн, представленого даними статистики, ми відібрали найпопулярніші серед наших співвітчизни-

ків, намагаючись представити усі макрорегіони світу. Було виділено держави, з якими в України існують сильні міждержавні міграційні зв'язки, зв'язки вище середнього, середнього, нижче середнього та низького рівнів.

Як показує аналіз даних, наданих нам Державною прикордонною службою України, у 2000–2007 рр. *найпривабливішими для українців були* Росія, Німеччина, Ізраїль, США, Білорусь, Молдова, Канада, Угорщина, Казахстан, Китай, Чехія та Польща. Як бачимо, з представлених країн переважають близькі сусіди та країни, з якими історично склалися тісні міждержавні зв'язки. Відзначимо, що протягом досліджуваного періоду виїзди з України на проживання до практично всіх вище представлених країн значно скоротились, що корелює із всеукраїнською тенденцією зменшення прямих міграційних потоків. Виняток становили Китай та Чехія.

Зафіксовані зв'язки населення нашої країни з Індією, Йорданією, Узбекистаном, Італією, Іспанією, Сирією, Марокко, Австрією, Азербайджаном, Іраном, Ліваном та Вірменією. Стосовно більшості країн цієї групи також спостерігалось послаблення переселенської мобільності населення. Винятками були тільки Італія, Іспанія, Австрія та Іран. Даний факт пов'язаний з тим, що значна частина населення, особливо Західної України, має тісні трудові зв'язки з першими двома країнами, які поступово сприяють виїзду населення на їх терени.

Цікавими для українських емігрантів країнами призначення були також Грузія, Туреччина, Нідерланди, Литва, Туніс, Туркменистан, Словаччина, Латвія, Австралія, Франція та Велика Британія. Майже до всіх перелічених країн виїзд населення з часом скорочувався.

У 2000–2007 рр. *найчастіше іммігрували до України* вихідці з Росії, Молдови, Узбекистану, Казахстану, Білорусі, Китаю, Вірменії, Ізраїлю, Азербайджану, Грузії, США та Німеччини. Все ж відзначимо, що іммігрантами були переважно громадяни колишнього СРСР. Це не дивно, адже з-поміж інших колишніх союзних республік Україна мала практично найсприятливішу соціально-економічну ситуацію. Інші імміграції пов'язані з історичними зв'язками між державами. Майже для всіх представлених країн характерне підвищення імміграційної активності їх населення стосовно України. Винятком є Росія, Білорусь, Казахстан.

Досить часто іммігрувало до України населення з Туреччини, Сирії, Туркменистану, Ірану, Таджикистану, Киргизстану, Латвії, Йорданії, Литви, Індії, Тунісу, Польщі. В цих державах спостеріга-

лось переважно підвищення міграційної активності стосовно України. Проте для деяких із них була характерна протилежна ситуація, а саме для Латвії, Литви, Польщі, що пов'язано з їх приєднанням до ЄС та покращенням суспільного життя у багатьох аспектах.

В'їжджали до України також жителі Лівану, Марокко, Канади, Естонії, Болгарії, Чехії, Угорщини, Італії, Греції та Румунії. Причому наприкінці періоду виїзд був активнішим, ніж на його початку (це не стосувалося тільки Естонії).

Напрямки тимчасових міждержавних міграцій населення

Дуже часто ми чуємо про те, що значна частина українців перебуває за кордоном, внаслідок чого Україна втрачає свій людський потенціал. З огляду на те, що наша держава не є закритою, вона динамічно розвивається у світовому просторі, посилення мобільності населення є неминучим процесом. В сучасний час, за наявної системи обліку актів перетину державного кордону, практично неможливо вирахувати, скільки осіб перетнуло його у тому чи іншому напрямку. Проте ми можемо говорити про кількість фактів перетину кордону, що дасть нам змогу побачити хоча б спрямованість процесу тимчасових міграцій, його значимість і зрозуміти мотивацію сучасних мігрантів.

Аналізуючи дані Державної прикордонної служби України, можна сказати, що у 2000–2007 рр. *найпривабливішими* для тимчасових мігрантів з України були (в порядку зменшення): Росія, Польща, Угорщина, Молдова, Білорусь, Словаччина, Туреччина, Румунія, Німеччина, Єгипет, Чехія, Болгарія. В ці країни було здійснено в середньому від 57 тис. до 5639 тис. міграцій. Їх кількість на кінець досліджуваного періоду переважно зростала (рис. А.5.1).

Досить часто жителі України відвідували Італію, Ізраїль, Австрію, Францію, Грецію, Велику Британію та Нідерланди, ОАЕ, Іспанію, США, Кіпр, Швейцарію. У напрямку цих держав було здійснено від 19 тис. до 52 тис. перетинів українського кордону і їх кількість із часом продовжує тільки зростати.

Цікавими для мігрантів були Грузія, Вірменія, Азербайджан, Туркменистан, Португалія, Китай, Туніс, Узбекистан, Таїланд, Канада, Сирія. Як бачимо, значна частина з представлених країн належить до СНД, що вказує на збереження досить тісних зв'язків між ними та Україною донині. У цих напрямках було здійснено від 7 тис до 19 тис. перетинів кордону. Стосовно вказаних країн також помітна тенденція переважного збільшення тимчасових міграцій українців.

Загалом же кількість зафіксованих актів перетину кордону України з метою тимчасових міграцій змінилася від 14 млн. у 2000 р. до майже 18 млн. у 2007 р. Така активізація населення пов'язана з розширенням його кругозору, бажанням пізнати світ і отримати від нього щось краще для себе і своєї країни.

Щодо прибуття на територію України іноземців варто відзначити *найбільшу активність* громадян Росії, Молдови, Польщі, Білорусі, Угорщини, Румунії, Словаччини, Німеччини, Туреччини, США, Ізраїлю, Болгарії. Середня кількість зареєстрованих випадків перетину кордонів України їх громадянами змінювалась від 49 тис. до 6405 тис. У 2000–2007 рр. спостерігалось збільшення кількості мігрантів до України з усіх представлених країн.

Досить активними були представники Азербайджану, Італії, Великої Британії, Литви, Грузії, Вірменії, Узбекистану, Казахстану, Чехії, Латвії, Франції, Філіппін. Середньоперіодна кількість фактів їх в'їзду на територію нашої держави коливалася від 18 тис. до 45 тис. Наприкінці досліджуваного періоду порівняно з 2000 р. було помічено значне їх збільшення.

Часто прибували з візитами до України жителі Австрії, Греції, Канади, Нідерландів, Сирії, Естонії, Китаю, Індії, Киргизстану, Швейцарії та Швеції. За останні роки їх частота помітно зросла. В середньому за досліджувані роки кількість відвідин варіювалася від 9 тис. до 18 тис.

В цілому число зареєстрованих фактів перетину кордонів України іноземними – тимчасово мігруючими – громадянами зросла від 11,6 млн. у 2000 р. до 26,1 млн. у 2007 р. І якщо з 2000 по 2004 рр. спостерігалось більше зацікавлення закордонням з боку українців, то у 2004 р. ця ситуація змінилась на протилежну, що, можливо, пов'язано із бурхливими політичними подіями того часу, певними економічними, соціальними та суспільними трансформаціями. У 2007 р. зацікавленість іноземців Україною виражалася в переважанні кількості їх візитів над візитами українців за кордон більш як на 8 млн. візитів.

За причинами поїздки в тимчасових міграціях *переважав в'їзд іноземців та виїзд українців з приватною метою* (відповідно 79 % та 82 % усіх фактів перетину кордону). Їх кількість в обох випадках зростала (у випадку в'їзду іноземців аж у 5 разів у 2007 р. порівняно з 2000 р.). Найтісніші зв'язки, що підтримувалися переважно із сусідами, з часом лише поглиблювалися (рис. А.5.2).

На другому місці за причинами міграцій у 2000–2007 рр. *перебував рух населення з метою туристичного відпочинку* (5,5 % від всіх

в'їздів іноземців та 10,6 % від виїзду українців). Варто зазначити, що зацікавленість відпочинком в Україні наприкінці досліджуваного періоду зросла вдвічі, а бажання відпочити за межами України реалізовувалося менше на 27 % у 2007 р. проти 2000 р.

У 2000–2007 рр. з метою відпочинку Україну відвідували переважно мешканці Росії, Польщі, Білорусі, Угорщини, Молдови, Німеччини, Ізраїлю, США, Словаччини, Великої Британії, Туреччини та Італії. Українці відпочивали переважно у Польщі, Росії, Угорщині, Туреччині, Словаччині, Молдові, Білорусі, Єгипті, Німеччині, Чехії, ОАЕ, Болгарії (рис. А.5.3).

Частка міграцій на територію України *з метою службової поїздки* становила понад 3 % від усієї їх кількості, а на територію інших держав – понад 4 %. В'їжджали до України переважно із сусідніх країн, виїжджали у тих же напрямках. Стосовно в'їзду/виїзду з метою роботи у складі обслуговуючого персоналу спостерігалася подібна ситуація. Частка таких міграцій склала відповідно 2 % від загального числа прибуттів до України і 3 % – від числа вибуттів з її території.

Близько 10 % в'їздів на територію України були здійснені іноземними громадянами з метою транзиту через її територію. Загалом кількість таких фактів зменшилась від 4,7 млн. у 2000 р. до 2,5 млн. у 2007 р. Особливо помітним таке скорочення виявилося стосовно громадян Росії, яких у 2007 р. в'їхало на 85 % менше, ніж у 2000 р. Транзитом через територію України здебільшого проїжджали громадяни сусідніх країн та колишніх радянських республік (рис. А.5.4).

Порівняння особливостей міжрегіональних і міждержавних міграцій в Україні

При порівнянні регіонів України за показниками міжрегіональних та міждержавних міграцій населення зі зміною постійного місця проживання можна зробити висновок про те, що *найатрактивнішими* як для внутрішніх, так і для зовнішніх іммігрантів були м. Київ, Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська обл., АР Крим, а *найменш атрактивними* – західноукраїнські та Кіровоградська області.

Спільними регіонами *активного вибуття* населення на міжрегіональному та міждержавному рівнях були: Схід України, АР Крим, м. Київ; малоактивним було населення м. Севастополя та деяких західних областей України.

Найбільше внутрішні та зовнішні міграції впливали на населення Києва та Севастополя, АР Крим, Одещини та Київщини (переважно

сприяючи зростанню кількості постійного населення), Житомирщини, Херсонщини, Закарпаття, Луганщини (спричиняючи скорочення числа постійного населення).

Як в міжрегіональному, так і в міждержавному розрізах регіонами з *найвищою інтенсивністю прибуття населення* були міста Київ і Севастополь, Харківська таі Миколаївська обл., *вибуття населення* – вже згадані міста і Херсонська обл. *Найнижчою інтенсивність прибуття/вибуття мігрантів* була на Заході України.

Найінтенсивнішим приріст міжрегіональних та міждержавних міграцій став для міст Києва та Севастополя, Київщини, АР Крим, Одещини, найменш інтенсивним – для Херсонщини, Кіровоградщини, Чернігівщини, Закарпаття та Луганщини.

Відповідно до статистичних даних регіонами *найбільшої рухливості населення* вважалися міста Київ та Севастополь, Херсонська обл., *найменшої рухливості* – західні області України.

Найбільш результативними та ефективними внутрішні та зовнішні міграції були для міст республіканського підпорядкування, їх адміністративних областей, Одеського регіону, *найменш результативними* – для областей крайніх точок України, за винятком АР Крим, Житомирщини, Тернопільщини.

Стосовно обох форм як міжрегіональних, так і міждержавних переселень *найстійкішими* були мешканці Івано-Франківщини, Львівщини, Тернопільщини.

Найчастіше змінювались тенденції розвитку процесів міжрегіональних та міждержавних міграцій у м. Києві, Вінницькій, Одеській, Полтавській, Львівській, Івано-Франківській, Волинській, Чернігівській обл.

Щодо статево-вікової структури населення варто відзначити, що у 2000–2007 рр. в міжрегіональних міграціях найактивнішу участь брало населення у віці 15–19 років (23,9 % від загальної кількості) з невеликим переважанням осіб жіночої статі (24,4 проти 23,3 %). Активними були як жінки, так і чоловіки 20–24 років – їх частка становила по 21 % від загальної кількості мігрантів. У віці 25–29 років чоловіки дещо переважали над жінками (відповідно 12 та 11 %). Тобто у міжрегіональних міграціях зі зміною постійного місця проживання найактивнішим було населення 15–29 років з невеликим переважанням чоловіків над жінками цього віку, а в загальній чисельності мігруючого населення жіноча частина мала більшість (52,3 %) (рис. 2.15). Міждержавним міграціям була притаманна участь насе-

Рис. 2.15. СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ МІГРАНТІВ В УКРАЇНІ (за середньоперіодними значеннями, 2002–2007 рр.)

Рис. 2.16. СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА МІЖДЕРЖАВНИХ МІГРАНТІВ В УКРАЇНІ (за середньоперіодними значеннями, 2002–2007 рр.)

лення переважно у віці 20–34 років (рис. 2.16). За віковою структурою найактивнішими були 20–24-річні мігранти, менш мобільними – 25–34 річні переселенці (переважно чоловіки). В загальній масі іммігрантів переважали жінки (55 %), а емігрантів – чоловіки (52 %).

Якщо для міжрегіональних переселенців було характерне чітке виділення найактивнішої вікової групи 15–24 років, то для міждержавних мігрантів була характерна більш розмита картина із менш чіткими віковими межами найактивніших переселенців (від 15 до 44 років). Незначна перевага в кількості була помічена у віковій групі 20–29 років. В обох формах міграції осіб працездатного віку переважало чоловіче населення. Жінки були активнішими за чоловіків у віці, старшому за працездатний, а особи чоловічої статі за осіб жіночої статі – у віковій групі 0–15 років.

Стосовно розподілу мігрантів за типами поселень відзначимо, що як в міжрегіональних, так і в міждержавних міграціях переважаючі прямі та зворотні потоки спрямовані до міських поселень (70–80 % від усіх міграційних переміщень). У прямих міграційних потоках в обох формах міграції переважають жінки. У зворотних потоках міжрегіональних міграцій спостерігається аналогічна ситуація, а в міждержавних міграціях вона змінюється на протилежну – чоловіки переважають над жінками майже на 10 %. У статевій структурі населення, що прибуває (вибуває) із сільської місцевості, переважають жінки.

Внаслідок постійних міжрегіональних міграцій постійно поповнюється міське (переважно жіноче), населення України, причому цей процес поглиблюється. Результатом міждержавних міграцій є переважне збільшення кількості міських жителів (здебільшого чоловіків), проте спостерігається тенденція до зростання зацікавленості й сільською місцевістю.

Особливо цікавим питанням є *національний склад мігрантів* (рис. 2.17). Зауважимо, що статистична інформація, яка акумулюється Держкомстатом України, дає лише загальну картину міграцій за національностями, не виділяючи їх за окремими типами. Окрім того, внаслідок осучаснення статистичної форми звітності обліку мігрантів за національністю, в ході дослідження ми змогли порівняти дані лише за 2002–2005 рр., що, однак, не завадило скласти уявлення про національну приналежність як емігрантів так й іммігрантів в Україні.

Аналіз показує, що двома найвагомішими групами мігрантів були: українці (близько 80 % за показником прибуття і 67,5 % – вибуття населення); та росіяни (відповідно 12 та 8 % мігрантів). Мігран-

Рис. 2.17. Прибуття/ вибуття мігрантів на території України (за національностями, 2005 р.)

ти інших національностей не становили більш, ніж 1 % на кожну з них. Проте, для детальнішого з'ясування ситуації звернемо увагу на мігрантів найчисленніших національностей.

Отже, помітними були мігранти таких національностей (в порядку зменшення їх часток у загальній кількості переселенців): татари, білоруси, молдавани, вірмени, кримські татари, болгари, азербайджанці, поляки, китайці, євреї, араби, румуни, греки, грузини, німці, угорці, корейці, в'єтнамці, узбеки, цигани. Для переважної більшості перелічених національностей була характерна тенденція до зменшення кількості їх представників у зворотних потоках міграцій на територію України. Виняток становило населення кавказьких держав (грузини, азербайджанці, вірмени), а також татари, узбеки, корейці та в'єтнамці.

Щодо прямих потоків міграції з України відзначимо, що для мігрантів більшості із вказаних вище національностей була характерна аналогічна тенденція – до зменшення їх числа в загальній кількості мігрантів. Не стосувалися такі особливості лише кримських татар, китайців, в'єтнамців, узбеків.

Внаслідок здійснення міграцій на території України відбулося поповнення населення майже всіх перелічених національностей, за ви-

нятком китайців, арабів та болгар. Скоротився виїзд осіб української, білоруської, єврейської, румунської, німецької, угорської національностей.

Проведений в роботі ґрунтовний аналіз базових показників міжрегіональних міграцій та їх інтенсивності дозволив нам виділити п'ять типів регіонів України залежно від характеру розвитку процесів міграції на їх теренах (рис. 2.18):

1) регіони із найвищими по Україні показниками міжрегіонального міграційного приросту та прибуття населення; високим, середнім або низьким рівнем вибуття населення: м. Київ, Харківська, Київська, Дніпропетровська обл., АР Крим, Полтавська, Одеська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад даної групи поповнився м. Севастополем і зменшився за рахунок АР Крим, Дніпропетровської та Одеської обл.;

2) регіони із найвищими по Україні показниками міжрегіонального міграційного приросту населення; середніми або низькими показниками прибулого та вибулого населення: м. Севастополь, Чернівецька обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад групи поповнився Дніпропетровською, Одеською обл., АР Крим і зменшився за рахунок м. Севастополя та Буковини;

3) регіони із середніми по Україні показниками міжрегіонального міграційного приросту населення; високими, середніми або низькими показниками прибулого та вибулого населення: Черкаська, Чернігівська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Івано-Франківська, Тернопільська обл., Волинь; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад групи поповнився Чернівецькою, Вінницькою та Донецькою обл. та зменшився за рахунок Чернігівської, Тернопільської обл.

4) регіони із найнижчими по Україні показниками міжрегіонального міграційного приросту населення; високими показниками вибуття; високим, середнім або низьким рівнем прибуття населення: Вінницька, Донецька, Луганська, Житомирська, Хмельницька, Херсонська, Кіровоградська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад даної групи поповнився Чернігівською, Тернопільською, Сумською обл. та зменшився за рахунок Вінницької, Донецької та Луганської обл.;

5) регіони із найнижчими по Україні показниками міжрегіонального міграційного приросту, прибуття та вибуття населення: Сумська, Закарпатська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад групи поповнився Луганською обл. і зменшився за рахунок Сумської обл.

Рис. 2.18. УКРАЇНА. МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ (типізація регіонів за базовими показниками міграцій та показниками їх інтенсивності, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

Поглиблений аналіз основних показників міждержавних міграцій дозволив виділити п'ять типів регіонів України залежно від характеру розвитку процесів міграції на їх теренах (рис. 2.19):

1) *регіони із найвищими по Україні показниками міждержавного міграційного приросту та прибуття населення; високим, середнім або низьким рівнем вибуття населення:* міста Київ і Севастополь, АР Крим, Одеська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад даної групи залишався без змін;

2) регіони із найвищими по Україні показниками міждержавного міграційного приросту населення; середніми або низькими показниками прибулого та вибулого населення: Вінницька, Київська, Черкаська, Хмельницька, Тернопільська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад групи поповнився Івано-Франківською обл. і зменшився за рахунок Тернопільської обл.;

3) регіони із середніми по Україні показниками міждержавного міграційного приросту населення; високими, середніми або низькими показниками прибулого та вибулого населення: Харківська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Чернівецька, Кіровоградська, Івано-Франківська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад групи поповнився Донецькою, Тернопільською, Львівською, Житомирською обл. та зменшився за рахунок Чернігівської, Чернівецької, Івано-Франківської обл.;

4) регіони із найнижчими по Україні показниками міждержавного міграційного приросту населення; високими показниками вибуття; високим, середнім або низьким рівнем прибуття населення: Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Житомирська, Волинська, Рівненська, Закарпатська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* склад даної групи поповнився Чернігівською, Чернівецькою обл. та зменшився за рахунок Донецької, Житомирської обл.;

5) регіони із найнижчими по Україні показниками міждержавного міграційного приросту, прибуття та вибуття населення: Львівська обл.; *за аналогічними показниками інтенсивності* до складу даної групи не належав жоден з регіонів України.

2.4. Соціально-економічна ситуація та міграції населення: актуальні чинники розвитку

Як ми вже згадували, регіональні особливості соціально-економічного розвитку створюють середовище для поширення процесів міграції

Рис. 2.19. УКРАЇНА. МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ (типізація регіонів за базовими показниками міграцій та показниками їх інтенсивності, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:14 000 000

населення, зумовлюючи їх напрямки, періодичність, обсяги. В роботі нами було проведено перевірку всіх розрахованих значень показників кореляції на їх істотність і визначено найважливіші зв'язки між показниками міграцій населення та показниками соціально-економічного розвитку регіонів.

Зокрема, вимірювалися кореляційні зв'язки між середніми показниками (за 2000–2007 рр.) прибулих, вибулих осіб, сальдо міграції в міжрегіональному та міждержавному розрізах і середніми показниками (за 2000–2006 рр.) економічного, фінансового, соціального, демографічного розвитку регіонів тощо.

При корелюванні показників соціально-економічного розвитку регіонів України та величин прибулого населення в міжрегіональних міграціях зі зміною місця постійного проживання було виявлено певні особливості.

Так, кількість прибуттів *міжрегіональних мігрантів* прямо залежить від розвитку фінансового сектора економіки, а саме – від темпів зростання доходів та видатків місцевих бюджетів, обсягів надходжень податку на прибуток підприємств та прибуткового податку громадян тощо. Процес зростання як доходів так, відповідно, і видатків місцевих бюджетів, значний обсяг податків, що надходять до них, свідчать про наявність процесу розвитку відповідних територій України: такі території мають посилену атрактивність для потенційних мігрантів порівняно з іншими, що зумовлює активне прибуття переселенців (рис. 2.20).

Тісний зв'язок між обсягами балансових прибутків у сфері послуг, промисловості, збільшення яких свідчить про їх інтенсивний розвиток, та прибуттям мігрантів вказує на зацікавленість переселенців у зайнятості в цих галузях господарства на відповідних територіях. Перспектива зайнятості в сільськогосподарських підприємствах є менш привабливою для потенційних мігрантів.

Рівень зайнятості в економіці регіонів України (частка зайнятих осіб) свідчить про рівень регіонального розвитку і відповідні можливості для населення. Він впливає як на прибуття,

Рисунок 2.20. *Кореляційний зв'язок між показниками міжрегіональних міграцій населення зі зміною місця постійного проживання та показниками розвитку фінансового сектора регіонів України (2000–2006 рр.)*

так і на вибуття мігрантів, спричинюючи безперервний оборот робочої сили і постійний пошук населенням кращого місця працевлаштування (рис. 2.21).

Обсяг валової доданої вартості (ВДВ) регіонів України є одним із узагальнюючих показників, які характеризують їх економічний і соціальний розвиток, що пояснює стійку залежність між цим показником та величинами прибулого населення і сальдо міграції. Підтвердженням цього є і наявність тісного зв'язку між об'ємами концентрації ВДВ у регіонах України, які відображає показник локалізації ВДВ, та вже згаданими показниками міграцій (рис. 2.22).

Рисунок 2.21. *Кореляційний зв'язок між показниками міжрегіональних міграцій населення зі зміною місця постійного проживання та показниками розвитку економіки регіонів України (2000–2006 рр.)*

Мігранти вселяються у регіони із розгалуженою інфраструктурою сфери послуг, яка вдосконалюється зі збільшенням обсягів виробленої та реалізованої продукції, концентрації підприємств цього виду економічної діяльності, що активно розвиваються. З огляду на тенденції збільшення зайнятості населення у цьому секторі економіки, регіони України з розвиненою невиробничою сферою господарства порівняно рідше стають донорами населення для інших територій.

Розвиток певних типів поселень регіонів України (як правило, це – районні та обласні центри, околиці великих міст), забезпечених необхідними комунікаційними засобами, що відображається показником кількості введеного в експлуатацію житла, потребою у телефонному зв'язку тощо, є сильним атрактивним чинником для прибулих осіб, які значно перевищують число вибулих мігрантів, і зумовлює концентрацію переселенців на таких територіях.

Рисунок 2.22. *Кореляційний зв'язок між показниками міжрегіональних міграцій населення зі зміною місця постійного проживання та показниками розвитку економічної інфраструктури регіонів України (2000–2006 рр.)*

Обернений зв'язок існує між показниками міжрегіональних міграцій та часткою житла, побудованого індивідуальними забудовниками. Поясненням цього може бути значне перевищення трудової складової у загальних потоках міграцій, внаслідок чого переселенці здебільшого ставлять собі за мету не будівництво або придбання власного будинку, а вигідне працевлаштування для вирішення фінансових проблем (рис. 2.23).

Рисунок 2.23. *Кореляційний зв'язок між показниками міжрегіональних міграцій населення зі зміною місця постійного проживання та показниками розвитку інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності регіонів України (2000–2006 рр.)*

Поява іноземних інвестицій у регіонах України свідчить про зацікавленість у становленні та майбутньому розвитку певних підприємств, що представляють різні галузі господарства, можливу перспективу вигідного працевлаштування і, відповідно, приваблює потенційних мігрантів. Значним є число осіб, які залишаються у таких регіонах перспективного розвитку. Цікавим є факт збільшення кількості внутрішніх іммігрантів та осіб, що осідають в регіонах зі значним потоком імпортних товарів та послуг, що підтверджує тезу про першочерговий пріоритет населення – забезпечити власні потреби. Виробництво товарів і послуг на експорт має другорядне місце. Підтвердженням цього є низьке сальдо міграції у регіонах виробництва товарів і послуг на експорт.

Рисунок 2.24. *Кореляційний зв'язок між показниками міжрегіональних міграцій населення зі зміною місця постійного проживання та показниками розвитку соціального сектора регіонів України (2000–2006 рр.)*

Одним із найвпливовіших чинників міграції є обсяг заробітної плати, її приріст, варіювання її рівнів по регіонах України (рис. 2.24). Ці фактори істотно впливають на величини зворотних потоків міграції (прибуття населення), які значно

перевищують її прямі потоки (вибуття населення) і сприяють підвищенню концентрації населення у регіонах України з регулярною, вищою за середньодержавний рівень заробітною платою та можливістю кар'єрного росту (Київська, Запорізька, Донецька, Дніпропетровська обл.). У таких центрах активно прогресують торгівельна сфера та сфера послуг, з розвитком яких збільшується прибуття населення і зменшується його вибуття.

Рисунок 2.25. *Кореляційний зв'язок між показниками міжрегіональних міграцій населення зі зміною місця постійного проживання та показниками розвитку освіти та науки регіонів України (2000–2006 рр.)*

Можливість отримання якісної освіти, що розвивається за державної та приватної інвестиційної підтримки (рис. 2.25), перспектива можливого працевлаштування за отриманою професією приваблює мігрантів, здебільшого молодь, яка переїжджає до районних та обласних центрів з метою отримання майбутньої професії, наукових співробітників – до регіонів з найбільшими центрами освіти та науки України.

Виявлено прямий зв'язок між внутрішніми імміграційними процесами в Україні, що перевищують еміграційні, та отриманням охоронних документів на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки).

Така взаємозалежність пояснюється тим, що мігрантів приваблює перспектива працювати у регіонах, де є підприємства, що застосовують новітні винаходи і відкривають нові можливості для кращої реалізації своєї продукції, збільшення грошового обороту та надання достойної заробітної плати своїм працівникам.

Стосовно *міждержавних міграцій* населення слід відзначити значну пряму залежність між його прибуттям та вибуттям від (рис. 2.26):

- обсягу середньомісячної заробітної плати, збільшення якої активно впливає на перетин державного кордону населенням в обох напрямках;
- зайнятості в економіці регіону та наповнюваності місцевих бюджетів (висока зайнятість та ефективний регіональний розвиток сприяють переважно імміграціям населення);
- податкового тиску на підприємницьку діяльність, збільшення якого спричинює згортання останньої у нашій країні і переведення бізнесу за

кордон, в країни зі сприятливішим законодавством (переважають еміграції).

Високий рівень розвитку сфери послуг регіонів, а саме обсяг її продукції, виробленої на душу населення, регіональна локалізація експорту послуг, сприяють переважно іммігграціям населення на їх терени.

Еміграційні процеси в Україні розвиваються переважно за умов збільшення в регіонах кількості безробітних, спричинюючи посилення навантаження населення на одне робоче місце; збільшення дефіциту місцевих бюджетів, що свідчить про кризову ситуацію в регіоні і пришвидшує міграційні потоки; зростання рівня злочинності в суспільстві тощо.

Показники соціально-економічного розвитку України

1 *Кількість безробітних, тис. осіб*
2 *Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15-70 рр., %*
3 *Середньомісячна зарплата, грн на одного штатного працівника*
4 *Навантаження на одне робоче місце, осіб*
5 *Питома вага зайнятих в економіці, %*
6 *Коефіцієнт співвідношення доходів і видатків місцевих бюджетів*
7 *Дефіцит місцевого бюджету на душу населення, тис. грн*
8 *Сума надходжень податку на прибуток підприємств, млн. грн*
9 *Обсяг продукції сфери послуг, виробленої на душу населення, тис. грн*
10 *Коефіцієнт локалізації експорту послуг*
11 *Рівень злочинності в розрахунку на 10 тис. населення, од.*

Показники міждержавних міграцій населення

Прибулі в міждержавних міграціях
Вибулі в міждержавних міграціях
Міграційний приріст населення

Рисунок 2.26. *Кореляційний зв'язок між показниками міждержавних міграцій населення зі зміною місця постійного проживання та показниками соціально-економічного розвитку України (2000–2006 рр.)*

Отже, міжрегіональна та міждержавна активність населення часто зумовлюється різноплановими соціально-економічними чинниками. Залежність простежується здебільшого між показниками міжрегіональних міграцій та показниками соціально-економічного розвитку. Менш стійкою є залежність між останніми та показниками міждержавної активності населення, яка визначається факторами іншого походження (на думку дослідника – насамперед психологічними та особистісними). У будь-якому випадку базовими для міграцій населення України є фактори соціально-економічного характеру [47].

Слід зауважити, що кожен з наведених чинників міграційної активності населення є переважно лише одним з елементів, на основі яких людина приймає рішення про зміну постійного місця проживання.

РОЗДІЛ 3. МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: НАСЛІДКИ РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМИ ЗМІН

3.1. Переселенська активність населення України та її наслідки

В роботі для визначення рівнів переселенської активності населення регіонів було обрано 10 показників, а саме: інтенсивність прибуття, вибуття, міграційного приросту, тенденції їх змін, загальний коефіцієнт рухливості населення, результативності міграцій, їх ефективності та коефіцієнт стійкості населення щодо виїзних міграцій.

Показники, обрані нами для розрахунків, було розподілено так:

- *стимулятори*: показники інтенсивності прибуття та міграційного приросту, загальний коефіцієнт рухливості населення, ефективність міграцій, тенденції інтенсивності прибуття населення та зміни міграційного приросту; коефіцієнт стійкості населення щодо виїзних міграцій;
- *дестимулятори*: показники інтенсивності вибуття населення, результативності міграцій, тенденції вибуття населення з регіонів України.

Нами було розраховано індекси міжрегіональної, міждержавної переселенської активності населення регіонів України та їх усереднені значення – індекси міжрегіонально-міждержавної переселенської активності. Значення індексу коливається від 0 до 1. Наближення до 0 означає низький рівень переселенської активності на досліджуваній території, а до 1 – навпаки.

Результати проведених обчислень були також використані для визначення місця кожного регіону у загальному рейтингу протягом 2000–2007 рр. Фактично при здійсненні ранжування ми знаходили місце регіону відносно інших регіонів у кожен з років протягом усього досліджуваного періоду.

Ранжування регіонів України за індексами міжрегіональної переселенської активності населення

Аналізуючи положення одних регіонів України стосовно інших бачимо, що регіонами з вищими за середні значення рангами (рейтинги 1–9) переважно були (у порядку зменшення індексу міграційного розвитку і – відповідно – рангу): міста Київ, Севастополь, Харківська, Дніпропетровська, Київська, Черкаська обл., АР Крим, Чернівецька та Чернігівська обл. (табл. Б.1). Значення індексів міжрегіональної переселенської активності у регіонах, які належали до цієї групи, коливались від 0,389 у Чернівецькій обл. (2003 р.) до 0,823 у м. Севастополі (2001 р.).

До числа регіонів із середніми по Україні значеннями рангів (рейтинги 10–18) здебільшого належали Вінницька, Запорізька, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Волинська, Полтавська, Хмельницька, Миколаївська та Одеська обл. Показники переселенської активності населення регіонів, що протягом досліджуваного періоду перебували у цій групі, варіювалися в межах 0,299–0,441 (Рівненська обл., 2003 р. та Чернівецька обл., 2006 р.).

До групи регіонів зі значеннями рангів нижче середнього рівня (рейтинги 19–27) належали переважно Херсонська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Сумська, Закарпатська, Луганська та Кіровоградська обл. Індекси переселенської активності населення у регіонах даної групи змінювалися від 0,122 у Луганській обл. (2001 р.) до 0,355 у Львівській обл. (2007 р.).

Протягом усього періоду найменшою активністю міжрегіонального переселення були позначені 2001 та 2004 р., найбільшою активністю – 2005–2007 рр. Практично для всіх регіонів України було характерним підвищення міжрегіональної переселенської активності населення наприкінці періоду дослідження порівняно з його початком.

Ранжування регіонів України за індексами міждержавної переселенської активності населення

Провівши аналіз міждержавної переселенської активності населення, можемо зробити висновки, що протягом досліджуваного періоду найбільші в межах України значення індексів спостерігалися, як правило, у м. Севастополі, АР Крим, Одеській обл., м. Києві, Донецькій, Вінницькій, Харківській, Черкаській, Запорізькій обл. Значення індексів міждержавної переселенської активності у регіонах, які належали до цієї групи, коливалися від 0,399 у Вінницькій обл. (2007 р.) до 0,815 в АР Крим (2005 р.).

Середні по Україні значення інтегральних індексів переселенської активності населення здебільшого фіксувалися на Херсонщині, Київщині, Хмельниччині, Буковині, Дніпропетровщині, Житомирщині, Чернігівщині, Івано-Франківщині, Миколаївщині, Волині. Значення індексів коливалися в межах 0,302–0,487 (Чернігівщина, 2007 р.; Київщина, 2003 р.).

Найнижчі значення індексів переселенської активності були характерні для Полтавської, Кіровоградської, Сумської, Тернопільської, Львівської, Луганської, Рівненської обл. Протягом досліджуваного періоду вони коливалися від 0,151 у Рівненській обл. (2007 р.) до 0,403 в Івано-Франківській обл. (2003 р.).

Протягом 2000–2007 рр. найменш активно населення перетинало державні кордони у 2007 р., найбільш активно – у 2003–2004 р. Для більшості регіонів України був характерний спад міждержавної переселенської активності населення наприкінці періоду дослідження порівняно з початком цього періоду.

Ранжування регіонів України за індексами міжрегіонально-міждержавної переселенської активності населення

Порівняння рейтинів регіонів України показало, що регіонами з вищими за середні значення рангами щодо переселенської активності переважно були: міста Севастополь та Київ, АР Крим, Харківська, Одеська, Київська, Черкаська та Дніпропетровська обл. Значення індексів міжрегіональної переселенської активності у регіонах групи варіювались від 0,411 в Івано-Франківській обл. (2000 р.) до 0,780 у м. Севастополі (2000 р.).

До числа регіонів із середніми по Україні значеннями рангів здебільшого належали Донецька, Вінницька, Запорізька, Чернівецька, Чернігівська, Житомирська, Хмельницька, Херсонська, Івано-Франківська, Волинська, Полтавська, Миколаївська обл. Показники переселенської активності регіонів, що протягом досліджуваного періоду перебували у цій групі, змінювалися в межах 0,348–0,441 (Херсонщина, 2007 р., та Запорізька обл., 2004 р.).

Група регіонів зі значеннями рангів нижче середнього рівня охоплювала переважно Тернопільську, Сумську, Львівську, Кіровоградську, Рівненську, Луганську та Закарпатську обл. Індекси переселенської активності населення в групі коливалися від 0,205 (Закарпаття, 2001 р.) до 0,374 (Полтавщина, 2005 р.).

Міжрегіонально-міждержавна переселенська активність населення була найнижчою для більшості регіонів у 2000 р., а найактивнішими виявилися 2001 та 2004 рр. Для більшої половини регіонів України (переважно прикордонних) було характерне підвищення міжрегіонально-міждержавної переселенської активності населення наприкінці періоду дослідження порівняно з його початком.

Розрахунок індексів міжрегіональної, міждержавної та міжрегіонально-міждержавної переселенської активності населення регіонів України дав нам можливість класифікувати досліджувані територіальні одиниці залежно від рівня розвитку процесів міграції зі зміною постійного місця проживання. Отже, нами було виділено п’ять груп регіонів України:

1) група регіонів з високою переселенською активністю населення;
2) група регіонів з переселенською активністю вище середнього рівня:
   - підгрупа регіонів, з активністю населення, що прямує до високої;
   - підгрупа регіонів, з активністю населення, що зменшується до середньої;
3) група регіонів із середньою переселенською активністю населення;
4) група регіонів з переселенською активністю нижче середнього рівня:
   - підгрупа регіонів з активністю населення, що збільшується до середньої,
   - підгрупа регіонів з активністю населення, що прямує до низької;
5) група регіонів із низькою переселенською активністю населення.

До складу ***групи регіонів з високою переселенською активністю населення*** ми відносили територіальні одиниці, що мали відповідні індекси в межах ***від 0,751 до 1***.

Індекси ***групи регіонів з переселенською активністю населення вище середнього рівня*** перебували в межах ***від 0,6251 до 0,75.*** В складі цієї групи нами було виділено такі підгрупи:

- *підгрупа регіонів з активністю населення, що прямує до високої* (індекси в діапазоні *0,68751–0,75*);
- *підгрупа регіонів* з активністю населення, що зменшується до середньої (індекси в межах *0,6251–0,6875*).

Група регіонів із середньою переселенською активністю населення охоплювала регіони з індексами активності від ***0,3751 до 0,625.***

Індекси ***групи регіонів з переселенською активністю населення нижче середнього рівня*** коливались ***від 0,251 до 0,375.*** В складі цієї групи нами було виділено такі підгрупи:

- *підгрупа регіонів з активністю населення, що збільшується до середньої* (індекси коливалися в діапазоні *0,31251–0,375*);
- *підгрупа регіонів з активністю населення, що прямує до низької* (індекси в межах *0,251–0,3125*).

Для ***групи регіонів з низькою переселенською активністю населення*** була характерна зміна індексів міграційного розвитку ***в діапазоні 0–0,250***.

Аналізуючи розподіл регіонів України на групи за рівнем переселенської активності населення, ми звернемо увагу на його міжрегіональний, міждержавний та загальнодержавний аспекти.

Міжрегіональна переселенська активність населення регіонів України

Регіони України істотно відрізняються між собою. Диференціація між ними спостерігається за різними аспектами суспільного розвитку (демографічна та економічна ситуація, соціальна забезпеченість насе-

лення, проблеми та перспективи розвитку), що безпосередньо впливає на перебіг міграцій.

Особливості розподілу регіонів України на групи за переселенською активністю населення за розрахованими індексами мають певну динаміку. У кожен з років досліджуваного періоду склад груп змінювався, виявляючи нові тенденції у процесах міграції регіонів.

Протягом усього періоду найчисленнішою була група регіонів із середньою переселенською активністю населення. Її склад збільшився із 9 регіонів у 2000 р. до 15 регіонів у 2007 р., що свідчить про певну стабілізацію процесів міграції на міжрегіональному рівні. До складу цієї групи належали Київський і всі сусідні регіони (за винятком Полтавщини),Харківщина,Дніпропетровщина,Донеччина,Запоріжжя, Івано-Франківщина, АР Крим, Буковина, Волинь (рис. 3.1).

Наступною за чисельністю була підгрупа регіонів з переселенською активністю населення, що збільшується до середньої. У 2000–2007 рр. її склад залишався приблизно на рівні 7 регіонів. До даної підгрупи належали переважно південні регіони України, Полтавська, Рівненська та Хмельницька обл.

Протягом досліджуваного періоду дещо зменшилася підгрупа регіонів з переселенською активністю населення, що прямує до низької: у 2000 р. вона охоплювала 5 регіонів, а у 2007 р. – лише 3. Загалом до числа даних регіонів належали переважно Львівська, Закарпатська, Тернопільська та Сумська обл.

У 2007 р. до групи з низькою переселенською активністю населення не належала жодна з областей, тоді як у 2000 р. ця група налічувала 5 регіонів. Найнижчою міжрегіональна активність населення була у Кіровоградській та Луганській обл.

Високий рівень переселенської активності спостерігався переважно у Києві, а протягом 2000–2001 рр. він відмічався і в Севастополі. У 2000, 2002, 2006 рр. переселенська активність Києва дещо зменшувалась, що, однак, було тимчасовим явищем. Для Севастополя міграції зі зміною постійного місця проживання стали менш активними, починаючи із 2002 р.; з того часу саме це місто представляло підгрупу з переселенською активністю населення, що зменшується до середньої.

Таким чином, найпасивнішим у міграційному сенсі виявився 2000 р., а найактивнішим – 2007 р., що пояснюється так: соціально-економічна ситуація в Україні, яка склалася внаслідок довготривалої економічної кризи, у певних регіонах почала покращуватися, відкриваючи для населення нові можливості; диспропорції в рівні соціально-

Рис. 3.1. УКРАЇНА. ПЕРЕСЕЛЕНСЬКА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ (2000–2007 рр.; за інтегральними індексами)
Масштаб 1:14 000 000

економічного розвитку спонукали людей переміщатися по території України в пошуках вигідного місця працевлаштування та сприятливішого місця проживання, активізуючи міжрегіональні міграції.

Активізація процесів міжрегіональної міграції розцінюється як позитивна з огляду на те, що вона сприяє кращому орієнтуванню населення в соціально-економічній ситуації країни і налагодженню ділових та особистісних контактів, прискорює обмін досвідом, дозволяє знайти сприятливіші умови для проживання, роботи, навчання; для частини людей міжрегіональні міграції стають альтернативою еміграціям, що позитивно впливає на ситуацію на різних рівнях життя суспільства. Та не варто забувати, що підвищення міжрегіональної переселенської активності населення має і негативні наслідки – поглиблює диспропорції регіонального розвитку, загострює суспільні протиріччя тощо.

Міждержавна переселенська активність населення регіонів України

Аналізуючи міждержавну переселенську активність населення, зазначимо, що протягом 2000–2007 рр. регіонами України були представлені всі групи, визначені запропонованою вище класифікацією.

Як у міжрегіональних, так і в міждержавних міграціях населення зі зміною постійного місця проживання найчисельнішою була група регіонів із середньою активністю населення. Проте її склад поступово скорочувався і в 2007 р. становив 10 регіонів, на противагу 15 регіонам у 2000 р. До даної групи належали переважно весь Київський регіон і сусідні з ним, Південь України (за винятком Кримського півострова), Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Хмельницька, Чернівецька, Івано-Франківська обл.

Приблизно на однаковому рівні за кількістю складових (в середньому 4 регіони) перебували підгрупи з переселенською активністю, що збільшується до середньої або прямує до низької. До першої підгрупи здебільшого входили Сумська, Полтавська, Кіровоградська, Волинська, Тернопільська, до другої – Закарпатська, Львівська, Луганська.

Низька переселенська активність населення найчастіше фіксувалася у Рівненській обл. Починаючи з 2005 р., дана група регіонів почала розширюватися.

В різні роки дослідження м. Севастополь мало високу міждержавну переселенську активність населення. У 2001–2002, 2004 рр. воно перебувало на рівні, який прямує до високої. АР Крим репрезентувала

підгрупу переселенської активності населення, яка зменшується до середньої.

Отже, в цілому, міждержавна переселенська активність населення регіонів України поступово зменшується. Це говорить про те, що при виборі місця проживання люди все частіше надають перевагу рідним просторам, не спокушаючись невідомим закордонням. Проте не можна розглядати факт зменшення переселенської активності населення лише під одним кутом. Адже часто незворотні міграції замінюються довготривалими виїздами на заробітки, що спричиняє суспільні негаразди, нестабільність тощо. Можна констатувати тільки те, що масові еміграції громадян України згасають, а це однозначно є позитивом.

Міжрегіонально-міждержавна переселенська активність населення регіонів України

Якщо об'єднати дані міжрегіональної та міждержавної переселенської активності населення України, то можна зрозуміти, яка ситуація склалася у міграційній сфері держави на мезо- та макрорівнях. Таким чином, у 2000–2007 рр. для більшості регіонів України була характерна середня переселенська активність населення (в 15 регіонах у 2000 р. і в 17 – у 2007 р.), що пояснювалося урівноваженням пришвидшених міжрегіональних переселень уповільненими міждержавними і спостерігалася у південно-східних, південно-західних областях, Київському і сусідніх до нього регіонах.

Досить стабільним був склад групи регіонів із низькою переселенською активністю населення (Закарпатська, Кіровоградська, Рівненська, Луганська обл.) та підгрупи регіонів, які прямують до неї (Львівщина, Сумщина, Тернопільщина).

Починаючи із 2001 р., зменшувалась кількість регіонів, які мали рівень активності населення, що збільшується до середньої (Івано-Франківська, Миколаївська, Полтавська обл.). До групи ж регіонів із переселенською активністю високого та вище середнього рівня належали м. Севастополь і м. Київ.

Якщо порівняти середні рівні переселенської активності населення та соціально-економічного розвитку України, можна побачити, що впродовж періоду дослідження будь-яка зміна в рівні суспільного розвитку зумовлює певні відхилення у рівні міжрегіонально-міждержавної переселенської активності населення (рис. 3.2). Напрям зміни визначається провідними у відповідний час обставинами. Проте, саме динаміка розвитку середовища має безпосередній вплив на мобільність населення України.

При дослідженні рівнів переселенської активності населення регіонів України виникає питання щодо подібності відповідного індексу до коефіцієнта загальної рухливості населення. Для коректності зіставлення складу регіонів, виділених при проведенні обох типізацій, групування регіонів за показниками рухливості населення було здійснено нами аналогічно до групування за індексами його переселенської активності. Зважаючи на те, що показники відрізнялися за одиницями виміру, при класифікації за коефіцієнтом загальної рухливості населення за основу нами було використано шкалу групування індексів активності населення, представлену у відсотках. Застосувавши її до заокруглених значень точок екстремуму коефіцієнтів рухливості ми змогли розробити необхідну для групування шкалу, яка дала можливість зіставити склад груп, виділених за обома показниками.

Рис. 3.2. Порівняння індексів соціально-економічного розвитку та переселенської активності населення України

Для показників **міжрегіональної** (міждержавної) рухливості населення шкала була такою:

- **25,252–32 ‰** (7,91–10,4 ‰) – група регіонів з високою рухливістю населення;
- **21,876–25,251 ‰** (6,651–7,9 ‰) – група регіонів з рухливістю населення вище середньої;
  - ♦*23,563–25,251 ‰ (7,276–7,9 ‰) – регіони з рухливістю населення, що прямує до високої;*
  - ♦*21,876–23,562 ‰ (6,651–7,275 ‰) – регіони з рухливістю населення, що зменшується до середньої;*
- **15,126–21,875 ‰** (4,16–6,65 ‰) – група регіонів із середньою рухливістю населення;
- **11,751–15,125 ‰** (2,91–4,15 ‰) – група регіонів з рухливістю населення нижче середнього рівня;
  - ♦*13,438–15,125 ‰ (3,526–4,15 ‰) – регіони з рухливістю населення, що збільшується до середньої;*
  - ♦*11,751–13,437 ‰ (2,91–3,525 ‰) – регіони з рухливістю населення, що прямує до низької;*
- **5–11,75 ‰** (0,4–2,9 ‰) – група регіонів з низькою рухливістю населення.

Результати зіставлення груп регіонів за показниками міжрегіональної переселенської активності населення та загальними коефіцієнтами його рухливості показують, що в обох випадках до групи з високими значеннями показників належало м. Київ (рис. 3.3). До групи показників зі значеннями, що зменшуються до середніх за рівнем переселенської активності, належало м. Севастополь; за показником рухливості жоден з регіонів не представляв цю групу, а м. Севастополь належало до групи із середнім рівнем рухливості.

Північні сусіди Київської обл. із середньою переселенською активністю населення визначалися за показником рухливості як такі, що прямують до середнього рівня, а решта територіальних сусідів належала до підгрупи регіонів, що прямують до низької рухливості населення.

Східні та деякі західні регіони України із середньою переселенською активністю, АР Крим визначалися як регіони з низькою рухливістю населення.

Південні області за обома групуваннями належали переважно до складу підгруп зі значеннями показників, які збільшуються до середніх, а Рівненська, Хмельницька і Полтавська обл. – до числа регіонів із рівнем рухливості населення, який прямує до низького.

Всі регіони з переселенською активністю населення, що прямує до низької входили до складу групи з низькою рухливістю населення.

Цікавою була ситуація у Кіровоградській обл.: за індексом переселенської активності вона належала до числа регіонів із низькими значеннями, а коефіцієнт загальної рухливості свідчить про те, що Кіровоградщина має населення, рухливість якого близька до середнього рівня. Луганщина в обох типізаціях визначалася як область із низькими значеннями показників.

Україна в цілому визначається як держава із середнім рівнем міжрегіональної переселенської активності, але з рухливістю населення, що прямує до низької. На нашу думку, на нинішньому етапі для України властивий саме середній рівень мобільності населення зі зміною постійного місця проживання, що підтримує нас в думці про точнішу передачу міграційної ситуації в Україні за допомогою індексу переселенської активності населення.

Якщо порівнювати склад груп регіонів за показниками міждержавної переселенської активності населення та коефіцієнтами його загальної рухливості, бачимо, що населення практично всієї території

Рис. 3.3. УКРАЇНА. РЕГІОНИ ЗА СЕРЕДНЬОПЕРІОДНИМИ ІНДЕКСАМИ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА КОЕФІЦІЄНТАМИ ЙОГО ЗАГАЛЬНОЇ РУХЛИВОСТІ
Масштаб 1:14 000 000

України (за винятком Кримського півострова та Одеської обл.) визначається як малорухливе, тоді як за показником переселенської активності на тих же теренах виділяється чотири із представлених шести типологічних груп (рис. 3.4).

Населення м. Севастополя за показником переселенської активності визначається як таке, що має високий рівень мобільності, а АР Крим – вище середнього рівня. За коефіцієнтом рухливості обидва регіони належать до групи із середнім значенням показника. Одеська обл. за цим коефіцієнтом є регіоном з рухливістю населення, що прямує до низької, а за індексом переселенської активності вона репрезентує групу із середніми значеннями показника.

Україна в цілому визначається як держава із середнім рівнем міждержавної переселенської активності населення (який протягом останніх років зменшується) але низьким рівнем рухливості населення.

Отже, як бачимо, відмінності між інтерпретацією результатів досліджень існують досить істотні. Показник рухливості населення гірше, ніж індекс переселенської активності, відображає динаміку ситуації в різних регіонах України, він є менш гнучким. Цей факт говорить про те, що розрахунок більш складного, але й більш об'єктивного показника, який оцінює рівень розвитку процесів міграції, повинен мати місце, адже він дає змогу побачити узагальнену картину різновекторних міграційних переміщень населення зі зміною місця постійного проживання.

Розглянувши особливості переселенської активності населення України зазначимо, що не тільки соціально-економічний розвиток держави має на неї вплив, але і сама активність певною мірою впливає на рівень розвитку країни.

Особливістю міжрегіональних міграцій у нашій державі є значна осілість населення, яка пояснюється національними особливостями, розвитком регіональних ринків праці, що негативно позначається на ефективному використанні трудових ресурсів. При здійсненні міжрегіональних переселень мігранти прямують переважно до розвиненіших регіонів, внаслідок чого диспропорції в їх соціально-економічному розвитку поглиблюються ще більше.

Зовнішні міграції населення – це переважно безпосередній наслідок стану розвитку ринкової економіки, зокрема співвідношення ситуацій, що склалися на ринках робочої сили різних країн. Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток здійснюється у кількох напрямах. До позитивних результатів можна віднести такі:

Рис. 3.4. УКРАЇНА. РЕГІОНИ ЗА СЕРЕДНЬОПЕРІОДНИМИ ІНДЕКСАМИ МІЖДЕРЖАВНОЇ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА КОЕФІЦІЄНТАМИ ЙОГО ЗАГАЛЬНОЇ РУХЛИВОСТІ
Масштаб 1:14 000 000

зміни пропозиції робочої сили на ринках праці (кількісні та якісні); адаптація до несприятливих обставин становлення ринкової економіки; зменшення безробіття; покращення матеріального забезпечення населення; набуття досвіду підприємництва; налагодження ділових та інших контактів; розширення обізнаності населення зі способом життя, культурними здобутками, політичними системами зарубіжних країн.

Разом з тим зовнішні міграції можуть спричинювати ряд проблем внаслідок стихійного і напівлегального їх характеру, відсутності соціально-економічних і правових гарантій та захисту інтересів мігрантів. Часті й постійні міграції пов'язані з великими фізичними і психічними навантаженнями; з проблемами тривалої відсутності у сім'ї, втратою професійних навичок і кваліфікації тощо.

Для країн-донорів негативними наслідками еміграцій є втрата висококваліфікованих фахівців та науковців, на підготовку яких було витрачено значні кошти та інтелектуальні зусилля. Для країн-реципієнтів «приплив умів» означає покращення якісної структури їх населення, економію на підготовці кадрів, отримання фахівців високого рівня з необхідних спеціальностей.

Разом з тим глобальна міграція дає змогу здійснити й зворотній процес: повернення спеціалістів, які отримали досвід роботи у високотехнологічних розвинених країнах і супутніх йому ноу-хау, на Батьківщину, де вони можуть ефективно застосувати здобуті знання й навички. Такий процес можливий тільки в разі досягнення країною певного рівня економічного розвитку: гідного рівня оплати праці й умов існування, а також сприятливих умов для ефективного трудового процесу і творчої самореалізації. Ці ж умови необхідні для залучення кваліфікованих трудових ресурсів з інших країн [18, с. 182].

Пов'язані з міграціями проблеми не обмежуються втратою кваліфікації – вони значно ширші. Порівняно легкі і значно більші, ніж при офіційному працевлаштуванні, доходи знищують мотивацію молоді до продуктивної праці, ведуть до формування прошарку молодих людей, яким бракує трудового досвіду і які не прагнуть зайняти гідне місце в суспільстві.

До небажаних соціально-економічних наслідків міграційних поїздок слід віднести й посилення соціальної диференціації населення, особливо помітне на тлі загального зниження життєвого рівня.

Заміщуючи виїзд на постійне проживання за кордон, в деяких випадках (особливо коли йдеться про висококваліфікованих спеціа-

лістів та успішних бізнесменів), тимчасові поїздки стають підготовчим етапом до еміграції.

Тимчасові міграції, пов'язані з торгівельною діяльністю населення, часто зумовлюють неконтрольований приплив товарів з-за кордону, що спричиняє консервацію економічних труднощів, розвиток інфляційних процесів і викликаних цими явищами соціальних проблем. Ввезення неякісних товарів і повна відсутність захисту прав споживачів при їх реалізації на ринку нерідко зумовлюють погіршення стану здоров'я населення.

У зв'язку з тим, що виробниче використання зароблених за кордоном коштів незначне, наслідки трудових міграцій для реформування відносин власності, ринкових перетворень в Україні досить скромні.

Заробітчанська міграція є одним з джерел розвитку в Україні «тіньової» економіки. Вона не лише сама відбувається або у правовому вакуумі, або з порушенням закону, а й створює навколо себе криміногенну обстановку. Рекет, корупція посадових осіб, порушення митних правил і правил валютних операцій, ухиляння від сплати податків, недозволена торгівля, фальсифікація товарів супроводжують не тільки торгових мігрантів, а й тих, хто виїздить працювати, перебуваючи фактично на нелегальному становищі.

Стосовно наслідків імміграцій населення варто зауважити, що у перший період після прибуття іммігрантів урізноманітнення складу населення країни–реципієнта негативно впливає на гомогенність суспільства і рівень накопиченого у ньому соціального капіталу, викликає напруження у суспільстві. Проте це триває лише доти, доки не створюється нова ідентичність, що базується на незаперечних спільних і для місцевого населення, і для прибулих цінностях, таких як верховенство закону, права людини, недискримінація на основі раси, національності, статі, віку тощо.

Під впливом міграції урізноманітнюється етнічний склад населення, значних змін зазнає його соціальна структура, характер соціальних зв'язків. Хоча обсяги згаданих вище «нетрадиційних» іммігрантів, нетипових для населення України, все ще не дуже значні й не справляють суттєвого впливу на етнічну структуру населення, швидкі темпи їх зростання засвідчують загальносвітову тенденцію, яка в майбутньому може набути більш виразних рис, відповідно, обумовити суттєвіші зміни в суспільстві.

Соціально-етнічне розмаїття, що є результатом міжнародних переміщень, зростає в усіх сучасних суспільствах і є не лише об'єктивною

реальністю, а й невідворотною тенденцією. Забезпечити суспільну гармонію за таких умов стає все складніше, проте це можливо шляхом інтеграції, що передбачає не лише пристосування мігрантів до суспільства прийому, а й трансформацію суспільства країни перебування у відповідь на зростання етнічної розмаїтості населення.

На думку ряду авторитетних дослідників, найвідповіднішою сучасним реаліям моделлю інтеграції є «багатокультурність», що офіційно декларована в США, Канаді та Австралії, Великій Британії, Нідерландах, частково Швеції та інших країнах Скандинавії. Вона передбачає збереження іммігрантськими меншинами відмінних етнонаціональних рис, з одного боку, і готовність більшості населення сприйняти і навіть заохотити культурну розмаїтість, пристосувати до неї свої суспільні інститути, з другого. Варто підкреслити, що у багатокультурному суспільстві толерантна поведінка населення, як і толерантність державних та інших установ, не є продуктом особистих якостей, виховання, чи регламентуючих правил, а має цілком прагматичний характер, випливає із спільної для всіх різноманітних груп суспільства зацікавленості у суспільній злагоді та поступальному розвитку [87, с. 15].

Проте, більшість статистично значимих досліджень соціально-економічних результатів імміграцій показує, що наслідки імміграцій мали позитивний характер. Традиційно вважалося, що вони забезпечують суспільство країни-реципієнта трудовими ресурсами, яких не вистачає, і роблять вагомий внесок у їх економічний розвиток. Однак нині, коли виразними стають такі негативні наслідки імміграцій як посилення загрози тероризму, порушення національної ідентичності, зростання міжетнічної конфліктності та політичного екстремізму, дедалі частіше ставиться під сумнів їх позитивний господарський ефект. В Україні цей ефект майже не відчувається, оскільки імміграції є переважно транзитними переміщеннями, спрямованими до економічно розвинених країн, і серед робітників, які вирішили залишитися в нашій державі, частка кваліфікованих спеціалістів незначна.

Окрім того, прихильники обмеження імміграцій пов’язують з ними зростання безробіття, падіння заробітків серед корінного населення, підвищення соціальних видатків, уповільнення економічного зростання, посилення соціальної напруженості у суспільстві. Проте, у довгостроковому плані з урахуванням можливого внеску імміграцій в розвиток економіки її вплив на зайнятість населення оцінюється як позитивний.

До негативних тенденцій розвитку міграцій в Україні слід віднести поширення нелегальних імміграцій, які формуються під

впливом комплексу причин. Найпоширенішою є відсутність чіткої імміграційної політики або адміністративної структури її реалізації, юридична некваліфікованість населення, складність або суперечливість процедури легалізації тощо.

Наслідком нелегальних міграцій є неможливість ефективного використання трудових ресурсів. Вона часто супроводжується кримінальними діями: наркоторгівлею, продажем людей у рабство, діяльністю злочинних угруповань з нелегального перевезення іноземців через територію України, контрабандою зброї, підробкою документів тощо, що часом призводить до міжетнічних конфліктів і сутичок. Нелегальні міграції спричинюють також втрату державою частини фінансових коштів, адже незареєстровані іммігранти не мають можливостей для офіційного працевлаштування і не сплачують податків, що негативно впливає на економіку держави.

Отже, міграційні процеси можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Щоб звести до мінімуму втрати і максимізувати вигоди, потрібна дієва міграційна політика. Ефективне використання інвестицій, спрямованих на поліпшення міграційної ситуації в Україні, дозволить не тільки кількісно збільшити людський капітал, а й підвищити його якість, сприятиме суспільному зростанню нашої держави.

3.2. Тенденції змін міжрегіональних та міждержавних міграцій населення регіонів України

У попередніх підрозділах нами було детально проаналізовано ситуацію, яка склалася із розвитком процесів міграції в регіонах України протягом 2000–2007 рр. Даний ситуаційний аналіз можна назвати передпрогнозним етапом, адже оцінка перспективи і ситуаційний аналіз є взаємопов'язаними елементами.

На сучасному етапі внаслідок значних трансформаційних змін, які відбуваються у нашому суспільстві, особливо актуальним стає питання прогнозування міграційних процесів, оскільки останнє дасть можливість зробити ефективнішим регіональне управління та запобігти неочікуваним і небажаним наслідкам міграційної мобільності населення, скоригувати основні принципи міграційної політики залежно від ситуації, що складається в Україні.

Прогнозування слід трактувати як процес наукового передбачення зміни станів об'єкту дослідження упродовж фіксованого відрізку часу в майбутньому, тобто діяльність, спрямована на розробку прогнозів [93, с. 29].

Прогноз – це система наукових уявлень про майбутній стан процесу або явища, оцінка можливих альтернатив, напрямків та інтенсивності його розвитку [180, с. 106].

Прогнозування міграційних процесів здійснюється з використанням широкого кола способів і прийомів знаходження ймовірних траєкторій їх розвитку. Кожний із застосовуваних методів представляє можливий варіант розв'язання одного і того ж завдання. Причому всі ці методи за своєю суттю є методами екстраполяції.

Як правило, методи прогнозування міграційних процесів поділяють на три групи. **До першої групи** належать вже згадані методи екстраполяції міграційних тенденцій. Суть цих методів полягає в перенесенні на майбутнє тих тенденцій в розвитку міграцій, які стійко проявилися у минулому.

Припущення, що такі тенденції будуть повторюватися в майбутньому, лежить в основі великого набору математичних функцій та відповідних графічних побудов. Для вибору виду функції необхідна наявність динамічних рядів тих чи інших показників міграції.

До другої групи методів прогнозування міграційних потоків належить моделювання. Існують різноманітні групування моделей.

Математичні моделі, які використовуються при дослідженні міграцій населення, можна поділити на макроекономічні та мікроекономічні.

Макромоделі базуються на даних перепису населення або поточного обліку і відображають закономірності міграційного руху великих груп населення в рамках певної територіальної системи.

Макромоделювання включає *моделювання міграційних потоків* та *міграційних структур*, різниця між якими полягає в тому, що у міграційних структурах потоки взаємопов'язуються і розглядаються всі разом. У макромоделюванні міграційних потоків основна увага приділяється залежності обсягу і напрямку міграцій від різних економічних, демографічних та інших факторів, що діють у місцях вибуття і прибуття мігрантів. Це найбільш розроблений клас моделей міграції.

Головним об'єктом мікромоделювання міграцій є процес прийняття рішень, що складається з двох стадій: 1) формування рішення особи про те, переїжджати чи ні; 2) вибір місця призначення. Теоретичною основою більшості мікроекономічних моделей є положення про те, що індивід приймає рішення про міграцію в тому випадку, якщо величина сумарного доходу, очікуваного від міграції в майбутньому, буде більшою за витрати на її здійснення [124, с. 45–49].

Поряд із математичними функціями та моделями для прогнозування міграцій використовується і **третій метод** – метод експертних оцінок, який спирається на власний і чужий досвід, на знання, вміння, порівняння та аналогії.

На жаль, жоден із розглянутих методів прогнозування міграцій не дає надійних результатів. Не може дати їх і застосування всіх методів відразу, в сукупності. З чого випливає, що вибір методу залишається за прогнозистом.

При здійсненні прогнозування міжрегіональних та міждержавних міграцій населення регіонів України нами було застосовано метод екстраполяції. За часовим виміром запропонований прогноз можна віднести до середньострокових, які розраховуються на 5–10 років.

Як уже згадувалося вище, метод екстраполяції базується на аналізі рядів динаміки та їх продовженні.

Ряд динаміки – це числові значення певного статистичного показника в послідовні моменти або періоди часу. У нашій роботі такими числовими значеннями є показники інтенсивності прибуття та вибуття населення в міжрегіональних та міждержавних міграціях. Ці значення, що становлять динамічний ряд, називаються *рівнями ряду*. Ряди динаміки, як правило, представляють у вигляді таблиць або графічно. В останньому випадку на осі абсцис будується шкала часу, а на осі ординат – шкала рівнів ряду.

Аналіз рядів динаміки передбачає їх детальне вивчення з метою виявлення тенденції зміни. Динаміка ряду включає три компоненти: тенденцію (довгостроковий рух), короткостроковий рух і несистематичний випадковий рух. Вивчаючи динамічні ряди, дослідники здавна намагаються розділити ці компоненти і виявити головним чином основну закономірність розвитку явищ або процесів у певні відрізки часу, тобто виявити загальну тенденцію в зміні рівнів ряду, звільнену від дії випадкових факторів.

З цією метою ряди динаміки піддаються обробці. Досить часто для цього використовують метод вирівнювання ряду способом ковзаючої середньої. Суть цього способу полягає в заміні фактичних рівнів рядом рухливих (ковзаючих) середніх, які розраховуються для визначених послідовно рухливих (ковзаючих) інтервалів і відносяться до середини кожного з них. Вирівнювання вказаним способом можна здійснювати для будь-якого числа членів ряду. Таким чином, для вирівнювання ряду динаміки способом ковзаючої середньої з трьох членів необхідно послідовно сумувати по 3 члени і результати діли-

ти на 3. Процес розрахунку ілюструє табл. 3.1, яка характеризує інтенсивність прибуттів у міжрегіональних міграціях населення в 1999 –2007 рр.

Таблиця 3.1

Роки	Інтенсивність прибуття міжрегіональних мігрантів	Ковзаюча сума з 3-х членів	Ковзаюча середня з 3-х членів
1999	5,29	---	---
2000	5,59	16,84	5,61
2001	5,96	17,1	5,70
2002	5,55	17,35	5,78
2003	5,84	17,61	5,87
2004	6,22	18,1	6,03
2005	6,04	18,26	6,09
2006	6,00	17,97	5,99
2007	5,93	---	---

Як видно з таблиці, вирівняний ряд, що складається з ковзаючих (або рухливих) середніх, показує більш плавну зміну інтенсивності міграцій.

Вадою вирівнювання ряду запропонованим методом є те, що вирівняний ряд «скорочується» порівняно з фактичним на (n-1)/2 члени з одного і другого кінця (під n розуміється число членів, по яких розраховуються ковзаючі середні).

Отримавши вирівняний динамічний ряд і визначивши тенденцію зміни показників міграції, ми можемо спробувати здійснити прогнозування значень даних показників у майбутньому.

Щоб здійснити екстраполяцію рядів динаміки на визначений час (10 років), нам знадобилося розрахувати річні темпи зростання показників інтенсивності прибуття і вибуття населення у міжрегіональному та міждержавному аспектах. Таке завдання розв'язувалося шляхом обчислення відносного показника, який був результатом ділення двох рівнів одного ряду і визначався як ланцюговий (той, в якому кожний новий рівень зіставлявся з рівнем попереднім).

Переконавшись, що за досліджуваний період річні коефіцієнти зростання залишались більш-менш постійними, ми провели розрахунки середнього коефіцієнта зростання і визначили прогнозні значення показників інтенсивності прибуття (вибуття) міжрегіональних та міждержавних мігрантів зі зміною місця постійного проживання на період 2008–2017 рр. Для цього ми знаходили добуток останнього рівня ряду та його середнього коефіцієнта зростання у ступені, який відповідав періодові екстраполяції для кожного з показників. Середній темп зростання розраховувався як середнє геометричне значення індивідуальних ланцюгових темпів росту для всіх регіонів України за показниками міжрегіональної та міждержавної інтенсивності процесів міграції.

З огляду на те, що екстраполяційний метод прогнозування міграцій населення базується на визначеній за певний період минулого

тенденції, а в дійсності тенденція розвитку може змінюватися, то дані, отримані шляхом екстраполяції ряду, потрібно розглядати як ймовірні, як певною мірою оцінки. Статистичні методи прогнозу не повинні і не можуть ні підмінювати планування, ні навіть передбачити планові рішення в міграційній сфері життя суспільства.

Прогноз міжрегіональних міграцій населення регіонів України

Прогнозуючи обсяги інтенсивності прибуття населення в міжрегіональних міграціях на постійне місце проживання, можна сказати, що у 2008–2017 рр. для більшості регіонів України буде характерним зростання рівня інтенсивності прибуття. Протилежна динаміка спостерігатиметься у західних регіонах, Дніпропетровській, Полтавській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській, Кіровоградській та Житомирській обл. Максимальним прибуття мігрантів буде у м. Києві, мінімальним – на Закарпатті.

За дослідницьким прогнозом до числа регіонів з найбільшою інтенсивністю прибуття міжрегіональних мігрантів належатимуть міста Київ та Севастополь, Київська, Черкаська, Харківська, Чернігівська, Хмельницька, Полтавська, Вінницька обл.

Регіонами із середньою по Україні інтенсивністю прибуття мігрантів будуть переважно АР Крим, Миколаївщина, Рівненщина, Волинь, Житомирщина, Сумщина, Херсонщина, Чернівецька, Дніпропетровська та Кіровоградська обл.

Найменш активне прибуття населення прогнозується в Одеській, Тернопільській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Донецькій, Луганській, Закарпатській обл.

Дещо іншою буде ситуація з інтенсивністю вибуття населення у міжрегіональних міграціях регіонів України. Тільки в 6 регіонах прогнозується зменшення показника інтенсивності вибуття: у м. Севастополі, АР Крим, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій, Закарпатській обл.

Найбільшим вибуття мігрантів буде з м. Києва, а найменшим – із Закарпатської обл. Прогнозовані значення показників інтенсивності свідчать про те, що найчастіше будуть залишати м. Київ, Київську, Кіровоградську, Черкаську, Херсонську, Чернігівську, Хмельницьку, Сумську, Вінницьку обл.

Досить інтенсивно вибуватимуть із Житомирської, Рівненської обл., м. Севастополя, Полтавської, Миколаївської, Тернопільської, Харківської, Запорізької, Волинської обл. та АР Крим.

Найменш інтенсивно втрачатимуть населення Дніпропетровщина, Луганщина, Одещина, Чернівецька, Івано-Франківська, Донецька, Львівська, Закарпатська обл.

Загалом за період 2008–2017 рр. середній по Україні рівень інтенсивності міжрегіональних міграцій населення зі зміною постійного місця проживання збільшиться приблизно на 15 % (рис. 3.5.А). З одного боку, такий прогноз пояснюється активізацією міжрегіональних міграцій, з іншого – скороченням чисельності населення регіонів. Відіграють свою роль і заробітчани, які після повернення на Батьківщину часто прагнуть покращити умови проживання (свої та своїх сімей) і часом змінюють попереднє місце проживання.

Прогноз міждержавних міграцій населення регіонів України

Аналізуючи розраховані прогнозні значення інтенсивності прибуття населення внаслідок міждержавних міграцій зі зміною місця постійного проживання варто зазначити, що практично в усіх регіонах України спостерігатиметься падіння рівня імміграцій. Винятком будуть лише 4 регіони: Одещина, Черкащина, Київ та Харківщина. Максимальні значення інтенсивності прибуття буде мати Одеська обл., мінімальні – Львівська та Кіровоградська. Середній рівень інтенсивності імміграцій в Україні зменшиться приблизно на 29 %.

До числа регіонів із найвищими по Україні значеннями показника належатимуть Одеська обл., АР Крим, міста Київ і Севастополь, Харківська, Донецька, Вінницька, Запорізька, Миколаївська, Чернівецька обл. (рис. 3.5.Б).

Середньою інтенсивність імміграцій буде у Чернігівській, Луганській, Сумській, Хмельницькій, Волинській, Київській, Дніпропетровській, Херсонській обл. Найрідше в’їжджатимуть у Черкаську, Житомирську, Тернопільську, Івано-Франківську, Полтавську, Рівненську, Кіровоградську, Львівську обл., Закарпаття.

Найменш інтенсивні еміграції населення будуть спостерігатися із Херсонської, Миколаївської, Полтавської, Хмельницької, Львівської, Черкаської, Кіровоградської та Київської обл.

Найрідше в’їжджатимуть у Черкаську, Житомирську, Тернопільську, Івано-Франківську, Полтавську, Кіровоградську, Рівненську, Львівську обл., Закарпаття.

З огляду на тенденції розвитку світової економіки та напрямки основних міграційних потоків можна стверджувати, що їх рух є

Рис. 3.5. Інтенсивність міжрегіональних (А) та міждержавних (Б) міграцій населення України зі зміною постійного місця проживання: фактичні, вирівняні та прогнозовані дані (2000-2017 рр.)

і залишатиметься спрямованим: з країн третього світу, а тепер і країн СНД, – до держав з найвищим рівнем матеріального добробуту населення (США, Канада, країни Західної Європи, частково Австралія та Нова Зеландія). Потужність цих потоків стримуватиметься лише цілеспрямованою міграційною політикою найрозвиненіших країн світу, насамперед, впровадженням відповідних квот.

Зважаючи на те, що виїзд наших громадян має, в основному, тимчасовий характер, на відміну від еміграцій українців у XIX та у першій половині XX століття, значних демографічних втрат для України не передбачається.

Трудові міграції залишатимуться досить масовими, у формі відпливів і припливів, але напівлегальними, а їх масштаби матимуть тенденцію до зниження лише у випадку поступового наближення доходів громадян України спочатку до рівня сусідніх країн (Польща, Чехія, Угорщина), а з часом – до Греції, Італії, Іспанії та Португалії, які тепер поглинають значну частку наших заробітчан.

3.3. Сучасна міграційна політика України

В механізмі управління соціальними, в тому числі демографічними, процесами особливе місце займає такий його елемент, як політика.

Будь-яка, в тому числі міграційна політика, є способом знаходження і реалізації оптимальних рішень, який агрегує в собі всі інші елементи системи управління і надає їм єдиного спрямування.

Міграційна політика є системою загальноприйнятих на рівні управління ідей та концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких держава, а також її суспільні інститути, дотримуючись певних принципів, які відповідають конкретно-історичним умовам країни, передбачають досягнення цілей, адекватних як для сучасного, так і для майбутнього етапу розвитку суспільства [180, с. 167].

Міграційні компоненти розвитку людства завжди впливали на стабільність суспільства. Нині й надалі їхня роль посилюватиметься. Аналіз і врахування світових міграційних тенденцій є одним із важливих чинників формування власної національної політики Української держави, яка тривалий історичний час була відірвана від загальносвітових тенденцій становлення правничих інституцій. Нині, перебуваючи на перехресті різноманітних і різнопланових масових міграційних потоків внаслідок свого геополітичного становища, Україна гостро

потребує як вивчення світового досвіду регулювання міграційних процесів, так і розробки власного законодавства, яке відповідало б міжнародним стандартам.

Формування засад державної міграційної політики та удосконалення управління міграційними процесами з урахуванням національних інтересів, реалій соціально-економічного, політичного, етнокультурного, географічного становища держави, міграційної та демографічної ситуацій – одна з основних умов побудови та забезпечення функціонування в Україні соціальної, правової держави.

Метою державної міграційної політики є забезпечення ефективного управління міграційними процесами, подолання негативних наслідків стихійних міграційних процесів, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку країни, всебічної інтеграції мігрантів в українське суспільство, належної реалізації ними прав, свобод і виконання обов'язків, зміцнення національної безпеки України та її міжнародних стосунків.

На сучасному етапі формування міграційної політики, за визначенням Ради національної безпеки та оборони України, існують певні труднощі.

Одним з питань, яке потребує врегулювання, є облік міграцій населення. В наш час облік міграцій є одним з найважчих видів збору даних про населення і викликає у фахівців багато зауважень. Основна проблема полягає в процедурі «ідентифікації мігранта». Для цього застосовується ряд критеріїв, які стосуються тривалості передбачуваного/фактичного проживання на новому місці (з чого випливає визначення постійного місця проживання), громадянства, місця народження, географії переїзду та мети останнього. Системи збору даних про міграції, що застосовуються в різних країнах, припускають використання одного або декількох із названих критеріїв. Найчастіше основним критерієм є місце постійного проживання особи. Проблемним є і те, що не існує загальноприйнятих визначень багатьох важливих понять, чіткої класифікації типів міграції, тому системи обліку відрізняються не лише у різних країнах, а й в різних відомствах однієї держави, оскільки, відповідно до їх специфічних завдань, як критерії обліку вони обирають різні характеристики міграцій.

Як вже згадувалося, всі міграційні процеси у своєму розвитку проходять три стадії: перша – потенційна, тобто підготовка до переїзду; друга – власне міграція; третя – приживаність мігрантів у місцях поселення. Органи державної статистики в основному вивчають другу

стадію; перша і третя досліджуються шляхом спеціальних досліджень незалежними дослідниками, а також науково-дослідними та проектними інститутами різних секторів економіки [122].

Проведення обліку внутрішніх і зовнішніх міграцій різними відомствами із застосуванням абсолютно різних методик призводить до недостатньої зіставності даних або її відсутності взагалі. Розвиток міграційних процесів, поява нових форм і видів територіальної рухливості населення пред'являють все нові вимоги до методик визначення об'ємів і складу міграційних потоків.

Існує низка джерел даних про міграції населення: поточний облік, переписи та реєстри населення, прикордонна статистика тощо. Хоча кожне з них зокрема не забезпечує вичерпної інформації про це явище, їх синтез та зіставлення дають змогу скласти набагато повніше уявлення про нього. Основним джерелом даних про міграції в Україні є їх поточний облік, який здійснюють державні органи статистики на основі інформації про прописку/виписку (нині – реєстрацію/зняття з реєстрації) громадян шляхом обробки листків прибуття/вибуття, що заповнюються у паспортних столах міліції. Талони статистичного обліку до цих листків є документами анкетної форми, що складаються на тих, хто прибув/вибув з однієї місцевості в іншу на постійне або тимчасове проживання строком 6 місяців [24].

За умов скасування прописки в Україні та її заміни на реєстрацію, законодавчого забезпечення права громадян на вільне пересування і вибір місця проживання збільшилась кількість громадян, які, змінюючи місце проживання, не заявляють про це офіційно, що зумовлює недооблік міграції. Проте завдяки охопленню значної кількості мігрантів поточний облік дає змогу оцінити масштаби міграційних потоків, їх напрямки, соціально-демографічний склад.

Сильними сторонами поточного обліку є його постійність, застосування єдиної методики по всій території, доступність для дослідників [84, с. 42].

Серед найтиповіших вад такого обліку є погана якість заповнення талонів прибуття/вибуття, велика кількість пропусків у відповідях. Здебільшого це пов'язано з тим, що заповнюються талони у паспортно-візовій службі МВС, до повноважень якої облік міграцій не належить, і тільки згодом вони передаються органам статистики. Є вади методологічного характеру (зокрема невдале формулювання запитань та підказок до них). З різних причин поза увагою статистики залишається значна частина інформації, яка міститься в талоні. Оскільки останні не зберігаються, необроблена інформація повністю втрачається.

Одним з найважливіших джерел інформації про міграції, в тому числі міжнародні, є переписи населення. Головна перевага їх полягає в тому, що інформація збирається про все населення країни. Велике значення має регулярна повторюваність із періодичністю, як правило, 1 раз на 10 років. Переписи дають змогу зібрати дані про вікову, статеву, освітню, професійну структуру мігрантів, їх розподіл по території країни, за сферами зайнятості, рівнем доходів, порівняти характеристики мігрантів та корінного населення, що необхідно для оцінки рівня інтеграції мігрантів у місці (країні) перебування.

Для ідентифікації міжнародних мігрантів у переписи включаються запитання про місце народження, громадянство та про тривалість проживання у певному місці. Тому джерелом даних про зовнішні міграції можна вважати лише перший Всеукраїнський перепис 2001 р., в який було включено ці запитання.

Попри значні переваги, дані перепису мають певні вади: внаслідок тривалих інтервалів (перший Всеукраїнський перепис населення було проведено майже через 13 років після останнього всесоюзного перепису) вони не здатні охопити динамічні зміни в міжнародних міграціях; перепис фіксує характеристики мігрантів на момент його проведення, а не на момент переїзду; перепис не надає інформації про обставини, мотиви та наслідки міжнародних міграцій, бо проводиться за короткою анкетою і передбачає короткі відповіді; інформація не є точною, бо фіксується зі слів опитаних, а не відповідно до офіційних документів.

Основною вадою переписів як джерела даних про міжнародні міграції є низьке, порівняно з місцевим, охоплення ними мігрантів, особливо якщо останні мають підстави уникати оприлюднення інформації про себе або приховувати свій статус. У першу чергу це стосується іноземців–нелегалів на території України.

Значення переписів населення для вивчення міжнародних міграцій не обмежується лише прямою інформацією з цього питання. На основі переписних даних щодо кількості та характеристик населення застосовується багато розрахункових методів обліку міграцій, які мають особливо велике значення в умовах неповноти і недостатньої достовірності статистики міграцій [55, с. 131].

Досить точним джерелом інформації про міграції є реєстри населення. У багатьох країнах вони існують у формі бази даних, що постійно змінюється і складається (крім електронного вигляду) з індивідуальних карток, в які вносяться відомості про демографічні події, що

відбуваються в житті кожного жителя країни, у тому числі – про його переїзди на нове місце проживання.

Залежно від виду реєстру (централізованого чи децентралізованого) обробка і агрегація даних (отримання нових даних про різні групи мігрантів) відбувається або на рівні країни (в центральному бюро), або на місцевому рівні. При використанні децентралізованих реєстрів індивідуальні дані стають недоступними для центральних органів (з огляду на принципи збереження конфіденційності інформації про особу) [8, с. 74–76].

Охоплення населення реєстрами надзвичайно високе. Повнота і точність даних забезпечується тим, що внесення особи до реєстру є зазвичай обов'язковим для її доступу до системи охорони здоров'я, освіти чи соціальної допомоги. З цієї ж причини окремі громадяни уникають зняття з обліку при виїзді з країни, щоб і надалі отримувати певні вигоди. Тому дані про еміграції, отримані з реєстрів населення, часто є неповними.

Водночас можливості реєстрів щодо іноземців обмежені. До них не вносяться: короткотермінові відвідувачі (туристи); ті, хто прибув у гості чи на лікування; іноземці, які перебувають або прибули в державу нелегально. У більшості країн реєстрами не охоплюються також шукачі притулку. Окрім того реєстри можуть містити повну інформацію про самого мігранта, але нічого – про причини його міграції. До того ж, основне завдання реєстрів – обслуговування адміністративних, а не дослідницьких завдань, що накладає певні обмеження на обсяг і види нагромаджуваної інформації [240].

В Україні, у зв'язку зі скасуванням прописки, ведеться активна дискусія щодо запровадження реєстру населення. Серйозні труднощі пов'язані з тим, що функціонування реєстру потребує сучасного високотехнологічного обладнання, програмного забезпечення, надійних систем зв'язку, на що потрібні великі кошти. Окрім того, для ефективності системи необхідна активна і позитивна участь людського чинника. Урядовці, відповідальні за складання документації, повинні мати необхідний рівень професіоналізму і компетенції, а населення має відповідально ставитись до необхідності процедури реєстрації.

Організація і ведення реєстрів мають базуватися на надійній правовій основі: закон має зобов'язувати жителів надавати потрібну інформацію, встановлювати порядок її використання, гарантувати конфіденційність.

Спроби прийняття подібного закону в Україні досі були невдалими: законодавці, розглядаючи відповідні проекти, не дійшли згоди щодо обсягів інформації, а також рівня її захисту. Проте для створення реєстру вже зроблено чимало: функціонує реєстр фізичних осіб платників податків Державної податкової адміністрації, почалося впровадження Єдиної державної автоматизованої паспортної системи (ЄДАПС). Завдяки їй при оформленні закордонного паспорта дані про громадянина вносяться до електронної бази даних (з часом такий порядок буде поширено і на оформлення внутрішніх паспортів). У паспорті, у свою чергу, проставляється ідентифікаційний код особи, який надається податковою адміністрацією і стає особистим номером особи.

Забезпечення цієї роботи законодавчим підґрунтям, необхідними технічними засобами створить передумови для перетворення ЄДАПСу в повноцінний реєстр населення. Разом з тим навіть у цьому разі ЄДАПС зможе нагромаджувати інформацію лише про міграції громадян України. Запровадження ж реєстру іноземців залишається справою майбутнього.

Щодо інформації про іноземців, то нині вона накопичується органами внутрішніх справ, на які покладено реєстрацію іноземних громадян та осіб без громадянства, що проживають в Україні постійно або перебувають понад 3 місяці. Фактично статистика МВС є статистикою не міграцій, а реєстрації. Іммігранти охоплюються нею лише тоді, коли отримують посвідку на проживання, хоча до цього моменту могли проживати в державі тривалий час.

Разом з тим якщо протягом звітного періоду іноземець отримав кілька тимчасових дозволів на перебування (спочатку як біженець, потім як студент чи підприємець), то стільки ж разів його і обліковано. Якщо ж термін посвідки на проживання або реєстрації іноземця завершився і не був продовжений, останній зникає з поля зору органів МВС, хоч зовсім не обов'язково виїжджає з держави.

З викладеного зрозуміло, чому дані перепису про іноземців, які проживають в Україні, а також дані поточної міграційної статистики щодо в'їзду в Україну іноземців мають значні розбіжності з даними МВС. Існують розбіжності й між даними органів внутрішніх справ про кількість громадян України, які оформили документи на виїзд для постійного проживання за кордон, і зафіксованим Держкомстатом виїздом, адже не всі документи використовуються, і до того ж протягом звітного періоду можуть емігрувати особи, які оформили документи

раніше. Однак статистика органів МВС є важливим джерелом знань про зовнішні міграції. На жаль, її використання обмежене для широкого кола дослідників.

Прикордонна статистика, як і міліцейська, також веде облік подій (фактів перетину кордону), а не мігрантів. Фіксуючи інтенсивність руху через кордон власних громадян та іноземців, вона не виокремлює мігрантів із загального їх числа. Із значними застереженнями можна користуватися даними прикордонників щодо мети поїздки, оскільки мета поїздки зазначається відповідно до виду візи або зі слів пасажира і далеко не завжди відповідає дійсності.

Поступове забезпечення пунктів перетину кордону комп'ютерами, об'єднання їх в єдину мережу, створення централізованої бази даних, яка об'єднувала б як інформацію прикордонників, так і міліції, органів виконавчої влади, що працюють з біженцями тощо, могли б з часом створити джерела докладної інформації про іноземців [84].

Вартим уваги альтернативним джерелом даних про зовнішні міграції населення є вибіркові обстеження. Їх привабливість полягає у відносній дешевизні (порівняно, наприклад, із переписом), а також у можливості отримати деталізовані дані. Вони є незамінними при вивченні форм міжнародних міграцій, які не обліковуються статистично (поїздки «човників» за товаром, виїзди на заробітки за туристичною чи приватною візою). Саме такі дані можуть бути особливо корисними при розробці та оцінці ефективності міграційної політики.

Деякі з обстежень проводяться державними статистичними органами і мають загальнонаціональне значення. Їх перевага полягає в масштабності та високій репрезентативності, яка дає змогу екстраполювати результати на все населення. Разом з тим важливим джерелом можуть бути також обстеження незначної кількості респондентів. Завдяки застосуванню якісних методів вони надають цінну інформацію щодо окремих аспектів зовнішніх міграцій, їх механізмів, причин та наслідків [139].

Варто зазначити, що нині Україна має досить розвинене законодавство у сфері міграцій: закони «Про громадянство», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців», «Про імміграцію» тощо. З метою їх реалізації прийнято підзаконні нормативно-правові акти – укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Так, зокрема, указом Президента України N 657/2007 від 20 липня 2007 року

введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності», зосереджене на потребі вирішення актуальних проблем міграцій в Україні. Кроком на шляху поступу стало утворення Державної міграційної служби України, здійснене відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України N 643 від 24 червня 2009 р. «Про утворення Державної міграційної служби України».

Протягом тривалого часу здійснювалися спроби визначення принципів, заходів з реалізації міграційної політики: була прийнята Постанова Верховної Ради України № 1898-IV від 25 червня 2004 р. «Про проекти законів України «Про основні засади державної міграційної політики України». Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин було доручено доопрацювати законопроект (реєстр. № 4227-1 від 23 березня 2004 р.) з урахуванням положень проекту Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» (реєстр. N 4227 від 06 жовтня 2003 р.), поданого Кабінетом Міністрів України, а також зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи, та внести його на розгляд Верховної Ради України у другому читанні [153]. Документ активно обговорювався, було запропоновано внести певні зміни та уточнення [53, 236], але проект Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» (реєстр. N 0956 від 25 травня 2006 р.), підготовлений до другого читання Комітетом Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, був відхилений [152].

Важливою віхою у розробці державної міграційної політики стало прийняття у першому читанні Постанови Верховної Ради України № 1890-VI від 16 лютого 2010 р. про прийняття за основу проекту Закону України «Про Концепцію державної міграційної політики» (реєстр. № 5085-П), в якому визначено мету державної міграційної політики та її правову основу, механізми регулювання міграційних процесів, принципи та пріоритети державної міграційної політики, завдання державних органів щодо реалізації засад державної міграційної політики, інформаційне забезпечення проведення державної міграційної політики, джерела фінансування діяльності з реалізації державної міграційної політики.

Дещо пізніше Указом Президента України № 622/2011 від 30 травня 2011 р. було схвалено Концепцію державної міграційної по-

літики України, яка визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми реалізації Концепції.

3.4. Рекомендації щодо оптимізації міграційної ситуації в Україні

В роботі доведено, що міграції населення, які розгортаються на теренах України, мають складний характер перебігу, а їх зміни дещо заповільненою ланцюговою реакцією відображаються на багатьох сферах життя суспільства: економічній, демографічній, етнічній, культурній, політичній та ін.

З огляду на активний розвиток міграцій населення у світі та інтенсифікацію різних типів міграційних переміщень в Україні актуальним питанням постає оптимізація наслідків міграцій населення та використання міграції як ресурсу, що в перспективі сприятиме підвищенню рівня розвитку держави та виступатиме істотним резервом соціально-економічного поступу України.

На наш погляд, задля отримання таких можливостей необхідно звернути увагу на ряд нагальних питань і активізувати діяльність законодавчої, виконавчої влади, міністерств та відомств різних рівнів, підключити до розв'язання даної проблеми громадські організації тощо.

Обов'язковими завданнями для оптимізації міграційної ситуації в Україні на сучасному етапі нам видаються такі:

- зменшення відтоку населення з України, пов'язаного із трудовими та інтелектуальними міграціями;
- скорочення об'ємів нелегальної міграції;
- перетворення процесу «відпливу умів» на «приплив умів»: повернення на Батьківщину висококваліфікованих та інтелектуальних кадрів, творчих та обдарованих людей, а також сприяння в'їзду в Україну іноземців перерахованих категорій;
- збільшення об'ємів іноземного туризму як ресурсу соціально-економічного розвитку регіонів України;
- розширення соціальної кампанії для громадян України з метою ознайомлення населення з проблемами, що виникають у зв'язку з організацією та здійсненням трудових міграцій та еміграцій, їх можливими наслідками та небезпеками для життя, здоров'я, майбутнього тощо.

Кожне із поставлених завдань може бути реалізоване шляхом здійснення ряду заходів, спрямованих на досягнення передбачуваного кінцевого результату. Таким чином, реалізація задачі зменшення відтоку населення з України, пов'язаного із трудовими та інтелектуальними міграціями, на нашу думку охоплює:

- забезпечення політичної стабільності в Україні;
- вирівняння рівнів розвитку регіонів, зменшення його соціально-економічних диспропорцій шляхом повнішого використання культурної спадщини регіонів з найнижчими рівнями соціально-економічного розвитку та посилення їх спеціалізації на туристичній діяльності (Херсонська, Чернівецька, Житомирська, Кіровоградська, Тернопільська, Чернігівська, Волинська, Миколаївська обл.);
- інтенсивний розвиток науки; фінансування науки не за залишковим принципом, а з поглядів на наукову діяльність як на один із найважливіших резервів соціально-економічного розвитку України, втілення досягнень якого сприяє суспільному поступу;
- створення реєстру населення, який дозволяв би статистично підрахувати обсяги трудових міграцій населення в Україні і відповідно до результатів досліджень коригувати заходи міграційної політики держави;
- проведення систематичних досліджень, спрямованих на виявлення щорічних змін у причинах міграцій населення, особливостях їх перебігу, змінах статево-вікової та етнічної структури населення, на визначення найактуальніших напрямків руху мігрантів та ін., з метою виявлення тенденцій міграційних рухів в Україні та внесення відповідних змін при здійсненні міграційної політики, спрямованої на зменшення відтоку населення з України, пов'язаного із трудовими та інтелектуальними міграціями.

Скорочення об'ємів нелегальної міграції можливе шляхом здійснення таких заходів:

- завершення процесу демаркації державного кордону з Республікою Молдова і прискорення початку її проведення з Російською Федерацією та Республікою Білорусь;
- посилення відповідальності за правопорушення, пов'язані з незаконними міграціями;
- інформування населення про наслідки вчинення незаконних міграцій та супутніх їм кримінальних дій;
- активізації контролю за роботою організацій, потенційно небезпечних для громадян: шлюбних агентств та міжнародних служб

знайомств, які шукають жінок, бажаючих емігрувати; агентств із працевлаштування за кордоном; туристичних фірм, які оформляють туристичні візи, що дають можливість працевлаштування тощо;
- введення в дію законодавства, яке б передбачало адміністративну, цивільну і, де необхідно, кримінальну відповідальність не тільки фізичних, а й юридичних осіб за торгівлю людьми;
- опрацювання візової політики із запровадженням жорсткіших правил в'їзду в Україну та додаткової перевірки громадян з країн походження нелегальних мігрантів під час видачі віз;
- впровадження грошової застави при в'їзді в Україну громадян з країн «міграційного ризику», які прибувають на навчання або для працевлаштування; для інших категорій громадян має бути запроваджено правило про обов'язкову наявність мінімуму грошових коштів, передбачених на один день перебування в Україні;
- активізації робіт із залучення коштів Європейського Союзу для технічного переоснащення західного державного кордону;
- сприяння розвитку українських підприємств–виробників сучасного обладнання для охорони державного кордону через забезпечення державного замовлення на таке обладнання;

Перетворення процесу «відпливу умів» на протилежний і сприяння в'їзду в Україну висококваліфікованих іноземних кадрів можливі за реалізації таких задач:
- державного та приватного сприяння розвитку наукових колективів з метою подальшого використання їх здобутків;
- активної співпраці у науковому середовищі та обміну досвідом шляхом проведення наукових семінарів та конференцій за умови обов'язкової організації заходів молодими фахівцями;
- стажування науковців у різних ВНЗ країни;
- сприяння розвитку нових поглядів та ідей у науковому середовищі;
- створення українського міжнародного телепростору типу «Discovery» з метою ознайомлення широкого загалу в Україні та за її межами з: новітніми науковими здобутками; особливостями флори і фауни регіонів України; природно-заповідним фондом; рекреаційними ресурсами та культурною спадщиною, що дасть змогу: вигідно презентувати Україну в світі; привернути увагу молоді до науки; заохотити туристичні міжрегіональні та міждержавні міграції тощо;
- виділення грантів для українських та іноземних студентів, аспірантів, науковців на навчання, стажування, наукові дослідження з метою

підвищення їх потенціалу та сприяння новітнім науковим дослідженням з подальшим їх впровадженням у суспільне життя.

Збільшити об'єми іноземного туризму як ресурсу соціально-економічного розвитку регіонів України можливо шляхом вирішення наступних завдань:

- державного сприяння розвитку туристичної інфраструктури та зростанню рівня туристичних послуг;
- підтримки розвитку приватних туристичних об'єктів шляхом надан ня кредитів за зменшеною відсотковою ставкою;
- створення єдиного реєстру пам'яток культурної спадщини України, систематичного моніторингу їх розвитку та фінансової підтримки їх функціонування;
- формування єдиної бази підприємств, що надають туристичні послуги з метою контролю їх діяльності;
- покращення транспортної інфраструктури та системи дорожніх знаків;
- збільшення штрафів за забруднення навколишнього середовища;
- проведення активної соціальної реклами з метою ознайомлення населення з наслідками екологічних змін в результаті людської діяльності;
- запровадження на туристичних об'єктах практики майстер-класів з традиційних українських ремесел з метою зацікавлення українською культурою тощо.

Розширення соціальної кампанії для громадян України з метою ознайомлення населення з проблемами, що виникають у зв'язку з організацією та здійсненням трудових міграцій та еміграцій, їх можливими наслідками та небезпеками для життя, здоров'я, майбутнього може здійснюватися шляхом:

- проведення соціальної реклами відповідного змісту на телебаченні, радіо; у містах – на рекламних вуличних щитах;
- організації та проведення в обласних центрах України, містах та містечках вуличних акцій (на громадських засадах) з роздавання буклетів, які ознайомлюватимуть населення із можливими для нього наслідками та небезпеками, пов'язаними з міграціями населення;
- підключення до проведення запропонованих заходів громадських організацій з умовою їх обов'язкової участі, підтвердженої ними при державній реєстрації тощо.

Основні засади та напрями здійснення міграційної політики України мають реалізовуватися з огляду на такі базові принципи:

- забезпечення національної безпеки та загальнодержавних підходів у проведенні міграційної політики;

- врахування міграційної ситуації в регіонах, стимулювання раціонального територіального розподілу мігрантів по території України;
- забезпечення кожному, хто законно перебуває в Україні, свободи пересування, вибору місця проживання, права вільно залишати її територію (за винятком обмежень, встановлених законодавством) і в'їжджати в Україну її громадянам;
- недопущення будь-яких проявів дискримінації та ксенофобії;
- неприпустимості привілеїв чи обмежень стосовно мігрантів за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками;
- всебічного сприяння поверненню в Україну вихідців із неї;
- взаємодії та координації діяльності органів виконавчої влади і громадських організацій у сфері міграцій, біженців та громадянства на державному та міжнародному рівнях;
- забезпечення інтеграції іммігрантів в українське суспільство з метою забезпечення суспільної злагоди та поступального розвитку тощо.

Таким чином, реалізуючи запропоновані заходи з покращення міграційної ситуації в Україні, доповнюючи та змінюючи їх відповідно до актуальних реалій суспільного життя можна сподіватися на оптимізацію міграційних процесів в Україні та зменшення їх негативних наслідків для суспільства в цілому та для кожної людини, зокрема.

ПІСЛЯМОВА

У представленій монографії розроблено методику суспільно-географічного дослідження міжрегіональних та міждержавних міграцій населення у їх взаємозв'язку з соціально-економічною ситуацією; застосовано дану методику при дослідженні міграційних процесів в Україні та її регіонах. Виявлено особливості сучасних міграцій в Україні в контексті суспільних трансформацій. Визначено перспективи розвитку міжрегіональних та міждержавних міграцій населення в Україні.

Міграція населення є багатовимірним явищем, яке ускладнюється внаслідок економічних та соціальних змін, що відбуваються в українському суспільстві за умов активізації світових процесів глобалізації та регіоналізації, впливу світової економічної кризи. Негативні тенденції у розвитку багатьох сфер життя населення України, значний відтік кваліфікованих кадрів тощо зумовлюють необхідність поглибленого вивчення міграцій населення.

Міграційні переміщення характеризуються багатогранністю проявів, з огляду на що виділено: а) типи міграцій (за причинами здійснення, напрямком потоків, часовою ознакою, характером кордонів, що перетинаються, ступенем контрольованості); б) види міграцій (за періодичністю, відношенням до території держави, цілями приїзду); в) форми міграцій (за територіальною ознакою, охопленням території однієї чи кількох держав, кількістю змін місця проживання в країні, що приймає, способом реалізації). Встановлено, що найважливішою для дослідників є перша стадія міграційного процесу. В її межах розглядаються складові механізму формування рішення особи про міграцію чи відмову від неї; даний механізм реалізується внаслідок здебільшого поступового і почергового формування і дії факторів, причин міграції, що зумовлюють виникнення міграційних приводів, мотивів, намірів, установок, міграційної поведінки.

Розроблена авторська класифікація факторів міграції населення, що базується на сучасних та загальновизнаних факторах людських переміщень, склад яких постійно розширюється внаслідок світових

суспільних трансформацій, визначає три рівні сучасних факторів міграції: макро-, локального та індивідуального рівнів, останні з яких стають все актуальнішими. В роботі виявлено, що основними актуальними причинами посилення усіх типів міграції в Україні є: структурна перебудова економіки та економічні мотивації; розширення зовнішньоекономічних зв'язків; інтенсифікація інтеграційних процесів на національному ґрунті; лібералізація процедур еміграції та імміграції; нерівномірність у розміщенні продуктивних сил; погіршення екологічної ситуації; криміналізація суспільства тощо.

В роботі обґрунтовано нові поняття в соціально-економічній географії: *поняття коефіцієнта стійкості населення щодо виїзних міграцій* (частка населення регіону, що не брало участі у процесі виїзду з його території); *поняття переселенської активності населення* (рівень активності розвитку процесів міграції зі зміною постійного місця проживання на територіальних одиницях одного рівня); *поняття самореалізаційних (професійних) міграцій населення* (переміщення населення, в яких основним поштовхом до міграцій є прагнення людини реалізувати своє покликання). Розроблено методику суспільно-географічного дослідження міграцій населення, яка передбачає: оцінку рівнів соціально-економічного розвитку досліджуваних територій; визначення головних характеристик мігрантів та стійкості населення щодо виїзних міграцій, виявлення основних змін у міграціях населення за досліджуваний період; визначення найважливіших факторів взаємовпливу між рівнем розвитку досліджуваних територій та міграціями населення; розрахунок переселенської активності населення досліджуваних територій та здійснення їх типізації; проведення середньострокового прогнозування міграцій; аналіз сучасної міграційної політики держави; формування рекомендацій щодо оптимізації міграційної ситуації.

Проведене порівняння рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України, розрахованих за трьома методиками, відмінними за складом показників та математичним забезпеченням обчислень, відобразило загальнодержавну тенденцію до зниження рівнів регіонального розвитку та виявило недостатню об'єктивність доповненої та державної методик оцінки рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України. Розрахунки, здійснені відповідно до найточнішої з використаних методик (методика Ради по вивченню продуктивних сил України НАНУ) показують, що найбільшого розвитку в державі набули економічна інфраструктура, стан та охорона здоров'я на-

селення, ринок праці, екологічна сфера. Динаміка зміни соціально-економічного розвитку регіонів України упродовж років її незалежності показує, що найактуальнішими проблемами стали соціально-економічні диспропорції регіонального розвитку України, регіональна дезінтеграція тощо.

Здійснений за опрацьованою методикою аналіз міграцій зі зміною постійного місця проживання свідчить, що для України характерне зменшення кількості міжрегіональних мігрантів з нерівномірним їх розміщенням на території держави. Менш активно перебігають і міждержавні міграції, результатом реалізації яких є збільшення населення України. Найпривабливішими для українців є переважно близькі сусіди та країни, з якими історично склалися тісні міждержавні зв'язки: Росія, Німеччина, Ізраїль, США, Білорусь, Молдова, Канада, Угорщина, Казахстан, Китай, Чехія, Польща. Встановлено, що при обох формах міграцій домінують жінки, а найчастіше мігрує населення працездатного віку. Мігранти (в основному українці та росіяни) надають перевагу міським поселенням. Введений та обчислений в роботі коефіцієнт стійкості населення щодо виїзних міграцій показує, що: найстійкішим щодо внутрішніх виїзних міграцій є населення Заходу України, найменш стійким – населення Півночі та Центру; найстійкішими щодо еміграцій є жителі переважно центральних та частини західних областей, найменш стійкими – мешканці Сходу і частково Півдня України. Проведена оцінка міжрегіональної і міждержавної ситуації в регіонах України дозволила виділити п'ять їх типів за базовими показниками міграції та їх інтенсивністю і встановити, що найчисельнішою є група регіонів із середніми по Україні показниками (та їх інтенсивністю) міграційного приросту населення; високими, середніми або низькими показниками прибулого і вибулого населення при обох формах міграції.

В історичному аспекті роботи з'ясовано, що зовнішні міграції в Україні стимулювалися економічними, соціальними, політичними, релігійними причинами, що призвело до формування чотирьох хвиль еміграцій українців. В роки першої хвилі еміграцій (1880–1914) українці виїжджали до Канади, Бразилії, Аргентини. В час другої хвилі переселень з України (1917–1939 рр.) емігранти прямували переважно до Канади, Аргентини, країн Європи, США та Бразилії. Третя хвиля еміграцій (кінець Другої світової війни – післявоєнний період) характеризувалася вибуттям населення до Канади, Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів, Бразилії, Аргентини, Парагваю та

Австралії. На початку четвертої хвилі еміграцій (від 1980 р. і донині) населення прямувало до Канади, на сучасному етапі країнами призначення є: Росія, Польща, Чехія, Італія, Португалія, Угорщина, Греція, Словаччина, Білорусь. Виявлено, що нині за кордоном проживає (за різними оцінками) від 16 до 20 млн. осіб українського походження. Найбільше їх мешкає в Росії, Канаді, США, Молдові, Казахстані, Бразилії, Аргентині, Білорусі, Узбекистані.

Здійснений в роботі розрахунок кореляційного зв'язку між основними показниками міжрегіональних, міждержавних міграцій та показниками соціально-економічного розвитку вказує на те, що в більшості випадків прослідковується залежність між показниками міжрегіональних переселень та показниками суспільного розвитку. Менш стійкою є залежність між останніми та показниками міждержавної активності населення, що вказує на існування (окрім базових – економічних) істотних факторів іншого походження (психологічні, особистісні).

Здійснений аналіз введеного і розрахованого для регіонів України індексу переселенської активності населення, який точніше за коефіцієнт загальної рухливості населення відображає регіональну динаміку міграційної ситуації, свідчить про тенденцію зростання міжрегіональної та спаду міждержавної переселенської активності населення практично на всій території держави. Встановлено, що з-поміж п'яти груп регіонів, виділених за обчисленими індексами, найчисельнішою при обох формах міграцій є група із середньою переселенською активністю населення. Порівняння середніх рівнів соціально-економічного розвитку України та переселенської активності населення вказує на їх взаємозалежність. З'ясовано, що на сучасному етапі основним наслідком міжрегіональної переселенської активності є поглиблення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів; міждержавної – гальмування процесу масового зубожіння населення. Основними негативами переселенської активності є часті фізичні та психічні навантаження, відсутність раціонального харчування, некомфортні умови проживання, розлука з сім'єю, втрата професійних навичок і кваліфікації. Негативними наслідками міждержавних переселень є також зростання соціальної напруги у суспільстві, міжетнічної конфліктності та політичного екстремізму, ерозія національної ідентичності, нелегальний характер міграцій, посилення загрози тероризму тощо. Позитивними результатами міждержавних міграцій є: зміни пропозиції робочої сили на ринках праці (кількісні та якісні); адаптація до несприятливих обставин становлення ринкової економіки;

зменшення безробіття; покращення матеріального забезпечення населення; набуття досвіду підприємництва; налагодження ділових та інших контактів; розширення обізнаності населення зі способом життя, культурними здобутками, політичними системами зарубіжних країн тощо.

Виконаний з використанням методу екстраполяції прогноз розвитку процесів міграції вказує на ймовірне зростання рівня інтенсивності міжрегіональних міграцій орієнтовно на 15 %, зменшення середнього рівня інтенсивності імміграцій на 29 %, а рівня еміграцій – більш ніж на 70 %. Констатовано, що прогнозовані дані можуть змінюватися внаслідок впливу засобів міграційної політики.

В роботі встановлено, що на сучасному етапі розвитку необхідним завданням є оптимізація наслідків міграцій населення та використання міграції як ресурсу, що в перспективі сприятиме підвищенню рівня розвитку держави та виступатиме істотним резервом соціально-економічного поступу України. Це неможливо здійснити без усвідомлення важливості процесів міграції населення в трансформації сучасного світу та України на всіх рівнях державного та приватного управління. Налагодження міграційної ситуації в Україні дасть змогу вирішити ряд внутрішніх питань, по-іншому поглянути на проблеми, які виникають внаслідок міграцій, сприятиме позиціонуванню України як держави, цікавої для іноземного капіталу та людських ресурсів.

ПОСЛЕСЛОВИЕ

В представленной монографии предложена методика общественно-географического исследования межрегиональных и межгосударственных миграций населения в их взаимосвязи с социально-экономической ситуацией; данная методика применена при исследовании миграционных процессов в Украине и ее регионах. Изучены особенности современных миграций в Украине в контексте общественных трансформаций. Определены перспективы развития межрегиональных и межгосударственных миграций населения в Украине.

Миграция населения является многомерным явлением, которое усложняется в результате экономических и социальных изменений, которые происходят в украинском обществе при условиях активизации мировых процессов глобализации и регионализации, влияния мирового экономического кризиса. Негативные тенденции в развитии многих сфер жизни населения Украины, значительный отток квалифицированных кадров и т. д. предопределяют необходимость углубленного изучения миграций населения.

Миграционные перемещения характеризуются многогранностью проявлений, выходя из чего выделено: а) типы миграций (по причинам осуществления, направлению потоков, часовому признаку, характеру границ, которые пересекаются, степени контролируемости); б) виды миграций (по периодичности, отношению к территории государства, целям приезда); в) формы миграций (по территориальному признаку, охватыванию территории одного или нескольких государств, количеству изменений места жительства в стране, которая принимает, способу реализации). Выяснено, что важнейшей для исследователей является первая стадия миграционного процесса. В ее пределах рассматриваются составляющие механизма формирования решения лица о миграции или отказе от нее; данный механизм реализуется в результате по большей части постепенного и поочередного формирования и действия факторов, причин миграции, которые предопределяют возникновение миграционных поводов, мотивов, намерений, установок, миграционного поведения.

Разработанная авторская классификация факторов миграции населения, которая базируется на современных и общепризнанных факторах человеческих перемещений, состав которых постоянно расширяется в результате мировых общественных трансформаций, определяет три уровня актуальных факторов миграции: макро-, локального и индивидуального уровней, последние из которых становятся все актуальнее. В работе обнаружено, что основными актуальными причинами усиления всех типов миграции в Украине являются: структурная перестройка экономики и экономические мотивации; расширение внешнеэкономических связей; нтенсификация интеграционных процессов на национальной почве; либерализация процедур эмиграции и иммиграции; неравномерность в размещении производительных сил; ухудшение экологической ситуации; криминализация общества и т. д.

В работе обоснованны новые понятия в социально-экономической географии: понятие коэффициента стойкости населения относительно выездных миграций (часть населения региона, которая не принимала участия в процессе выезда из его территории); понятие переселенческой активности населения (уровень активности развития процессов миграции с изменением постоянного места жительства на территориальных единицах одного уровня); понятие самореализационных (профессиональных) миграций населения (перемещения населения, в которых основным толчком к миграциям является стремление человека реализовать свое призвание). Разработана методика общественно-географического исследования миграций населения, которая предусматривает: оценку уровней социально-экономического развития исследуемых территорий; определение главных характеристик мигрантов и стойкости населения относительно выездных миграций, определение основных изменений в миграциях населения за исследуемый период и важнейших факторов взаимовлияния между уровнем развития исследуемых территорий и миграциями населения; расчет переселенческой активности населения исследуемых территорий и осуществление их типизации; проведение среднесрочного прогнозирования миграций; анализ современной миграционной политики государства; формирование рекомендаций относительно оптимизации миграционной ситуации.

Проведенное сравнение уровней социально-экономического развития регионов Украины, рассчитанных по трем методикам, отличным по составу показателей и математическому обеспечению

вычислений, отобразило общегосударственную тенденцию к снижению уровней регионального развития и обнаружило недостаточную объективность дополненной и государственной методик оценки уровней социально-экономического развития регионов Украины. Расчеты, осуществленные в соответствии с самой точной из использованных методик (методика Совета по изучению производительных сил Украины НАНУ) показывают, что наибольшее развитие в государстве приобрели экономическая инфраструктура, состояние и здравоохранение населения, рынок труда, экологическая сфера. Динамика изменения социально-экономического развития регионов Украины на протяжении лет ее независимости показывает, что самыми актуальными проблемами стали социально-экономические диспропорции регионального развития Украины, региональная дезинтеграция и т. д.

Осуществленный по разработанной методике анализ миграций с изменением постоянного места жительства свидетельствует о том, что для Украины характерно уменьшение количества межрегиональных мигрантов с неравномерным их размещением на территории государства. Менее активно протекают и межгосударственные миграции, результатом реализации которых является увеличение населения Украины. Наиболее привлекательными для украинцев являются преимущественно близкие соседи и страны, с которыми исторически сложились тесные межгосударственные связи: Россия, Германия, Израиль, США, Беларусь, Молдова, Канада, Венгрия, Казахстан, Китай, Чехия, Польша. Выяснено, что при обеих формах миграций доминируют женщины, а чаще всего мигрирует население работоспособного возраста. Мигранты (в основном украинцы и россияне) предпочитают городские поселения. Введенный и вычисленный в работе коэффициент стойкости населения относительно выездных миграций показывает, что: самым стойким относительно внутренних выездных миграций является население Запада Украины, наименее стойким – население Севера и Центра; самыми стойкими относительно эмиграций являются жители преимущественно центральных и части западных областей, наименее стойкими – обитатели Востока и частично Юга Украины. Проведенная оценка межрегиональной и межгосударственной ситуации в регионах Украины позволила выделить пять их типов по базовым показателям миграции и их интенсивности и установить, что самой численной является группа регионов со средними по Украине показателями (а также их интенсивностью) миграционного прироста населения; высокими, средними или низ-

кими показателями прибывшего и выбывшего населения при обеих формах миграции.

В историческом аспекте работы выяснено, что внешние миграции в Украине стимулировались экономическими, социальными, политическими, религиозными причинами, что привело к формированию четырех волн эмиграций украинцев. В годы первой волны эмиграций (1880–1914) украинцы выезжали в Канаду, Бразилию, Аргентину. Во время второй волны переселений из Украины (1917–1939 гг.) эмигранты направлялись преимущественно в Канаду, Аргентину, страны Европы, США и Бразилию. Третья волна эмиграций (конец Второй мировой войны – послевоенный период) характеризовалась выбытием населения в Канаду, Францию, Великобританию, Бельгию, Нидерланды, Бразилию, Аргентину, Парагвай и Австралию. В начале четвертой волны эмиграций от 1980 г. и доныне) население направлялось в Канаду, на современном этапе странами назначения являются: Россия, Польша, Чехия, Италия, Португалия, Венгрия, Греция, Словакия, Беларусь. Обнаружено, что в настоящее время за рубежом проживает (по разным оценкам) от 16 до 20 млн. лиц украинского происхождения. Больше всего их проживает в России, Канаде, США, Молдове, Казахстане, Бразилии, Аргентине, Беларуси, Узбекистане.

Произведенный в работе расчет корреляционной связи между основными показателями межрегиональных, межгосударственных миграций и показателями социально-экономического развития указывает на то, что в большинстве случаев отслеживается зависимость между показателями межрегиональных переселений и показателями общественного развития. Менее стойкой является зависимость между последними и показателями межгосударственной активности населения, что указывает на существование (кроме базовых – экономических) существенных факторов иного происхождения (психологические, личностные).

Осуществленный анализ введенного и рассчитанного для регионов Украины индекса переселенческой активности населения, который точнее коэффициента общей подвижности населения отображает региональную динамику миграционной ситуации, свидетельствует о тенденции роста межрегиональной и сокращения межгосударственной переселенческой активности населения практически на всей территории государства. Выяснено, что среди пяти групп регионов, выделенных по вычисленным индексам, самой численной при обе-

их формах миграций является группа со средней переселенческой активностью населения. Сравнение средних уровней социально-экономического развития Украины и переселенческой активности населения указывает на их взаимозависимость. Выяснено, что на современном этапе основным следствием межрегиональной переселенческой активности населения является углубление диспропорций социально-экономического развития регионов; межгосударственной – торможение процесса массового обнищания населения. Основными негативами переселенческой активности являются частые физические и психические нагрузки, отсутствие рационального питания, некомфортные условия обитания, разлука с семьей, потеря профессиональных навыков и квалификации. Негативными последствиями межгосударственных переселений является также рост социального напряжения в обществе, межэтнической конфликтности и политического экстремизма, эрозия национальной идентичности, нелегальный характер миграций, усиление угрозы терроризма, и т. д. Позитивными результатами межгосударственных миграций являются: изменения предложения рабочей силы на рынках труда (количественные и качественные); адаптация к неблагоприятным обстоятельствам становления рыночной экономики; уменьшение безработицы; улучшение материального обеспечения населения; приобретение опыта предпринимательства; налаживание деловых и других контактов; расширение осведомленности населения со способом жизни, культурными достижениями, политическими системами зарубежных стран и т.д.

Выполненный с использованием метода экстраполяции прогноз развития процессов миграции указывает на вероятный рост уровня интенсивности межрегиональных миграций ориентировочно на 15 %, уменьшение среднего уровня интенсивности иммиграций на 29 %, а уровня эмиграций – более чем на 70 %. Констатировано, что прогнозируемые данные могут изменяться в результате влияния средств миграционной политики.

В работе установлено, что на современном этапе развития необходимым заданием есть оптимизация последствий миграций населения и использование миграции как ресурса, который в перспективе будет способствовать повышению уровня развития государства и выступать существенным резервом социально-экономического продвижения Украины. Это невозможно осуществить без осознания важности процессов миграции населения в трансформации современного мира и Украины на всех уровнях государственного и частного управления.

Налаживание миграционной ситуации в Украине даст возможность решить ряд внутренних вопросов, по-другому взглянуть на проблемы, которые возникают в результате миграций, будет способствовать позиционированию Украины как государства, интересного для иностранного капитала и человеческих ресурсов.

EPILOGUE

In the presented monograph a method of public-geographical research of interregional and intergovernmental migrations of population is developed. The method is developed for research migrations in intercommunication with a socio-economic situation; this method is applied at research of migratory processes in Ukraine and its regions. The features of modern migrations in Ukraine in the context of public transformations are found out. The prospects of development of interregional and intergovernmental migrations of population in Ukraine are determined.

Migration of population is the multidimensional phenomenon, which becomes complicated as a result of economic and social changes, which take place in Ukrainian society at the terms of activation of world processes of globalization and regionalization, influence of world economic crisis. Negative tendencies in development of many spheres of population life of Ukraine, considerable outflow of skilled personnel and others like that predetermine the necessity of deep study of population migrations.

Many displays have the migratory moving, because of that are selected: a) types of migrations (in accordance with reasons of realization, direction of streams, sign of time, character of borders which intersect, degree of testability); b) shapes of migrations (in accordance with periodicity, attitude toward territory of the state, aims of arrival); c) forms of migrations (by the territorial sign, by the scope of territory one or a few states, by the amount of changes of permanent residence in a country which accepts, by the method of realization). It is set that major for researchers is the first stage of migratory process. In its limits the elements of mechanism of forming of person decision about migration or waiver of it are examined; this mechanism will be realized as a result of the mostly gradual and by turn forming action of factors, reasons of migration, which predetermine the origin of migratory occasions, reasons, intentions, settings, migratory conduct.

Classification of factors of population migration which is developed by author is based on the modern and confessedly factors of the human moving. Their composition constantly broadens as a result of world public

transformations. This classification determines three levels of modern factors of migration: makro-, local and individual levels. The last from them become more actual. In the work is discovered that principal actual reasons of strengthening of all types of migration in Ukraine are: structural re-erecting of economy and economic motivations; expansion of external economic connections; intensification of integration processes is on national soil; liberalization of procedures of emigration and immigration; an unevenness in placing of productive forces; worsening of ecological situation; distribution of criminality in society and others like that.

In the work the notions in socio-economic geography are grounded: the notion of population stability coefficient in relation to migrations on departure (part of population of region, which did not take participation in the process of departure from his territory); the notion of migratory activity of population (a level of activity of development of migration processes with the change of permanent residence on territorial units one level); the notion of self-realization (professional) migrations of population (moving of population, in which a basic shove to migrations is aspiration of person to realize own vocation). The method of public-geographical research of population migrations is developed. It provides for: estimation of levels of socio-economic development of the probed territories; determination of main descriptions of migrants and population stability in relation to migrations on departure, an exposure of basic changes in population migrations for probed period; determination of major factors of mutual influence between the level of development of the probed territories and population migrations; calculation of migratory activity of population of the probed territories and realization of their typification; conducting of medium-term prognostication of migrations; analysis of modern migratory policy of the state; forming of recommendations in relation to optimization of migratory situation.

The levels of socio-economic development of Ukraine regions settled in accordance with three methods, different after composition of indexes and mathematical providing of calculations. The conducted comparison of these levels represented a national tendency to the decline of levels of regional development and found out insufficient objectivity of the complemented and state methods of estimation of levels of socio-economic development of Ukraine regions. Calculations, carried out in accordance with most exact from the used methods (a method of Council is of study of productive forces of Ukraine of NASU) show that most development in the state had the economic infrastructure, state and health protection

population, labour-market, ecological sphere. The dynamics of change of socio-economic development of Ukraine regions during the years of its independence shows that the most actual problems were become by socio-economic disproportions of regional development of Ukraine, regional disintegration and others like that.

The analysis of migrations with the change of permanent residence, conducted in accordance with the worked out method testifies that for Ukraine is characteristically diminishing of amount of interregional migrants and uneven their placing on territory of the state. Intergovernmental migrations run less actively too, the result of realization of which is an increase of population of Ukraine. The most attractive states for Ukrainians were mainly neighbors and countries with which were close intergovernmental copulas historically: Russia, Germany, Israel, USA, Byelorussia, Moldova, Canada, Hungary, Kazakhstan, China, Czech Republic and Poland. It is set that women prevail at both forms of migrations, and the population of capable of working age migrates more frequently. Migrants (in basic Ukrainians and Russians) give advantage to city settlements. Entered and calculated coefficient of population stability in relation to migrations on departure shows that: most stable in relation to internal migrations on departure was a population of the West of Ukraine, the least stable was a population of North and Center; most stable in relation to emigrations were habitants of mainly central and parts of western areas, the least stable were inhabitants of East and partly South of Ukraine. The conducted estimation of interregional and intergovernmental situation in the Ukraine regions allowed to select five their types in accordance with the base indexes of migration and their intensity. It is set that most numeral is a group of regions with the middle indexes of migratory increase of population (and with their intensity); with the high, middle or low indexes of arriving and leaving population at both forms of migration.

In the historical aspect of work is found out, that external migrations in Ukraine were stimulated by economic, social, political, religious reasons that resulted to in forming of four waves of emigrations of Ukrainians. In the years of the first wave of emigrations (1880–1914) people drove out to Canada, Brazil, Argentina. In the time of the second wave of emigrations from Ukraine (1917–1939) emigrants were sent mainly to Canada, Argentina, countries of Europe, USA and Brazil. The third wave of emigrations (from an end of World War II and during a post-war period) was characterized was characterized leaving of population to Canada, France, Great Britain, Belgium, Netherlands, Brazil, Argentina, to Paraguay and

Australia. At the beginning of fourth wave of emigrations (from 1980 and to this day) a population was sent to Canada. On the modern stage the countries of setting are: Russia, Poland, Czech Republic, Italy, Portugal, Hungary, Greece, Slovakia, Belarus. It is discovered that presently abroad lives (after different estimations) from 16 to 20 million persons of the Ukrainian origin. Most of them live in Russia, Canada, USA, Moldova, Kazakhstan, Brazil, Argentina, Belarus, Uzbekistan.

The calculation of correlation connection between the basic indexes of interregional, intergovernmental migrations and indexes of socio-economic development that was conducted in the work shows that in most cases is dependence between the indexes of interregional migrations and indexes of community development. Less stable is dependence between the last and the indexes of intergovernmental population migrations that shows the existing of substantial factors of other origin (except for base – economical factor – there are psychological, personality factors).

Realizable analysis of the entered and calculated for the Ukraine regions index of migratory activity of population, which more precisely than coefficient of general mobility of population represents the regional dynamics of migratory situation, testifies to the tendency of growth of interregional migrations and to the reduction of intergovernmental migratory activity of population practically on all territory of the state. It is set that among five groups of regions, selected in accordance with the calculated indexes, most numeral at both forms of migrations is a group with middle migratory activity of population. Comparison of the middle levels of socio-economic development of Ukraine and migratory activity of population shows their interdependence. It is found out, that on the modern stage the basic consequence of interregional migratory activity of population is deepening of disproportions of socio-economic development of regions. The basic consequence of intergovernmental migratory activity of population is braking of process of mass impoverishment of population. The basic negatives of migratory activity of population are the frequent physical and psychical loadings, absence of rational feed, uncomforted terms of dwelling, separation with a family, loss of professional skills and qualifications. The negative consequences of intergovernmental migrations is also growth of social tension in society, ethnical conflicts and political extremism, erosion of national identity, illegal character of migrations, strengthening of terrorism threat and others like that. The positive results of intergovernmental migrations are: changes of suggestion of labour force on labour-markets (quantitative and qualitative); adaptation to the

unfavorable circumstances of becoming of market economy; diminishing of unemployment; improvement of the financial providing of population; gaining experience enterprise; adjusting of business and other contacts; expansion of knowledge of population with the method of life, by cultural achievements, by the political systems of foreign countries and others like that.

The prognosis of development of migration processes is executed with the use of method of extrapolation specifies on credible growth of level of intensity of interregional migrations on 15 %, diminishing of middle level of intensity of immigrations is on 29 %, and level of emigrations – more than on 70 %. It is established, that the forecast information can change as a result of influence of migratory policy facilities.

In the work is set that on the modern stage of development a necessary task there is optimization of consequences of population migrations and use of it as the resource that in a prospect will be instrumental in the increase of development level of the state and will become substantial reserve of socio-economic advancement of Ukraine. It is impossible to carry out it without the awareness of importance of processes of population migration in transformation of the modern world and Ukraine on all levels of state and private administration. Adjusting of migratory situation in Ukraine will enable to decide the row of internal questions, other looking on problems which arise up as a result of migrations, will be instrumental in keeping of Ukraine as the state, interesting for a foreign capital and human capitals.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Авдокушкин Е. Международные экономические отношения. – Учебник. – М.: Юристь, 1999. – 368 с.*
2. *Адміністративно-правові відносини, види, особливості / Опорний конспект з курсу «Адміністративне право України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/Admpravo/056-058.htm*
3. *Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.*
4. *Артюхин М. И. Интеллектуальная миграция как объект государственного регулирования // Наука та наукознавство. – 2000. – № 4. – С. 54–60.*
5. *Бандурка О. О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні: Дис... канд. юрид. наук: (12.00.07) / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2002. – 182 с.*
6. *Бачинський Ю. Україна irredenta (по поводу еміграції): Суспільно-політичний скіц. – Львів: Накладом Д. Лукіяновича, 1895. – 139 с.*
7. *Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки / В. Маркусь (ред. і авт. передмови). – 2-е вид. – К., 1995. – 342 с.*
8. *Билсборроу Р., Хьюго Г., Оберай А., Злотник Х. Статистика международной миграции: Рекомендации по совершенствованию систем сбора данных. – ILO, 1997; М., 1999.*
9. *Блинова М. С. Современные социологические теории миграции населения [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.socio.msu.ru/documents/science/thesises/D.501.001.01/th.2008-09-30-0.rtf*
10. *Бородкин Ф. М. Новое великое переселение народов – фактор в региональной социальной ситуации // Вестник Рос. гуманит. науч. фонда. – М., 1996. – № 2. – С. 88–99.*
11. *Бритченко С. П., Бузницький Ю. В., Бурлака П. Г., Заєць А. П., Перов О. О. Науково-практичний коментар Закону України «Про імміграцію». – К.: МП Леся, 2003. – 207 с.*
12. *Бузницкий Ю. В., Бурлака П. Г., Рубанов С. В. Судебная защита беженцев и лиц, прибывших в Украину в поисках убежища: Практ. рекоменд. / Представительство Верховного Комиссара ООН по делам беженцев в Украине; Центр исследований проблем миграции – К.: МП Леся, 2000. – 120с.*
13. *Бутов В. И. Демография: Учебн. пособие / Под ред. В. Г. Игнатова. – М.: ИКЦ МарТ, Ростов-на-Дону/Д: Издательский центр «МарТ», 2003. – 592 с.*

14. *Варналій З. С., Мокій А. І., Новикова О. Ф., Романюк О. Ф., Романюк С. А. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / Національний ін-т стратегічних досліджень / З. С. Варналій (ред.). – К.: Знання України, 2005. – 498 с.*
15. *Власюк О. С., Пирожков С. І. Індекс людського розвитку: досвід України / Національний інститут стратегічних досліджень – К.: ПРООН, 1995. – 84 с.*
16. *Воєнно-стратегічна складова воєнної доктрини / Воєнна доктрина України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=main0&issue =2004_3*
17. *Воробьев Н. В. Региональная организация миграции населения в сибирских условиях. – Новосибирск: Наука, 2001. – 158 с.*
18. *Генералова Ю. В. Вплив міграційних процесів на економічне зростання України // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4. – С. 181–185.*
19. *Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред.-кол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2: З–О. – 480 с.: іл.*
20. *Глущенко Г. И. Транснационализм мигрантов и перспективы глобального развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 12. – С. 50–57.*
21. *Горобець О. М. Міграція у відтворенні населення Поділля: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: (08. 09. 01) / НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2005. – 20 с.*
22. *Греневольд Джордж. Тенденции международной миграции. – Нидерландский ин-т междисциплинарніх демографических исследований [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.unece.org/stats/documents/2005/01/migration/1.r.ppt*
23. *Гунтыпова Э. С. Миграционные процессы в Республике Бурятия на современном этапе: По материалам исследования студентов и молодых специалистов: Дисс. ... к. социол. н.: (22.00.04). – Улан-Удэ, 2005. – 151 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/223004.html*
24. *Дані з міграції населення. Методологічні пояснення [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua*
25. *Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д. И. (гл. ред.) и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 608 с., илл.*
26. *Демографічна криза в Україні. Її причини та наслідки: Зб. матеріалів / Верховна Рада України, Комітет з питань національної*

безпеки і оборони. – Офіц. вид. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – 450 с.: іл.

27. *Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; За ред. В. Стешенко. – Київ, 2001. – 560 с.*

28. *Демографічні перспективи України до 2026 року / В. Стешенко, О. Хомра, А. Стефановський; НАН України, Ін-т економіки. – К., 1999. – 55 с.*

29. *Джаман В. О. Особливості географії міграцій населення України // Укр. геогр. журн. – 2002. – № 1. – С. 28–36.*

30. *Дмитриев А. Конфликтогенность миграции: глобальный аспект // Социс. – 2004. – № 10. – С.4–13.*

31. *Довгерт А. С. Правовое регулирование международных трудовых отношений: Дис... д-ра юрид. наук: (12.00.03) / Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1994. – 205 с.*

32. *Довжук Б. С., Хаба С. С., Левченко О. С., Білінська Т. М., Вавринович С. С. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти / Тернопільська обл. держ. адміністрація; Тернопільський обл. центр зайнятості. – 3-є вид., оновлене та доп. – Тернопіль: Джура, 2006. – 72 с.*

33. *Долішній М. І., Паламарчук М. М., Паламарчук О. М., Шевчук Л. Т. Соціально-економічне районування України. – Львів, 1997. – 50 с.*

34. *Драгунова Т. А. Міграційні процеси великих міст (на прикладі м. Києва): Автореф. дис. ... канд. екон. наук: (08. 09.01) / НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень. – К., 2005. – 20 с.*

35. *Економічна енциклопедія: У 3 т. – Т. 2 / Редкол.: ... С. В. Мочерний (відповід. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 385.*

36. *Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Данилюк І. В., Малиновська О. А. Етносоціологія: терміни та поняття: Навч. посіб. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Центр сучасного суспільства. – К.: Вид. УАННП «Фенікс», 2003. – 280 с.*

37. *Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А. Закордонне українство: Навч. посіб. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Національна академія держ. управління при Президентові України; Центр сучасного суспільства. – К.: ВІК, 2005. – 308 с.*

38. *Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції. – К., 2000. – 235 с.*

39. *Загородній В. В., Петрук С. Л. Загальні тенденції та регіональні особливості трансформації міського розселення Російської*

Федерації // Географія і сучасність. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 13. – С. 208–215.

40. *Загородній В. В., Гринюк Т. А. Загальні тенденції та регіональні відмінності розвитку соціальної інфраструктури в сільських місцевостях України // Географія і сучасність. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Вип. 12. – С. 61–66.*

41. *Загробская А. Ф. Миграция, воспроизводство и уровень образования населения / АН УССР, Ин-т экономики. – К.: Наукова думка, 1982. – 180 с.*

42. *Загробская А. Ф., Стешенко В. С., Чуйко Л. В. Демографическое развитие украинской ССР/ Под ред. Т. Е. Лещенко.− К.: Наукова думка, 1977.−222с.*

43. *Закон України № 2850-IV «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15*

44. *Закордонне українство: витоки та сьогодення [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/austria/ua/6121.htm*

45. *Западнюк С. О. Аналіз науково-методичних підходів до суспільно-географічного дослідження міграцій населення // Український географічний журнал. – 2007. – № 1. – С. 34–38.*

46. *Западнюк С. О. Міжрегіональні міграції (міграційний приріст): карта // Екологічний атлас України. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2009. – С. 41.*

47. *Западнюк С. О. Особливості соціально-економічного розвитку України та міграції населення: взаємовплив та його наслідки // Український географічний журнал. – 2009. – № 2. – С. 24–31.*

48. *Западнюк С. О. Регіональні тенденції соціально-економічного розвитку України як передумова міграції населення // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. У 4-х тт. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т. ІІ. – С. 251–254.*

49. *Западнюк С. О. Ретроспективний аналіз міждержавних міграцій населення України (2000–2007 рр.) // Український географічний журнал. – 2008. – № 2. – С. 46–50.*

50. *Западнюк С. О. Суспільно-географічні фактори міграції населення // Український географічний журнал. – 2007. – № 3. – С. 40–45.*

51. *Западнюк С. О. Сучасні фактори міграції населення як втілення регіональних та загальнодержавних проблем України // Регіональні*

проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. Наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирский, 2007. – С. 90–94.

52. *Западнюк С. О. Типи, види і форми міграцій населення // Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій:Збірник наукових праць / Відп. ред. Ю. О. Кисельов. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 116–118.*

53. *Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» №4227 від 06.10.2003 р., поданого Кабінетом Міністрів України // Український незалежний центр політичних досліджень [Електронний ресурс] – Режимдоступу:http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3591&mode=thread&order=0&thold=0*

54. *Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» №0956 від 25.05.2006 р., внесеного народним депутатом України І.Гайдошем // Український незалежний центр політичних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=5875&mode=thread&order=0&thold=0*

55. *Зовнішні трудові міграції населення України / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Е. М. Лібанова (ред.), О. В. Позняк (ред.). – К.: РВПС НАН України, 2002. – 206 с.*

56. *Ионцев В. А. Международная миграция [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.demostudy.ru/books/volume%2012_rus.pdf*

57. *Ионцев В. А. Мировые миграции. – М.: Знание, 1992. – 64 с.*

58. *Іванова О. Феномен внутрішньої міграції // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 53–63.*

59. *Казакевич Г. Черный транзит: Украина в контексте мировых процессов нелегальной миграции // Персонал. – 2001. – № 2. – С. 16–20.*

60. *Карпенко Тимур. Українське перехрестя для мігрантів // Англомовна українська газета Kyiv Weekly [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://weekly.com.ua/ukr/?art=1172680566*

61. *Коломийчук В. С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району: теорія, методологія, практика. – Тернопіль, 1998. – 318 с.*

62. *Коломийчук В. С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону. – Тернопіль, 2002. – 249 с.*

63. *Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Нелегальна міграція: генезис і механізм протидії / Національна академія внутрішніх справ. – К. – Д., 2002. – 371 с.*

64. *Кондратьєв Я. Ю., Римаренко Ю. І., Олефір В. І. Основи міграцієзнавства: Навч.-метод. посібник / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2000. – 422 с.*
65. *Копчак С. І. та ін. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття: Статистико-демографічне дослідження / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк;* Прикарпатський ун-т *ім. В. Стефаника, Науково-методичний центр «Українська етнопедагогіка та українознавство». – Л.: Світ, 1996. – 284 с.*
66. *Корнус А. Депресивні регіони: теорія і практика [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukr-tur.narod.ru/personalii/ukrgeo/k/kornusao/webkornusao/depresreg/depresregion.htm*
67. *Костаков В. Миграция: беда или благо? // Экономист. – 2000. – № 2.– С. 34–39.*
68. *Кузьменко О. Боротьба з нелегальною міграцією в Україні // Вісник Української Академії державного управління. – 1999. – № 4. – С. 283 – 287.*
69. *Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні: Навч. посібник / Національна академія внутрішніх справ України. – Д.: Наука і освіта, 2001. – 252 с.*
70. *Кузьмин А. И. Миграция населения // Курс лекций «Основы демографии». – Лекция 12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.humanities.edu.ru/db/msg/47080*
71. *Кузьмин А. И. Показатели миграции // Курс лекций «Основы демографии».–Лекция 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.humanities.edu.ru/db/msg/47081*
72. *Курач Т. М. Картографічне дослідження динаміки демографічних процесів в Україні. – К.: ЗАТ «Інститут передових технологій», 2004. – 70 с.*
73. *Курс демографии / Под ред. А. Я. Боярского. – М.: Статистика, 1974. – 454 с.*
74. *Лапшина І. А. Міжнародна міграція робочої сили: український аспект (за матеріалами західних областей України): Автореф. дис. ...канд. екон. наук: (08.05.01) / Тернопільська академія народного господарства. – Тернопіль, 2002. – 20 с.*
75. *Лексин В., Андреева Е., Ситников А., Швецов А. Региональная политика России: концепции, проблемы, решения // Российский экономический журнал. – 1993. – № 9. – С. 51.*
76. *Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Власюк О. С., Калачова І. В., Макарова О. В. Людський розвиток регіонів України: методика оцін-*

ки та сучасний стан / Рада з вивчення продуктивних сил України НАНУ; ПРООН. – К.: СПД Савчина, 2002. – 123 с.

77. *Локтєва І. М., Зарицький А. М, Доброштан Є. В., Павліковська Т. М., Сагач О. С., Ніколаєнко С. М., Кикоть В. І., Сопіль Г. В. Концептуальні питання моніторингу епідемічної ситуації з малярією в Україні // Журнал Академії медичних наук України. – 2005. – т. 11, № 4. – С. 817–825.*

78. *Ляшенко Д. О. – Актуальні завдання картографування міжнародних міграційних зв'язків України. – Укр. геогр. журн. – 2008. – № 3. – С. 52–59.*

79. *Ляшенко Д. О. Карти міжнародних міграцій для географічної освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Pbgo/2008_8/Lyashenko.pdf*

80. *Магомедова А. Г. Экономико-демографические аспекты внешней миграции в России: / Сборник статей / Гл. ред. В.А. Ионцев. – М.: ТЕИС, 2006. – 128 с.*

81. *Майданік І. П. Сільська молодь як особлива категорія учасників трудових міграцій // Український соціум. – 2005. – № 5–6. – С. 150–155.*

82. *Макеев С., Войтович С., Прибыткова И., Оксамитная О., Симончук Е. Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности / НАН Украины; Институт социологии (Киев). – К., 1999. – 204 с.*

83. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відповід. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.*

84. *Малиновська О. А. Біженці у світі та в Україні / Моделі вирішення проблеми / Національна академія держ. управління при Президентові України. – К.: Генеза, 2003. – 288 с.: табл.*

85. *Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / Національна академія держ. управління при Президентові України. – К.: Вид. НАДУ, 2004. – 236 с.: рис., табл.*

86. *Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / Національний ін-т стратегічних досліджень. – К., 1997. – 68 с.*

87. *Малиновська О. А. Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 5-19 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtse/2009_1.pdf*

88. *Малиновська О. А. Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України: Дис... д-ра наук з держ. упр.:*

(25.00.02) / Національна академія держ. управління при Президентові України. – К., 2005. – 426 с.

89. *Малиновська О. Від аналізу до розробки концепції: особливості міграційної ситуації в Україні // Політика і час. – 1995. – № 10. – С. 45–51.*

90. *Малиновська О. Міграція мовою статистики // Проблеми міграції: Український інформаційно-аналітичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 8–14.*

91. *Малиновська О. Орієнтири міграції // Політика і час. – 1994. – № 4. – С. 12–17.*

92. *Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – К.: Бланк-Прес, 2004. – 172 с.*

93. *Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.*

94. *Методика вимірювання людського розвитку регіонів України / Державний комітет статистики України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2001. – 32 с.*

95. *Миграционные процессы в трансформирующемся обществе / РАН, Ин-т международных экономических и политических исследований. – М.: Эпикон, 1997. – 117 с.*

96. *Миграционные процессы после распада СССР / Ж. А. Зайончковская (науч. ред.); РАН, Ин-т народнохозяйственного прогнозирования. – М., 1994. – 224 с.*

97. *Миграция и информация / Ж. Зайончковская (ред.); Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ; Независимый исследовательский совет по миграции стран СНГ и Балтии. – М., 2000. – 248 с.*

98. *Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина: Сб. науч. трудов / Под общ. ред. С. И. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – 176 с.*

99. *Миграция населения / РАН, Ин-т соц.-экон. проблем народонаселения / Ж. А. Зайончковская (отв. ред.) . – М., 1992. – 244 с.*

100. *Мисевич К. Н., Присяжный М. Ю. Миграция украинцев в регионы Азиатской России // Український географічний журнал. – 2004. – № 4. – С. 43–48.*

101. *Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: Енциклопедія / Ю. І. Римаренко (уклад., ред.); НАН України, Ін-т держави і права ім. В. Н. Корецького. – К.: Довіра, 1998. – 910 с.*

102. *Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст. / За ред. Я. Пилинського. – К.: Стилос, 2007. – 191 с.*
103. *Міграція населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Держ. комітет статистики України / О. Г. Осауленко (ред.). – К.: Держкомстат України, 2004. – 322 с.*
104. *Міграція населення України у 2003 році: Збірник / Держ. комітет статистики України. – К., 2004. – 158 с.*
105. *Міграція населення України у 2004 році. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 162 с.*
106. *Міграція, як предмет наукового дослідження [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z190_page_4.html*
107. *Міжнародна міграція робочої сили // Экономико-правовая библиотека. – Тема 5 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vuzlib.net/me_kneu/5-6.htm*
108. *Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Дис... канд. юрид. наук: (12.00.08) / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 216 с.*
109. *Моисеенко В. М. Влияние чрезвычайной ситуации на миграцию населения: (На примере районов, пострадавших от аварии на Чернобыльской АЭС) // Проблемы прогнозирования. – М., 1993. – Вып.1. – С. 99–108.*
110. *Мосьондз С., Саїв С. Становлення державної міграційної політики України // Право України. – 2005. – № 11. – С. 113–117.*
111. *Надьон О. Міжнародна жіноча міграція: соціальний та правовий аспекти // Право України. – 2004. – № 3. – С. 29–33.*
112. *Надьон О. Нелегальна міграція: міжнародні та національні правові проблеми // Право України. – 2004. – № 6. – С. 13–17.*
113. *Населення України – 2002: Щорічна аналітична доповідь. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2003. – 376 с.*
114. *Населення України, 1992 рік / Міністерство статистики України; Відповід. за випуск О. М. Гладун та І. В. Вакуловська. – К.: Техніка, 1993. – 238 с.*
115. *«Нетрадиційні» іммігранти у Києві / Авт. кол.: Брайчевська О., Волосюк Г., Малиновська О., Пилинський Я., Попсон Н., Рубл Б.; Інститут Кеннана, Київський проект. – К.: «Стилос», 2003. – 446 с.*
116. *Ніколаєвський В. М., Прохоренко Н. Є. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення / Харківський національний*

університет імені В. Н. Карабіна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/sociology/2009_1/09nvmyaiya.htm

117. *Ніколайчук М. В. Механізм регулювання міграційних процесів сільського населення: Автореф. дис... канд. екон. наук: (08.09.01) / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Л., 2005. – 20 с.*

118. *Ніколайчук М. Складові елементи механізму регулювання міграційних процесів сільського населення // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 105–112.*

119. *Новік В. О. Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні. – К.: Компанія ВАІТЕ, 1999. – 216 с.*

120. *Новік В. О. Довідник для біженців та іммігрантів. – К.: ГРОТ, 2001. – 304 с.*

121. *Новік Володимир Олександрович. Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні: Аналітичне дослідження. – К.: Компанія ВАІТЕ, 1999. – 216 с.*

122. *Образцова О. И. Статистический анализ компонентов механического движения населения // Курс лекций по демографической статистике. – Лекция 7 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.xion.ru/downloads/?id=4162*

123. *Общая теория статистики / Под ред. А. Я. Боярского, Г. Л. Громыко. – 2-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 376 с.*

124. *Овчиннікова О. Р. Моделі і методи для організації досліджень потенційної міграції населення: Дис... канд. екон. наук: (08.03.02) / Технологічний ун-т Поділля. – Хмельницький, 2003. – 261 с.*

125. *Олефір В., Цвігун Д. Еволюція та сутність поняття нелегальної міграції // Право України. – 2005. – № 4. – С. 81–84.*

126. *Олійник Я. Б., Тищенко П. Г., Степаненко А. В., Масляк П. О. Географія: Навч. посіб. для старшокласників та абітурієнтів. Відповіді на всі питання нової програми. – 5-е вид., перероб. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 455 с.*

127. *Орлова И. Б. Социальные последствия российских миграционных процессов // Вестник Рос. гуманит. науч. фонда. – М., 1996. – № 2. – С. 105–114.*

128. *Оцінка стану виконання підсумкових документів Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) в Україні / Руденко Л. Г., Білявський Г. О., Горленко І. О., Гукалова І. В., Дубін В. Г., Лісовський С. А., Медведенко І. В., Олещенко В. І., Пащенко В. М. – К.: Академ-періодика, 2004. – 208 с.*

129. *Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 416 с.: іл.*
130. *Палій О. Перспективи зовнішньої міграції в контексті змін на українському ринку праці // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 81–84.*
131. *Пендюра М. М. Нелегальна міграція – сучасна загроза національній безпеці України в геополітичному вимірі // Держава і право. Юридичні і політичні науки: Збірник наук. праць. – К., 2004. – Вип. 25. – С. 52–56.*
132. *Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения / АН СССР, Ин-т международного рабочего движения. – М.: Наука, 1975. – 232 с.*
133. *Петров В. Н. Влияние этнических миграций на процессы социальных изменений в регионе // Вестник Московского ун-та. – Сер. 18. Социология и политология. – 2004. – № 2. – С. 116–129.*
134. *Петрова Т. П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки / НАН України; Науково-дослідний центр з проблем зайнятості населення та ринку праці. – К., 1996. – 41 с.*
135. *Петрова Т. П. Механизм миграционного обмена: методы исследования / АН Украины, Совет по изучению производительных сил Украины. – К.: Наукова думка, 1992. – 140 с.*
136. *Пила В. Программно-целевой метод управления социально-экономическим развитием регионов // Экономика Украины. – 1998. – № 9. – С. 32–39.*
137. *Пирожков С. И., Малиновская Е. А., Хомра А. У. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект / Совет национальной безопасности и обороны Украины; Национальный ин-т проблем международной безопасности. – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.: рис.*
138. *Пирожков С. І. Демографічний розвиток України: сучасне і майбутнє // Вісник НАН України. – 2006. – № 1. – С. 59–64.*
139. *Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / Європейська економічна комісія ООН, Національний ін-т стратегічних досліджень. – К., 1997. – 127 с.*
140. *Питюренко Е. И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. – К.: Наук. думка, 1983. – 140 с.*
141. *Питюренко Е. И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1977. – 204 с.*

142. *Питюренко Е. И., Старостенко А. Г., Булычева Т. В. Внутрирегиональные миграционные связи населения в Киевском Приднепровье // Экономическая география. – Вып. 38. – К.: Вища школа. – 1986. – С. 50–55.*
143. *Піскун О. І. Основи міграційного права: Порівняльний аналіз: Навч. посібник. – К.: МП Леся, 1998. – 359 с.*
144. *Піскун О. І., Прибиткова І., Волович В. Міграція: наслідок старих, джерело нових конфліктів // Політична думка. – 1996. – № 3–4. – С. 43–72.*
145. *Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.*
146. *Пітюренко Ю. І., Якимова М. П. Методичні питання виділення територіальних систем міських поселень і визначення їх меж // Економічна географія. – Вип. 16.– К.: Вища школа. – 1974. – С. 40 – 47.*
147. *Позняк В. О. Міграційна ситуація в Україні: загальнодержавні тенденції та закономірності територіальної диференціації // Укр. геогр. журн. – 2002. – № 1. – С. 22–28.*
148. *Позняк О. В. Міграції населення в контексті розвитку регіонального ринку праці: Автореф. дис. ...канд. екон. наук: (08.10.01) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 1996. – 22 с.*
149. *Покшишевский В. В. Население и география. М.: 1978.*
150. *Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України (суспільно-географічне дослідження): Автореф. дис. ... к. геогр. н.: (11. 00. 02) / НАН України, Ін-т географії. – К., 2007. – 20 с.*
151. *Политическое убежище. Словари и энциклопедии на Академике [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/17191*
152. *Постанова Верховної Ради України від 05.04.2007 № 901-V «Про відхилення проекту Закону України про основні засади державної міграційної політики України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=901-16*
153. *Постанова Верховної Ради України від 25.06.2004 № 1898-IV «Про проекти законів України про основні засади державної міграційної політики України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1898-15*
154. *Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. N 833 «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, мм. Києва та Севастополя» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=833-2007-%EF*

155. *Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – Вип. 17. – [Б. м. вид.], 1996.*
156. *Правовий захист біженців в Україні: Зб. док. / В. Євінтов (упоряд.). – К.: Поліграф-СКВ, 1998. – 152 с.*
157. *Преображенская Н. М. Философские аспекты миграционных процессов // Вестник Московского ун-та. – Сер. 7. Философия. – 2004. – № 5. – С. 76–90.*
158. *Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – К.: АртЕк, 1995. – 256 с., іл.*
159. *Прибыткова И. М. Правовые и гуманитарные проблемы реинтеграции ранее депортированных в Крыму: Аналитич. докл. / Представительство УВКБ ООН в Украине. – К.: Компания ВАИТЭ, 1999. – 264 с.*
160. *Прибыткова И. М. Трудовая маятниковая миграция населения: Опыт комплексного экономико-социологического исследования: Автореф. дис. ... д-ра экон. наук: (08.00.18) / АН СССР, Ин-т социологии. – М., 1989. – 32 с.*
161. *Проблема нелегальної міграції та транспортування мігрантів в Україні: Наук. доп. / О. А. Малиновська (упоряд.): Центр технічної кооперації для Європи та Центральної Азії, МОМ. – К.: Бланк-Прес, 2000. – 118 с.*
162. *Проблеми розвитку регіональної статистики в Україні / Інститут регіональних досліджень НАН України, НДІ статистики Держкомстату України. – К., 1997. – 96 с.*
163. *Программа по исследованию миграции / РАН; Институт народнохозяйственного прогнозирования. Лаборатория миграции населения / Ж. А. Зайончковская (науч. ред.); Дж. Р. Азраэл, Ж. А. Зайончковская (руководители программы). – М., 1994. – Вып. 6. – 100 с.*
164. *Пухлій В. Т. Соціальні наслідки глобалізації в Україні / НАН України, СІАЗ. – К., [Б. р.]. – 22 с.*
165. *Регент Т. М. «Миграция в цивилизованных формах закономерна и экономически выгодна»: Беседа с руководителем Федеральной миграционной службы Т. М. Регент // Человек и труд. – 1998. – № 3. – С. 4–9.*
166. *Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики. – К., 2005. – 24 с.*
167. *Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики. – К., 2007. – 40 с.*

168. *Регіони України 2004. – К., 2005. – Ч. 1–2.*
169. *Регіони України 2005. – К., 2006. – Ч. 1–2.*
170. *Регіони України 2006. – К., 2007. – Ч. 1–2.*
171. *Рижко Л. В. Еміграція та міграція вчених як філософсько-наукознавча проблема // Наука та наукознавство. – 2002. – № 1. – С. 56–64.*
172. *Рішення РНБО від 15.06.2007 «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0008525-07*
173. *Ровенчак О. А. Проблема вивчення міграції та її зв'язку з процесами глобалізації в соціології // Український соціум. – 2005. – № 4. – С. 35–45.*
174. *Розвиток громад і регіонів України / В. Гудак, Г. Линевич, О. Бойко-Бойчук та інші; за ред. С. Максименка. – К.: Логос, 1999. – 164 с.*
175. *Романюк М. Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – Л.: Світ, 1999. – 290 с.*
176. *Романюк М. Д. Трудова маятникова міграція населення Прикарпаття / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Л.: Світ, 1996. – 232 с.*
177. *Руденко Л. Г., Мисевич К. Н., Фащевский Н. И., Хомра А. У., Воробьев Н. В., Немченко М. П. Методологические подходы к социально-экономической оценке межгосударственной миграции населения // География и природ. ресурсы. – 2006. – № 2. – С.4–12.*
178. *Руденко Л. Г., Фащевський М. І., Немченко М. П., Мисевич К. М. Проблеми міждержавних міграційних зв'язків України та основні шляхи їх вирішення // Укр. геогр.журн. – 2007. – № 3. – С. 35–39.*
179. *Руденко Л. Г., Фащевський М. І., Немченко М. П., Мисевич К. М. Соціально-економічний розвиток регіонів України і міждержавна міграція населення // Укр. геогр. журн. – 2006. – № 4. – С. 44–50.*
180. *Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: Прогнозы, факторы, политика. – М., 1987. – 200 с.*
181. *Рыбаковский Л. Л. Региональный анализ миграций. – М.: Статистика, 1973. – 160 с.*
182. *Рыбаковский Л. Л. Стадии миграционного процесса. – М.: М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001. – Вып. 5. Прил. к журн. «Миграция в России». – 160 с. – (Миграция населения.)*

183. *Рязанцев С. Трудовая миграция в СНГ: тенденции и проблемы регулирования // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 11. – С. 65–69.*
184. *Садова У. Я. Міграція та її місце у гармонізації розвитку територіальних суспільних систем // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 29–36.*
185. *Самородов А. О миграционных процессах в СНГ: фрагменты дискусии // Общество и экономика. – 2004. – № 11–12. – С. 20–33.*
186. *Світова економіка: Підручник / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, О. І. Рогач та ін. – К.: Либідь, 2007. – 640 с.*
187. *Сєрова І. І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (12.00.11) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 17 с.*
188. *Ситікова Л. В. Статистичне дослідження мотивації потенційних трудових мігрантів Житомирської області // Статистика України. – 2004. – № 4. – С. 76–80.*
189. *Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.*
190. *Словник української мови. – Т. 3: З. – К.: Наукова думка, 1972. – 744 с.*
191. *Словник української мови. – Т. 5: Н–О. – К.: Наукова думка, 1974. – 840 с.*
192. *Словник української мови. – Т. 8. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 97.*
193. *Словник української мови. – Т. 9: С. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 204.*
194. *Слука Н. А. Градоцентрическая модель мирового хозяйства. – М.: Пресс-Соло, 2005. – 168 с.*
195. *Современные проблемы миграции / Рыбаковский Л. Л. (ред.). – М.: Мысль, 1985. – 112 с.*
196. *Современные проблемы социальной географии: Материалы Всероссийской научной конференции (Иркутск, 26–28 октября 2005 г.). – Иркутск: Изд. Института географии им. В. Б. Сочавы СО РАН, 2005. – 119 с.*
197. *Солт Дж.,. Кларк Дж. Региональные и локальные перспективы. Международная миграция в регионе европейской экономической комиссии ООН: формы, тенденции, политика // Междунар. журнал социальных наук. – 2001. – № 032. – С. 81–99.*
198. *Сорокин М. Ю. Влияние глобальных и региональных кризисов на эволюцию мирового хозяйства. – М.: Пресс-Соло, 2004. – 176 с.: илл.*

199. *Социально-ориентированная рыночная экономика // Материал из Википедии — свободной энциклопедии [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Социально-ориентированная_рыночная_экономика*
200. *Социальные факторы и особенности миграции населения в СССР / АН СССР, Ин-т социологических исследований / Рыбаковский Л. Л., Чураков В. Я. (ред.). – М.: Наука, 1978. – 144 с.*
201. *Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. проф. Шаблія О. І. Вид. 2-е, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2000. – 680 с., іл.*
202. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних методів (регіональний аспект): Щорічник наукових праць. – Вип. X / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 1999. – 272 с.*
203. *Староверов О. В. Миграция: объединение микро- и макроподходов // Экономика и мат. методы. – М., 1993. – Т. 29. – Вып. 3. – С. 426–435.*
204. *Стасюк М. О. Міжнародна трудова міграція на сучасному етапі ринкової трансформації економіки України: Автореф. дис. ...канд. екон. наук: (08.05.01) / Українська академія зовнішньої торгівлі. – К., 2004. – 23 с.*
205. *Статистична інформація [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/*
206. *Статистичний щорічник України за 1993 рік / Держкомстат України: За ред. О. Г. Осауленка; Відповід. за випуск В. А. Головко. – К.: Техніка, 1994. – 494 с.*
207. *Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України; Відп. за вип. В. В. Самченко. – К.: Техніка, 1996. – 576 с.*
208. *Статистичний щорічник України за 1999 рік / Держкомстат України: За ред. О. Г. Осауленка; Відповід. за випуск В. А. Головко. – К.: Техніка, 2000. – 648 с.*
209. *Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2001. – 598 с.*
210. *Статистичний щорічник України за 2002 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2003. – 664 с.*
211. *Статистичний щорічник України за 2003 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2004. – 632 с.*
212. *Статистичний щорічник України за 2004 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2005. – 632 с.*

213. *Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2006. – 632 с.*
214. *Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2007. – 632 с.*
215. *Стеценко Ю. В. Нелегальна міграція як джерело загрози національній безпеці України // Держава і право. Юридичні і політичні науки: Збірник наукових праць. – К., 2004. – Вип. 24. – С. 592–599.*
216. *Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; НІСД, Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.*
217. *Структура і напрямки міграційних потоків населення України / О. У. Хомра та ін. (підгот.); Представництво МОМ в Україні. – К., 1998. – 54 с.*
218. *Суспільні фонди споживання // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс] – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Суспільні_фонди_споживання*
219. *Тарлецкая Л. В. Международная миграция и социально-экономическое развитие // МЭ и МО. – 1998. – № 7. – С. 140–145.*
220. *Указ Президента України від 20.07.2007 № 657/2007 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року "Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=657%2F2007*
221. *Україна між Сходом і Заходом: нелегальна міграція / Т. Клиниченко // Наук. зам. Ін-ту політичних і етнонац. досліджень. – 2002. – Вип. 21. – С. 231–240.*
222. *Українська радянська енциклопедія: В 12 т. // Редкол.: М. П. Бажан (голова редкол.) та ін. – К., 1985. – Т. 12. – С. 486.*
223. *Українська радянська енциклопедія: В 12 т. // Редкол.: М. П. Бажан (голова редкол.) та ін. – К., 19. – Т. 5. – С. 140.*
224. *Ульяницька О. В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8. – С. 167–172.*
225. *Умберто Еко. Міграційні процеси в третьому тисячолітті // Всесвіт. – 2001. – № 1–2. – С. 143–144.*
226. *Урсуа Р. Социальные исследования и меры по взаимодействию в общественной политике. Международная миграция, социальные*

науки и общественная политика // Междунар. журн. соц. наук. – 2001. – № 032. – С. 207–217.
227. *Фащевський М. І., Руденко Л. Г., Немченко М. П., Мисевич К. М. Міждержавні міграційні зв'язки України: основні тенденції та проблеми // Укр. геогр. журн. – 2007. – № 4. – С. 33–38.*
228. *Філософський словник соціальних термінів. – Вид. 2-е, доп. – Х.: «Р. И. Ф.», 2005. – С. 454.*
229. *Хвилі української діаспори. Друга хвиля. Інтелектуальна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://diaspora.ukrinform.com/xvyli-2.shtml*
230. *Хвилі української діаспори. Перша хвиля. Трудова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://diaspora.ukrinform.ua/xvyli-1.shtml*
231. *Хвилі української діаспори. Третя хвиля. Політична [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://diaspora.ukrinform.ua/xvyli-3.shtml*
232. *Хвилі української діаспори. Четверта хвиля. Заробітчанська [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://diaspora.ukrinform.ua/xvyli-4.shtml*
233. *Ходов Л. Г. Экономика международной миграции самодеятельного населения (мировой и российский аспекты): Учеб. пособие. – М.: Международный университет (в Москве), 2001. – 54 с.*
234. *Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / АН УССР, Ин-т экономики. – К.: Наукова думка, 1979. – 148 с.*
235. *Хомра О. Міграція українців в Україні: територіальний аспект // Проблеми міграції. – 1998. – № 2. – С. 13–16.*
236. *Хорев Б. С., Чапек В. Н. Проблемы изучения миграции населения (Статистико-географические очерки). – М.: Мысль, 1978. – 256 с.*
237. *Цапенко И. Роль иммиграции в экономике развитых стран // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 5. – С. 27–39.*
238. *Черкасский Б. Л., Сергиев В. П., Ладный И. Д. Эпидемиологические аспекты международной миграции населения. – М.: Медицина, 1984. – 208 с., илл.*
239. *Чехович С. Б. Міграційне право України: Підручник / НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. – К.: Школа, 2003. – 368 с.*
240. *Чудиновских Ольга. Текущий учет миграции в России: оценка качества и поиск альтернатив «Миграция в СНГ и Балтии: через разли-*

чия проблем к общему информационному пространству. Материалы конференции 8-9 сентября 2000 г., Санкт-Петербург», Москва, 2001 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/authors/chudinovsky/?library=1756

241. *Шлепаков А. Н., Малиновська О. А., Пінчук О. М. Еміграція населення України: Соціально-економічні аспекти та можливі наслідки. – К., 1993. – 52 с.*

242. *Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / НАН Украины, Ин-т социологии. – К.: Стилос, 2002. – 700 с.*

243. *Щербаков В. Трудовая миграци в странах СНГ и защита прав трудящихся-мигрантов // Общество и экономика. – 2004. – № 11–12. – С. 5–19.*

244. *Щитова Н. А. География образа жизни: теория и практика регионального исследования: Автореф. дис. ... д-ра геогр. наук: (25.00.24) / МГУ им. М. В. Ломоносова, географический ф-т. – М., 2005. – 35с.*

245. *Экологические факторы [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://dronisimo.chat.ru/homepage1/ob/faktori.htm*

246. *Эпплярд Р. Нынешняя ситуация, тенденции и перспективы // Миграция и миграционная политика: Материалы семинара, Москва, 13–17 июля 1992 г. – М.: МОМ, 1992. – С. 15–26.*

247. *Юридична енциклопедія: В 6 т. //Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – Т. 3: К–М. – 790 с.*

248. *Юридична енциклопедія: В 6 т. //Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5: П–С. – С. 293.*

249. *Юридична енциклопедія: В 6 т. //Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1: А–Г. – С. 378.*

250. *Юридична енциклопедія: В 6 т. //Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2: Д–Й. – С. 369.*

251. *Юридична енциклопедія: В 6 т. //Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – Т. 6: Т–Я. – 768 с.*

252. *Юридична енциклопедія: В 6 т. //Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2002. – Т. 4: Н–П. – С. 105.*

253. *Як іммігранти врятують Україну // Новинар. – 2008. – № 20 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://novynar.com.ua/politics/28368*

254. *Castles S., Miller M. J. The age of migration: International population movements in the Modern World. – L; Basingstone: Macmillan, 1993. – 306 p.*

255. *Duckett Margaret. Migrant's Right to Health / UNAIDS, IOM. – Geneva. – 2001.– 50 pp.*
256. *Human Development Report, 1993. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1993. – 230 p.*
257. *Human Development Report, 2009. – New York, Palmgrave Macmillan, 2009. – 217 pp.*
258. *International Migration Law: Glossary on Migration [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/serial_publications/Glossary*
259. *Massey D. S., Arango J., Pellegrino A., Taylor E. Theories of International Migration: A Rewiew and Appraisal // Population and Development Rewiew. – 1993. – № 19 (3). – P. 431–466.*
260. *Popson E. Nancy, Blair. A. Ruble. Kyiv's Nontraditional Immigrants. – Post-Soviet Geography and Economics. – 41, No. 5. – 2000. – P. 365 – 378.*
261. *Ravenstein's Laws of Migration. – Available from: http://www.revision-notes.co.uk/revision/171.html*
262. *United Nations Educational Scientific and Cultural Organization [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.portal.unesco.org*

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів розвитку регіонів України
за Методикою рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя

№ показника	Назва показника
	Сфера реального сектору
1	Темп зростання (зменшення) обсягу промислової продукції (робіт, послуг), % до попереднього року
2	Темп зростання (зменшення) валової продукції сільського господарства, % до попереднього року
3	Частка інноваційноактивних промислових підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %
	Сфера інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності
4	Темп зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал, %
5	Обсяг інвестицій в основний капітал на одну особу, тис. грн.
6	Приріст (зменшення) прямих іноземних інвестицій до початку року, млн. доларів США
7	Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій, %
8	Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу наростаючим підсумком з початку інвестування, доларів США
9	Темп зростання (зменшення) обсягу інвестицій у житлове будівництво, %
10	Темп зростання (зменшення) обсягу введення в експлуатацію житла, %
11	Обсяг введеного в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. населення, кв. метрів
12	Темпи зростання (зменшення) обсягів експорту товарів, %
13	Темпи зростання (зменшення) обсягів імпорту товарів, %
14	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
	Сфера державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств
15	Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів без трансфертів, %
16	Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств, %
17	Питома вага збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %
	Сфера соціального сектору
18	Приріст (зменшення) населення, %
19	Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15-70 рр., %
20	Середньомісячна номінальна зарплата, грн. на 1 штатного працівника
21	Темп зростання (зменшення) реальної заробітної плати, %
22	Темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, %
23	Рівень злочинності в розрахунку на 10 тис. населення, одиниць
	Сфера споживчого ринку
24	Темп зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, %
25	Абсолютний приріст обсягу обороту роздрібної торгівлі на одну особу, грн.
26	Абсолютний приріст обсягу реалізованих послуг на одну особу, грн.
27	Індекс споживчих цін, % до грудня попереднього року
28	Темп зростання (зменшення) заборгованості по житлово-комунальному комплексу, %
	Сфера екології
29	Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., %
30	Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., %
31	Темп зростання (зменшення) скиду забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, %
32	Площа природно-заповідного фонду, тис. га

Таблиця А.2

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України за доповненою методикою, сформованою на основі Методики виміру людського розвитку в Україні, що була створена фахівцями НІСД

№ показника	Назва показника
	ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
	Сфера реального сектору
1	Темп зростання (зменшення) обсягу промислової продукції (робіт, послуг), % до попереднього року
2	Темп зростання (зменшення) валової продукції сільського господарства, % до попереднього року
3	Частка інноваційноактивних промислових підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %
	Макроекономічна ефективність економіки
4	Коефіцієнт локалізації ВДВ
5	Коефіцієнт локалізації ВДВ промисловості
6	Коефіцієнт локалізації ВДВ сільського господарства
7	Коефіцієнт локалізації ВДВ сфери послуг
	Фінансовий сектор
8	Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів без трансфертів, %
9	Темпи зростання (зменшення) видатків місц. бюджетів (із трансфертами), %
10	Коефіцієнт співвідношення доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) та видатків місцевих бюджетів (із трансфертами)
11	Дефіцит місцевого бюджету на душу населення, тис. грн.
12	Питома вага збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %
13	Темп зростання (зменшення) кількості малих підприємств, %
14	Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств, %
15	Сума надходжень прибуткового податку громадян на 1 тис. економічно активного населення, тис. грн.
16	Співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості
	Інвестиційна та зовнішньоекономічна діяльність
17	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
18	Приріст (зменшення) прямих іноземних інвестицій до початку року, млн. доларів США
19	Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій, %
20	Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, доларів США
21	Темп зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал, %
22	Обсяг інвестицій в основний капітал на одну особу, тис. грн.
23	Інвестиції в основний капітал на 1економічно активну особу, тис. грн.
24	Темп зростання (зменшення) обсягу інвестицій у житлове будівництво, %
	Економічна інфраструктура
25	Темп зростання (зменшення) обсягу введення в експлуатацію житла, %
26	Питома вага житла, побудованого індивідуальними забудовниками, % від введеного в експлуатацію житла
27	Експлуатаційна довжина автомобільних доріг, км на тис. кмІ площі
28	Експлуатаційна довжина залізничних колій, км на тис. кмІ площі
29	Перевезення вантажів автомобільним транспортом на 1 особу, т/ особу

Продовж. табл. А.2

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України за доповненою методикою, сформованою на основі Методики виміру людського розвитку в Україні, що була створена фахівцями НІСД

№ показника	Назва показника
	ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
	Соціальний сектор
30	Темпи зростання/зменшення заборгованості по житлово-комунальному комплексу, %
31	Навантаження на одне робоче місце, осіб
32	Темп зростання (зменшення) реальної заробітної плати, %
33	Темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, %
34	Абсолютний приріст обсягу обороту роздрібної торгівлі на одну особу, грн.
35	Темп зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, %
36	Абсолютний приріст обсягу реалізованих послуг на одну особу, грн.
37	Індекс споживчих цін, % до грудня попереднього року
	ПОКАЗНИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
	Перебіг процесів відтворення
38	Народжуваність, осіб на 1 тис. наявного населення
39	Коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення, на 1 тис. населення
	Мобільність населення
40	Кількість прибулих, осіб на 1 тис. населення
41	Кількість вибулих, осіб на 1 тис. населення
	Зайнятість населення
42	Питома вага зайнятих в економіці, %
43	Кількість безробітних, тис. осіб
44	Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15-70 рр., %
	Стан здоров'я населення
45	Коефіцієнт дитячої смертності, померло дітей до 1 р. на 1 тис. народжених живими
46	Очікувана тривалість життя, років
47	Кількість вперше визнаних інвалідами, осіб на 10 тис. населення
	Культурний розвиток суспільства
48	Забезпеченість населення закладами культури, од. на 10 тис. населення
49	Інвестиції в культуру за ЗМІ, % від загального обсягу інвестицій в основний капітал
50	Середньорічне відвідання населенням закладів культури та мистецтва, разів на 100 осіб

Закінчення табл. А.2

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України за доповненою методикою, сформованою на основі Методики виміру людського розвитку в Україні, що була створена фахівцями НІСД

№ показника	Назва показника
	ПОКАЗНИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
	Розвиток науки
51	Чисельність працівників науки, тис. осіб
52	Чисельність докторів та кандидатів наук, осіб
53	Отримано охоронних документів на 100 тис. населення
	Освіченість населення
54	Підготовка кваліфікованих працівників, осіб на 1 тис. зайнятих
55	Кількість студентів ВУЗ-ів, осіб на 10 тис. населення
56	Інвестиції в освіту, грн. на особу
	Розвиток інформаційних комунікацій
57	Кількість радіоприймачів, од. на 1 тис. населення
58	Кількість телефонів, од. на 1 тис. населення
	Життєвий рівень
59	Валова додана вартість на душу населення, грн.
60	Середньомісячна зарплата, грн. на 1 штатного працівника
61	Середня забезпеченість житлом, мI на 1 особу
	Розвиток соціальної інфраструктури
62	Охоплення дітей дошкільними закладами, %
63	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, од. на 10 тис. населення
	Правоохоронна діяльність
64	Коефіцієнт злочинності, злочинів на 1 тис. населення
65	Коефіцієнт судимості, засуджених на 1 тис. населення
66	Рецидивізм серед злочинців, осіб, які вже вчиняли злочини на 10 тис. населення
	Соціальний захист
67	Працевлаштування населення, %
68	Надання населенню субсидій, грн. на 1 особу
	Сфера екології
69	Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., %
70	Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. км., %
71	Темп зростання (зменшення) скиду забруднених зворотних вод у поверхневі водні об’єкти, %
72	Площа природно-заповідного фонду, тис. га

Таблиця А.3

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів розвитку регіонів України
за Методикою інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розробленою фахівцями РВПС НАНУ

№ показника	Назва показника
	ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
	Макроекономічна ефективність економіки
1	Валова додана вартість (ВДВ) на душу населення, грн.
2	Коефіцієнт локалізації ВДВ
3	Коефіцієнт локалізації ВДВ промисловості
4	Коефіцієнт локалізації ВДВ сільського господарства
5	Коефіцієнт локалізації ВДВ сфери послуг
6	Обсяг реалізованої промислової продукції на 1 зайнятого в промисловості, тис. грн.
7	Обсяг реалізованої продукції сільського господарства на душу населення, тис. грн.
8	Обсяг виробленої продукції сфери послуг на душу населення, тис. грн.
9	Рівень рентабельності, %
	Фінансова сфера
10	Балансовий прибуток (збиток) в промисл. на 1 тис. працюючих в галузі, тис. грн.
11	Балансовий прибуток (збиток) в сільському госп-ві на 1 тис. працюючих в галузі, тис. грн.
12	Балансовий прибуток (збиток) у сфері послуг на 1 тис. економічно активних, тис. грн.
13	Видатки місцевих бюджетів (із трансфертами) на душу населення, тис. грн.
14	Темпи зростання (зменшення) видатків місц. бюджетів (із трансфертами), %
15	Сума надходжень податку на прибуток підприємств, млн. грн.
16	Сума надходжень прибуткового податку громадян на 1 тис. екон. актив. насел., тис. грн.
17	Дефіцит місцевого бюджету на душу населення, тис. Грн.
18	Рівень дебіторської заборгованості, % в загальному обсязі оборотних коштів
19	Співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості
	Зовнішньоекономічна діяльність
20	Коефіцієнт локалізації експорту товарів
21	Коефіцієнт локалізації імпорту товарів
22	Коефіцієнт локалізації експорту послуг
23	Коефіцієнт локалізації імпорту послуг
24	Темпи зростання (зменшення) обсягів експорту товарів, %
25	Темпи зростання (зменшення) обсягів імпорту товарів, %
26	Темпи зростання (зменшення) обсягів експорту послуг, %
27	Темпи зростання (зменшення) обсягів імпорту послуг, %
	Економічна інфраструктура
28	Протяжність автомобільних доріг загального призначення, тис. км.
29	Експлуатаційна довжина автомобільних доріг, км на тис. кмІ площі
30	Експлуатаційна довжина залізничних колій, км на тис. кмІ площі
31	Кількість введеного в експлуатацію житла, мІ на 1 особу
32	Питома вага житла, побудованого індивідуальними забудовниками, % від введеного в експлуатацію житла
33	Монтована ємність АТС, номерів на 1 тис. населення
34	Перевезення вантажів автомобільним транспортом на 1 особу, т/ особу

Продовж. табл. А.3

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів розвитку регіонів України за Методикою інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розробленою фахівцями РВПС НАНУ

№ показника	Назва показника
	ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
	Інвестиційна привабливість регіону
35	Інвестиції в основний капітал на 1 особу, тис. грн.
36	Інвестиції в основний капітал на 1економічно активну особу, тис. грн.
37	Обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на душу населення, $ США
38	Обсяг ПІІ у промисловість на екон. активну особу, $ США
39	Обсяг ПІІ у сільське господарство на екон. активну особу, $ США
40	Обсяг ПІІ у будівництво на екон. активну особу, $ США
	ПОКАЗНИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
	Демографічний розвиток
41	Коефіцієнт смертності немовлят
42	Коефіцієнт перинатальної смертності
43	Сальдо міграції
44	Коефіцієнт інтенсивності сальдо міграції
45	Середня очікувана тривалість життя при народженні
46	Середня очікувана тривалість життя при досягненні 15 років
47	Середня очікувана тривалість життя при досягненні 45 років
48	Середня очікувана тривалість життя при досягненні 65 років
	Розвиток ринку праці
49	Рівень економічної активності міського населення
50	Рівень безробіття міського населення
51	Рівень зайнятості міського населення
52	Середня тривалість пошуку роботи міського населення
53	Частка працівників, які працювали в умовах неповного робочого тижня
54	Частка працівників, які перебували в адміністративних відпустках
55	Частка працівників, які працювали в умовах, що не відповідали санітарно-гігієнічним нормам
56	Співвідношення рівнів зареєстрованого безробіття та визначеного за методологією МОП
57	Коефіцієнт плинності кадрів
	Матеріальний добробут населення
58	Середньомісячна зарплата
59	Середньомісячний розмір пенсії
60	Середній рівень сукупних витрат в розрахунку на умовно дорослого
61	Співвідношення сукупних витрат та сукупних доходів
62	Різниця між грошовими витратами та грошовими доходами
63	Середній доход від особистого підсобного господарства
64	Частка грошових доходів в загальних доходах
65	Рівень бідності
66	Глибина бідності
67	Коефіцієнт Джині

Продовж. табл. А.3

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів розвитку регіонів України
за Методикою інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розробленою фахівцями РВПС НАНУ

№ показника	Назва показника
	ПОКАЗНИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
	Матеріальний добробут населення
68	Кількість мінімальних споживчих кошиків, які можна придбати на суму середньодушового доходу (за регіональними цінами)
69	Забезпеченість приватними автомобілями (на 100 сімей)
	Умови проживання населення
70	Щільність населення
71	Рівень урбанізації
72	Забезпеченість житлом
73	Частка населення, що проживає у містах з населенням більше 100 тис.
74	Частка міського населення, що мешкає в будинках з водогонном
75	Частка міського населення, що мешкає в будинках з каналізацією
76	Частка міського населення, що мешкає в будинках з центральним опленням
77	Частка міського населення, що мешкає в будинках з газом
78	Частка сільського населення, що мешкає в будинках з водогонном
79	Частка сільського населення, що мешкає в будинках з каналізацією
80	Частка сільського населення, що мешкає в будинках з центральним опленням
81	Частка сільського населення, що мешкає в будинках з газом
82	Щільність автомобільних доріг (на 1 тис. кв. км.)
83	Кількість місць у санаторіях (на 10 000 жителів)
84	Кількість лікарняних ліжок (на 10 000 жителів)
85	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (кількість відвідувань на 10 000 населення)
86	Кількість телефонів (на 100 сімей)
87	Кількість таксофонів (на 10 000 міського населення)
88	Кількість таксофонів (на 10 000 сільського населення)
89	Середньодобовий обсяг місцевого телемовлення
	Стан та охорона здоровя населення
90	Чисельність потерпілих на виробництві
91	Середня тривалість перебування хворого у стаціонарі
92	Частка дітей до 2 років, охоплених щепленням проти дифтериту
93	Частка дітей до 2 років, охоплених щепленням проти коклюшу
94	Частка дітей до 2 років, охоплених щепленням проти поліомієліту
95	Частка дітей до 2 років, охоплених щепленням проти кору
96	Частка дітей до 2 років, охоплених щепленням проти туберкульозу
97	Індекс умовного здоров'я
98	Чисельність лікарів усіх спеціальностей в розрахунку на 100 000 населення
	Рівень освіти населення
99	Охоплення дітей дошкільними закладами
100	Охоплення дітей початковою освітою

Закінчення табл. А.3

Перелік показників, що використовувались при розрахунках рівнів розвитку регіонів України
за Методикою інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розробленою фахівцями РВПС НАНУ

№ показника	Назва показника
	ПОКАЗНИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
	Рівень освіти населення
101	Охоплення дітей та підлітків базовою середньою освітою
102	Охоплення дітей та підлітків повною середньою освітою
103	Чисельність студентів ВУЗів 1-2 рівня акредитації
104	Чисельність студентів ВУЗів 3-4 рівня акредитації
105	Середня тривалість навчання
106	Частка осіб з вищою освітою в населенні старше 25 років
	Соціальне середовище
107	Коефіцієнт злочинності
108	Питома вага тяжких злочинів у загальній кількості злочинів
109	Кількість самогубств
110	Кількість хворих на активний туберкульоз в розрахунку на 100 000 населення
111	Кількість хворих, що взяті на облік з метою лікування і реабілітації (алкоголізм та алкогольні психози)
112	Кількість хворих, що взяті на облік з метою лікування і реабілітації (розлади психіки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин)
113	Питома вага безробітних понад один рік в загальній їх чисельності
114	Співвідношення шлюбів та розлучень
115	Питома вага народжених поза шлюбом
116	Кількість ДТП (на 100 км доріг)
117	Заборгованість по зарплаті в розрахунку на 1 працюючого
118	Заборгованість по пенсіях в розрахунку на 1 пенсіонера
	Екологічна ситуація
119	Кількість промислових токсичних відходів у сховищах в розрахунку на 1 тис. кв. км.
120	Викиди сірки в розрахунку на 1 особу
121	Викиди азоту в розрахунку на 1 особу
122	Кількість важких металів у стічних водах в розрахунку на 1000 кв. км.
123	Викиди шкідливих речовин від пересувних джерел забруднення в розрахунку на 1 особу
124	Питома вага скинутої неочищеної води в загальній кількості
	Фінансування людського розвитку
125	Сума видатків місцевих бюджетів на освіту в розрахунку на 100 000 населення
126	Сума видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я в розрахунку на 100 000 населення
127	Сума видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення в розрахунку на 100 000 населення
128	Сума соціальних трансфертів з Державного бюджету в розрахунку на 100 000 населення
129	Питома вага видатків на освіту в сукупних соціальних видатках
130	Питома вага видатків на охорону здоров'я в сукупних соціальних видатках
131	Питома вага видатків на соціальний захист в сукупних соціальних видатках
132	Співвідношення соціальних трансфертів та соціальних видатків місцевих бюджетів

Таблиця А.4.1

Порівняльна таблиця інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів України, розрахованих за різними методиками

Методика / Регіон	Методика **рейтингової оцінки** соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, мм. Києва та Севастополя, затверджена Постановою Кабінету Мініністрів України								Методика, сформована на основі створеної фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень методики виміру людського розвитку в Україні								Методика інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розроблена фахівцями РВПС НАНУ							
Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	*
Україна, серед. зн.	0,405	0,396	0,411	0,419	0,394	0,427	0,442	0,413	0,373	0,372	0,368	0,373	0,358	0,374	0,365	0,369	0,411	0,398	0,393	0,404	0,393	0,378	0,385	0,395
АР Крим	0,403	0,402	0,375	0,400	0,462	0,423	0,398	0,409	0,364	0,383	0,350	0,350	0,371	0,359	0,324	0,357	0,414	0,399	0,395	0,398	0,366	0,355	0,362	0,384
Вінницька	0,356	0,377	0,402	0,450	0,344	0,434	0,439	0,400	0,354	0,375	0,359	0,371	0,334	0,374	0,362	0,361	0,397	0,388	0,378	0,381	0,385	0,331	0,337	0,371
Волинська	0,491	0,465	0,493	0,452	0,373	0,486	0,436	0,457	0,355	0,361	0,352	0,339	0,317	0,356	0,339	0,346	0,394	0,359	0,349	0,363	0,367	0,348	0,374	0,365
Дніпропетровська	0,380	0,347	0,360	0,359	0,377	0,474	0,434	0,390	0,407	0,376	0,387	0,399	0,384	0,441	0,410	0,401	0,445	0,410	0,427	0,453	0,440	0,440	0,460	0,439
Донецька	0,403	0,341	0,356	0,383	0,414	0,393	0,415	0,386	0,391	0,355	0,354	0,373	0,368	0,395	0,362	0,371	0,417	0,370	0,384	0,395	0,412	0,385	0,368	0,390
Житомирська	0,356	0,297	0,398	0,431	0,377	0,423	0,432	0,388	0,302	0,297	0,317	0,328	0,304	0,341	0,317	0,315	0,366	0,347	0,350	0,355	0,345	0,342	0,334	0,348
Закарпатська	0,470	0,429	0,464	0,624	0,491	0,494	0,478	0,493	0,361	0,343	0,331	0,397	0,365	0,354	0,349	0,357	0,403	0,385	0,380	0,422	0,405	0,365	0,379	0,391
Запорізька	0,362	0,330	0,375	0,359	0,390	0,330	0,417	0,366	0,397	0,385	0,377	0,385	0,371	0,349	0,366	0,376	0,469	0,427	0,405	0,455	0,430	0,401	0,419	0,429
Івано-Франківська	0,396	0,385	0,470	0,475	0,450	0,473	0,463	0,445	0,356	0,335	0,359	0,368	0,358	0,351	0,363	0,356	0,378	0,375	0,394	0,384	0,366	0,348	0,369	0,374
Київська	0,391	0,426	0,401	0,430	0,430	0,494	0,490	0,438	0,344	0,369	0,350	0,378	0,380	0,403	0,388	0,373	0,448	0,418	0,404	0,430	0,428	0,412	0,416	0,422
Кіровоградська	0,309	0,417	0,451	0,452	0,432	0,433	0,416	0,416	0,314	0,359	0,360	0,332	0,316	0,361	0,337	0,340	0,359	0,369	0,349	0,372	0,351	0,316	0,321	0,348
Луганська	0,379	0,397	0,403	0,357	0,348	0,421	0,359	0,381	0,344	0,335	0,350	0,335	0,309	0,358	0,321	0,336	0,337	0,335	0,314	0,336	0,317	0,347	0,348	0,333
Львівська	0,475	0,410	0,447	0,468	0,392	0,360	0,449	0,429	0,384	0,358	0,377	0,403	0,376	0,365	0,365	0,376	0,434	0,408	0,398	0,415	0,394	0,379	0,397	0,404
Миколаївська	0,334	0,439	0,389	0,307	0,391	0,336	0,462	0,380	0,341	0,381	0,360	0,308	0,311	0,307	0,326	0,333	0,389	0,377	0,375	0,349	0,368	0,370	0,357	0,369
Одеська	0,407	0,461	0,438	0,440	0,433	0,406	0,483	0,438	0,395	0,415	0,381	0,402	0,383	0,376	0,382	0,391	0,433	0,422	0,421	0,414	0,397	0,406	0,377	0,410
Полтавська	0,435	0,415	0,493	0,371	0,383	0,412	0,415	0,418	0,417	0,392	0,397	0,368	0,364	0,384	0,380	0,386	0,485	0,457	0,459	0,438	0,451	0,424	0,425	0,448
Рівненська	0,359	0,446	0,466	0,400	0,421	0,367	0,496	0,422	0,313	0,360	0,345	0,333	0,334	0,313	0,353	0,336	0,362	0,381	0,361	0,390	0,371	0,355	0,380	0,371
Сумська	0,380	0,329	0,359	0,328	0,265	0,368	0,320	0,336	0,357	0,358	0,357	0,323	0,299	0,349	0,320	0,338	0,379	0,393	0,375	0,383	0,367	0,351	0,354	0,372
Тернопільська	0,394	0,372	0,404	0,508	0,365	0,438	0,409	0,413	0,350	0,336	0,339	0,370	0,313	0,346	0,316	0,339	0,372	0,364	0,376	0,365	0,337	0,320	0,339	0,353
Харківська	0,394	0,394	0,403	0,382	0,364	0,446	0,430	0,402	0,425	0,400	0,404	0,413	0,391	0,422	0,387	0,406	0,420	0,419	0,411	0,430	0,419	0,417	0,433	0,421
Херсонська	0,456	0,424	0,342	0,337	0,363	0,388	0,372	0,383	0,345	0,330	0,311	0,302	0,303	0,320	0,311	0,317	0,353	0,369	0,336	0,351	0,340	0,323	0,339	0,344
Хмельницька	0,432	0,416	0,430	0,417	0,389	0,438	0,467	0,427	0,385	0,388	0,373	0,376	0,356	0,365	0,348	0,370	0,405	0,375	0,381	0,383	0,365	0,359	0,350	0,374
Черкаська	0,371	0,313	0,369	0,427	0,379	0,399	0,434	0,385	0,347	0,326	0,317	0,351	0,342	0,333	0,329	0,335	0,400	0,372	0,374	0,391	0,388	0,360	0,364	0,378
Чернівецька	0,408	0,387	0,389	0,455	0,417	0,456	0,453	0,424	0,339	0,349	0,331	0,363	0,357	0,352	0,341	0,347	0,362	0,351	0,339	0,354	0,354	0,319	0,352	0,347
Чернігівська	0,430	0,411	0,375	0,405	0,295	0,393	0,391	0,386	0,352	0,349	0,321	0,325	0,281	0,341	0,321	0,327	0,385	0,371	0,362	0,373	0,341	0,343	0,334	0,358
м. Київ	0,567	0,524	0,430	0,550	0,542	0,643	0,713	0,567	0,695	0,667	0,668	0,706	0,719	0,693	0,740	0,698	0,698	0,702	0,693	0,710	0,711	0,683	0,711	0,701
м. Севастополь	0,407	0,328	0,399	0,355	0,344	0,406	0,469	0,387	0,346	0,357	0,401	0,373	0,357	0,381	0,392	0,372	0,402	0,404	0,421	0,426	0,396	0,408	0,403	0,409
Максимальне **	0,491	0,465	0,493	0,624	0,491	0,494	0,496	0,493	0,425	0,415	0,404	0,413	0,391	0,441	0,410	0,406	0,485	0,457	0,459	0,455	0,451	0,440	0,460	0,448
Мінімальне	0,309	0,297	0,342	0,307	0,265	0,330	0,320	0,336	0,302	0,297	0,311	0,302	0,281	0,307	0,311	0,315	0,337	0,335	0,314	0,336	0,317	0,316	0,321	0,333

* середній інтегральний індекс регіону за всі представлені роки; ** максимальні значення серед областей, за виключенням Київської обл.

Таблиця А.4.2

Порівняльна таблиця інтегральних індексів соціально-економічного розвитку регіонів України, розрахованих за різними методиками

Методика / Регіон	Методика **рейтингової оцінки** соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, мм. Києва та Севастополя, затверджена Постановою Кабінету Мінінстрів України								Методика, сформована на основі створеної фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень методики виміру людського розвитку в Україні								Методика інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, розроблена фахівцями РВПС НАНУ							
Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	*
АР Крим	12	14	22	17	3	14	23	15	10	7	19	18	7	13	21	14	10	10	10	11	19	16	16	13
Вінницька	25	19	14	9	25	11	12	16	15	10	13	12	18	9	12	13	15	12	15	18	13	23	24	17
Волинська	2	2	2	8	19	4	13	7	14	12	16	19	19	15	17	16	16	24	23	22	17	19	12	19
Дніпропетровська	18	21	24	22	18	5	14	17	4	9	5	5	3	2	2	4	5	7	3	3	3	2	2	4
Донецька	13	22	26	18	10	21	21	19	7	18	15	11	9	5	11	11	9	20	12	12	7	9	14	12
Житомирська	24	27	17	11	17	13	16	18	27	27	25	23	24	23	25	25	22	26	22	23	23	22	26	23
Закарпатська	4	6	5	1	2	3	5	4	11	21	23	6	10	16	14	14	12	13	14	8	8	12	10	11
Запорізька	22	23	21	21	13	27	18	21	5	6	7	7	8	20	8	9	3	3	7	2	4	8	5	5
Івано-Франківська	14	18	3	4	4	6	8	8	13	23	12	14	12	18	10	15	20	17	11	15	18	18	13	16
Київська	17	7	15	12	7	2	3	9	22	11	17	8	5	4	4	10	4	6	8	5	5	5	6	6
Кіровоградська	27	9	6	7	6	12	19	12	25	14	11	22	20	12	18	17	25	22	24	20	22	27	27	24
Луганська	20	15	12	23	23	15	26	19	21	24	18	20	23	14	22	20	27	27	27	27	27	20	21	25
Львівська	3	13	7	5	11	25	11	11	9	16	8	3	6	10	9	9	6	8	9	9	11	10	8	9
Миколаївська	26	5	19	27	12	26	9	18	23	8	10	26	22	27	20	19	17	15	18	26	15	11	17	17
Одеська	11	3	8	10	5	17	4	8	6	2	6	4	4	8	6	5	7	4	5	10	9	7	11	8
Полтавська	6	11	1	20	15	16	20	13	3	4	4	15	11	6	7	7	2	2	2	4	2	3	4	3
Рівненська	23	4	4	16	8	24	2	12	26	13	20	21	17	26	13	19	23	14	21	14	14	15	9	16
Сумська	19	24	25	26	27	23	27	24	12	15	14	25	26	19	24	19	19	11	17	16	16	17	18	16
Тернопільська	15	20	11	3	20	10	22	14	17	22	21	13	21	21	26	20	21	23	16	21	26	25	22	22
Харківська	16	16	13	19	21	8	17	16	2	3	2	2	2	3	5	3	8	5	6	6	6	4	3	5
Херсонська	5	8	27	25	22	22	25	19	20	25	27	27	25	25	27	25	26	21	26	25	25	24	23	24
Хмельницька	7	10	9	14	14	9	7	10	8	5	9	9	15	11	15	10	11	16	13	17	20	14	20	16
Черкаська	21	26	23	13	16	19	15	19	18	26	26	17	16	24	19	21	14	18	19	13	12	13	15	15
Чернівецька	9	17	18	6	9	7	10	11	24	19	22	16	13	17	16	18	24	25	25	24	21	26	19	23
Чернігівська	8	12	20	15	26	20	24	18	16	20	24	24	27	22	23	22	18	19	20	19	24	21	25	21
м. Київ	1	1	10	2	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
м. Севастополь	10	25	16	24	24	18	6	18	19	17	3	10	14	7	3	10	13	9	4	7	10	6	7	8

* середній рейтинг регіону за всі представлені роки, розрахований за величинами рейтингів

Рис. А.1. СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ, що вибуло/ прибуло до регіонів України на постійне місце проживання в результаті міжрегіональних міграцій, 2002–2007 рр.

Рис. А.2.1. РОЗПОДІЛ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ МІГРАНТІВ ЗА ПОТОКАМИ у 2002 та 2007 рр., міські поселення

Рис. А.2.2. РОЗПОДІЛ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ МІГРАНТІВ ЗА ПОТОКАМИ у 2002 та 2007 рр., сільська місцевість

Рис. А.3. СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ, що прибуло до регіонів України (А) та вибуло із регіонів України (Б) на постійне місце проживання в результаті міждержавних міграцій, 2002–2007 рр.

Рис. А.4.1. РОЗПОДІЛ МІЖДЕРЖАВНИХ МІГРАНТІВ ЗА ПОТОКАМИ
у 2002 та 2007 рр., міські поселення

Рис. А.4.2. РОЗПОДІЛ МІЖДЕРЖАВНИХ МІГРАНТІВ ЗА ПОТОКАМИ
у 2002 та 2007 рр., сільська місцевість

Рис. А.5.1. МІЖДЕРЖАВНИЙ ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ (тимчасові міграції між Україною та світом, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:200 000 000

Рис. А.5.2. МІЖДЕРЖАВНИЙ ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ (перетин кордону України з приватною метою, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:200 000 000

Рис. А.5.3. МІЖДЕРЖАВНИЙ ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ (перетин кордону України з метою туристичноговідпочинку, 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:200 000 000

Рис. А.5.4. МІЖДЕРЖАВНИЙ ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ (перетин кордону України з метою транзиту 2000–2007 рр.)
Масштаб 1:200 000 000

Таблиця Б.1

Розподіл регіонів України на групи за розрахованими індексами **переселенської активності населення**

Показник / Регіон	Інтегральні індекси міжрегіональної переселенської активності населення									Інтегральні індекси міждержавної переселенської активності населення									Інтегральні індекси міжрегіонально-міждержавної переселенської активності населення								
Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	*
Україна, серед. зн.	2←	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
АР Крим	2←	2←	2	2	2	2	2	2	2	→2	→2	→2	→1	→1	1	2	2	→2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Вінницька	2	2	2	2←	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Волинська	2	→3	2←	3	2	2	2	2	2	2←	2	2←	2	2	2←	→3	2←	2←	2	2←	2←	2←	2	2	2	2	2←
Дніпропетровська	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Донецька	2←	2←	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	→2	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2
Житомирська	2	2	2←	2←	2←	2←	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2←	2←	2	2	2←	2	2	2	2←	2	2	2
Закарпатська	3	3	→3	3	→3	→3	→3	2←	→3	→3	→3	→3	2←	3	3	3	→3	→3	3	3	→3	→3	3	→3	3	2←	→3
Запорізька	2←	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2
Івано-Франківська	2	→3	2	2←	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2←	2←	2←	2←	2	2	2←	2	2←	2←	2	2←	2	2
Київська	2←	→2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Кіровоградська	3	3	3	3	3	3	3	→3	3	2←	2	2←	2←	→3	→3	→3	→3	2←	→3	→3	→3	→3	3	3	3	→3	→3
Луганська	3	3	→3	3	3	2←	→3	→3	3	2←	→3	→3	→3	2←	→3	3	3	→3	→3	3	→3	3	→3	→3	→3	3	→3
Львівська	3	→3	→3	→3	→3	2←	2←	2←	→3	→3	→3	2←	→3	2←	→3	→3	3	→3	3	→3	→3	→3	2←	2←	→3	→3	→3
Миколаївська	→3	2←	2←	2←	→3	2	2←	2←	2←	2←	2←	2	2	2	2	2	→3	2	2←	2←	2←	2←	2←	2	2←	2←	2←
Одеська	→3	2	→3	→3	2←	2	→3	2	2←	2	2	2	2	2	2	1	→1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Полтавська	2	2	2←	2←	2←	2	2←	→3	2←	2	2	2←	2←	2	2←	2←	→3	2←	2	2	2←	2←	2	2←	2←	→3	2←
Рівненська	→3	→3	2←	→3	→3	2←	2←	2←	2←	→3	3	→3	3	→3	3	3	3	3	→3	→3	→3	3	→3	3	→3	3	→3
Сумська	3	→3	3	3	→3	2←	→3	2←	→3	→3	2	2←	2←	2←	2←	→3	3	2←	3	2	→3	→3	→3	2←	→3	→3	→3
Тернопільська	→3	2←	2←	→3	→3	2←	→3	2←	→3	→3	2	2←	2←	2←	→3	→3	3	2←	→3	2←	2←	2←	2←	→3	→3	→3	→3
Харківська	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Херсонська	→3	2	→3	→3	→3	2←	2←	2←	2←	2←	2	2	2	2	2	2	2←	2	→3	2	2←	2	2←	2	2	2←	2
Хмельницька	2←	2←	2←	2←	2←	2←	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2←	2	2←	2	2	2	2	2	2
Черкаська	2	→3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Чернівецька	2←	2←	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2
Чернігівська	2	2←	2	2←	2←	2	2	2	2	2	2	2←	2	2	2	2	→3	2	2	2←	2	2	2←	2	2	2	2
м. Київ	→1	1	→1	1	1	1	→1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	→2	→2	→1	→1	→2	2	→2
м. Севастополь	1	1	2	→2	2	→1	2	→2	→2	1	→1	→1	1	→1	1	2	2	→1	1	1	→2	→1	→2	→1	2	2	→1

* - Середнє значення рангів за весь період

1 - група регіонів з високою переселенською активністю населення; **2+** - група регіонів з переселенською активністю населення вище середнього рівня: →*1* - підгрупа регіонів з переселенською активністю населення, що прямує до високої; →*2* - підгрупа регіонів з переселенською активністю населення, що зменшується до середньої; **2** - група регіонів з середньою переселенською активністю населення; **2-** - група регіонів з переселенською активністю населення нижче середнього рівня: *2* ←- підгрупа регіонів з переселенською активністю населення, що збільшується до середньої; →*3* - підгрупа регіонів з переселенською активністю населення, що прямує до низької; **3** - група регіонів з низькою переселенською активністю населення.

Наукове видання
Научное издание
Scientific edition

Западнюк Світлана Олександрівна
Западнюк Светлана Александровна
Zapadniuk Svitlana Oleksandrivna

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ, ДИНАМІКА ТА НАСЛІДКИ РОЗВИТКУ

МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ: ПРЕДПОСЫЛКИ, ДИНАМИКА И ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВИТИЯ

HUMAN MIGRATIONS of UKRAINE: PRE-CONDITIONS, DYNAMICS and CONSEQUENCES of DEVELOPMENT

Редактор *Пилипчук Д. П.*
Комп'ютерна верстка *Западнюк С. О.*

Підп. до друку 22.08.2011.Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 13,95. Обл.-вид. арк. 16,08
Тираж 150 прим. Зам. 3057

Друкарня Видавничого дому «Академперіодика»
НАН України
01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.